

ÍRÁSOK

**irodalom
művészet
kritika
társadalom-
tudomány**

1976. november
VI. évfolyam, 11. szám

KIADÓI TANÁCS:

Biacsi Antal
Brindza Károly
Fejes Szilveszter
Grósz György
Geza Gulka
Horváth Mátyás (elnök)
Mihajlo Jančikin
Kerekes Sándor
Josip Klarski
Mészáros Anna
Nagy József
Petkovic Kálmán
Pozsár László
Sátai Pál
Marija Šimoković
Szalma László
Szám Attila
Szekeres László
Szilágyi Gábor
Szirovicza Antal
Vladimir Stevanov
Urbán János
Petar Vukov

Megjelenik havonta

SZERKESZTŐ TANÁCS:

Barácius Zoltán
Biacsi Antal (fő- és felelős szerkesztő)
Bodrogvári Ferenc
Dér Zoltán (Örökség, Olvasónapló)
Dietrich Gyula (műszaki szerkesztő)
Dudás Antal (Alkotóműhely)
Franyó Zsuzsanna (Kézfogások)
Kenyeres Kovács Márta
Kopeczky Csaba (szépirodalom)
Sátai Pál
Szekeres László
Urbán János (elnök)
Virág Gábor
Szerkesztőségi titkár:
Szöllösi Vörös Margit
A fedőlapot Boros György tervezte

Alapító: Szabadka község Művelődési Közössége, 1971.

Kiadó: Szabadka község Művelődési Öngazgatói Érdekközössége

Szerkesztőség: 24001 Subotica, Trg slobode 1. Postafiók: 62

Telefon: (024) 27-754

Fogadóórak: minden pénteken 17—19

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza

Előfizethető közvetlenül vagy a következő folyószámlára:

ÜZENET — Časopis RUKOVET Subotica 66600-678-16

Előfizetési díj belföldön egy évre 100, fél évre 50, egyes szám ára 10,
kettős szám ára 20 dinár; külföldre az összeg kétszerese

A VSZAT oktatás-, tudomány- és művelődési titkárságának
413-59/73 1973. február 20. sz. alatti véleményezése alapján
mentes az általános forgalmi adó alól

Készült a szabadkai Pannónia Grafikai Műintézetben

TARTALOM

VI. ÉVFOLYAM, 11. SZÁM — 1976. NOVEMBER

- 595 BALOGH ISTVÁN: *Szintarév* (vers)
- 600 FORRÓ GYÖRGY: *Emlékmorzsák* (naplófeljegyzések)
- 607 LACZKÓ ANTAL: *Álmok a szerelemről; Fekete rózsza; Őszi nap-sugár; Álomfoszlányok; Mi marad nekem?* (versek)

KÉZFOGÁSOK

- 608 MIHAILO LALIC: *A másik lélek* — Dudás Kálmán fordítása
(részlet a *Hadiszerecse* c. regényből)

ÖRÖKSÉG

Negyven éve halt meg Kosztolányi Dezső

- 615 KELÉNYI ISTVÁN: *Lótoszevők* (Kosztolányi ifjúkori drámájának keletkezéstörténete)
- 626 KISS FERENC: *A Zsivajgó természet* (tanulmány)

ALKOTÓMŰHELY

- 632 DUDÁS ANTAL: *Üzen a betyár* (jegyzet a topolyai művészteléről)
- 636 KENYERES KOVÁCS MÁRTA: *Három szabadkai zeneszerző III.* (Lányi Ernő 1.)

OLVASÓNAPLÓ

- 648 LÉVAY ENDRE: *Az örökség ápolása*
(Szirmai Károly: *Mindig elválni valakitől*)

- 650 KOLOZSI TIBOR: *Ember és forradalmár*
(Pató Imre: Az osztályharcos)
- 652 FEKETE ELVIRA: *Világunkról — dióhéjban*
(Németh István: Szomszédok vagyunk)
- 653 VIRÁG GÁBOR: *Szótár és tárgyi néprajz*
(Pénovátz Antal: A pacséri földművelés és állattartás szótára)
- 635 KENYERES KOVÁCS MÁRTA: *Nagy értékű antológia*
(Adriai tengernek múzsája)
- 657 BALOGH ISTVÁN: *Mély barázdák*
(Duboka brazda)
- 658 LANTOS VIOLA: *A szeretet és az életöröm könyve*
(Marija Šimoković: Iščekujući Jonu)
- 660 BAMBACH RÓBERT: *Egy szerteágazó tevékenység felmérése*
(Szimin Bosán Magda: A Novi Sad-i Rádió nyilvános műsorai 1955—1975)

SZINTARÉV

*akár egy asszony
csak szemembe nevetett
aztán elfordult*

*az ígéret
a szorongás
a szerelem
a gyógyíthatatlan*

mosi szorít a torkom

*keserű mosollyal ülök mellé
a Tisza-partra
a gesztenyesort szívembe ültetem
hogy virágozzék minden napján az esztendőnek*

*mellettem ül
lábunkat halkan mossa húsra a víz
hallgatunk
s nekem mennem kell*

*akár egy asszony
most a másé*

*de mindig ilyen is volt
fiai szeretői
idegenek*

*más éke mindig fényesebb
már annak idején
olyan akart lenni mint a nagyobbik testvér
hamis fénye
nem ragyogta a vizet
és ki tudja
hányszor zúgott el fölötte
a hideg pusztai szél
mert kunyhói és emberei földbe bújtak
de mindig kizsendült a fű tavaszkor
és gyorsan nyíltak a virágok is
s akár egy asszony
fejére rakta a virágokat*

megnézte tükrét a vízben
nevetett
s hervadt virágokat vitt a víz tova

de újra tavasz jött

a csöpp kunyhókban kivirágzott a boldogság
hogy a száguldó lovaknak
legyen mit letiporniok
eltűnt a hit a fehér mész alatt
és már az esti harangszó sem szólt senkinek
hegyes karók sikoltottak ijedten
meglátták a papot parasztot
könnyező koldust

de újra tavasz jött

karók tövén virágzott a május
fehér mészfalakon újra megfeszítették a megváltót
ünnepi harangok zúgtak

akár egy asszony
megrázta magát
s elcsábított szeretőit
messze röpitette őszi széllel

de újra tavasz jött

apró virágokon zsongtak a méhek
valahol dalolni kezdtek
éneket zúgtak a Tisza hullámai is

de felhördült
vér csorrant a száján
fiai idegenek lettek
fiai ellenségek lettek
rémület huhogott a házak kéményein
zuhogott a sok-sok kalapács
nehéz bilincset
leverni kezeikről
akár egy asszony
szemébe nevetett fiainak
s az elcsábítottak szeme vérbe borult
nagy kiáltással letörték bilincüket
s megindultak
görcsösen kapták el
a másik csuklóját

hiába volt a kalapács

a fiak száján szitkot virágzott az este

súlyos lépésű nehéz szavú
fényes kaszák éle villant
nyár eleji zivatar közepén
s talpon állt a búza
talpon maradt a kenyér
a száraz
az élet

fényes tetejű asztalok fölött
remegni kezdett a toll
lefröccsent a tinta róla
magasztos piszok-pecsét
örök időkre

gyárok jöttek
de el is rohantak más égtáj felé
raccsolva dörgött a rend
és hahotázott örömében
mikor halálos táncba vitte
a kapásokat
meg a halkszavúakat

s akár egy asszony
riszálta lagát az idegen előtt
lefeküdt mocsok-vér ágyába
kéjesen lihegett
öt forró nyáron át
fiai szeme ott fordult ki a fenyvesekben
s az izzó béke
gyenge szele
babrált a fűben
emlékekben
gyermekkönnyben
asszonykönnyben

a kaszák nyele simára csókolta
kérges tenyerek sóhajtását
ringó táblák között
aranyban nyílott az emberség

kaszák mellett szuronyok fénye csattant
rács mögött énekelt hajnalt az ég

ökölbe szorult kézzel
sajgó sebekkel
nehéz jajokkal
tisztá szemekkel
mentek vándorútra
az édes egyfiak
az igaz szeretők
a piszkos bútorüzem nedves fűrészpórában

csira serkent
vigan sikkant a fűrés
és petróleumlápa mellett
a sárba süllyedt messzi tanyán
nyomatotó szót nyögnek boldogan
vagy nehéz ekeszorítású
főldszagú
ujjakkal
papírra írják az első számtanpéldát

dörmögik
majd kiáltják
a kamatot
és kamatos kamatot

de a sárból is
fényesen üvölt a szurony

napsugaras húsvétreggelen
mosolyogva
dobogó szívvel ölelte keblére
a szabadság fehér ruhájába
öltözött rongy-ringyót és
csöpp leánykák szórták az illatos
fehér békét sugárzó békét váró
virágokat
amerre járt
s a templomból kijöve
a katonazenével feltámasztott
megváltó emelte arcát az égre
sűrűn gomolygott a lila tömjén
mindenki énekel

pedig a szabadság-húsvét
beléfojtotta és belébotozta
az igazságot
az igaz fiúkba

Szintarév lehajtotta fejét
akár egy asszony
könnyei lassan gördültek alá

a fiúkat önként hurcolta
önként hajtotta messzi havasokba
kezük lefagyott
lábuk lefagyott
csontjuk megfagyott

a szabadság
esthajnalcsillag

októberi tavasz
a fiúk megfagyott végtagjaiba
negyvennégy telén tért vissza a vér
Baranya földje
szívünk darabja

pattogva zsendült a vetés
új barázdák felett
s a nap
fehérre dagasztotta kenyerünket

csöpp viskói messze elszeleltek
a mesében élnek csupán
kérges tenyerekbe simul a toll

akár egy asszony
büszkén boldogan
tartja fejét a napra

de fiait
szeretőit
két kezéből
hátrahagyja

keseű mosollyal ülök mellé
a Tisza-partra
a gesztenyesort szívembe ültetem
hogy virágozzék minden napján az esztendőnek
mellettem ül
lábunkat halkán mossa hűsre a víz
hallgatunk
s nekem mennem kell

akár egy asszony
most a másé

de mindig ilyen is volt

messze megyek
szorítóbb a szeretet
szomorúbb a szerelem

EMLÉKMORZSÁK

Ceglédbe érve zavarban voltunk. A talaj mintha kicsúszott volna a lábunk alól. Furcsa, hiszen már több mint egy éve foglyok voltunk. Átéltük a letartóztatást, a rendőrségi tortúrát, a statáriális hadbírósgot, a színéről elnevezett kín-ház gyötrelmeit, bajtársaink kivégzését...

Úgy rémlett, hogy ennyi izgalom, félelem, ütlegetés, szenvedésben vajdó makacs erőgyűjtés után aránylag egyszerű, nyárutó éjjeli utazás nem hozhat bennünket zavarba. Mégis...

A nyomott hangulat már alig pár percnyi gyaloglás után jelentkezett bennünk, miután a fogház hátsó kiskapujától a vasútállomás mellékbejáratáig értünk. Szeretett városunk nyári záportól frissen fűrdetett macskaköves mellékutcája mély csendbe és sötétbe borult. Úgy tűnt, mintha a csalóka szabadság boszorkánytánca játszana velünk. Alig pár lépésnyire van a vasúti aluljáró. Falaira írogattuk, nagy zsíros betűkkel, krétával, egy hasonló éjjel, életünk első lázongó jelszavait. Utána könnyen eltűntünk a sötétség leple alatt, az ismert utcákon, kerítéseken, kerteken át. Még csak a kutyák sem riadtak fel. A szülői hajlék és ágy melegében, a serdülőkor mindent feloldó mély álmába merültünk.

Most nem lehetett megszökni. A kezünkön feszülő bilincs, a fekete filckalapok kakastollai alól ránk morduló, goromba noszogató, a puszkákon villogó szurony, az állomástéren szembejövő járőr, a város és önmagunk szomorú valósága nyomta el az emlékeinkből előtörő, igyekvő, hívogató, csalóka szabadság képét.

Azt mondtam: „Ceglédbe érve”, pedig a várost nem láttam, csak a fiatalok fogházának nagy, alacsony, négyszögbe futó falakkal határolt képét őriztem meg. Nekem ez Cegléd. A városban sohasem jártam, azóta sem. Nemrég, újból Kecskeméten megpillantottam: „Cegléd 32 km.” Az útkereszteződésnél a kocsit lassítva gyorsan kiszámítottam: csupán félórányi az út. A kormánykerék jobbra fordulna már, de a villogó! Nem dobtam ki! Így tehát valami, talán az ujjam nem tudta a helyes irányjelzőt működtetni, látogatásom újból, ki tudja hanyadszor már elmaradt. Kikívánczik belőlem, hogy először így, az évek során csonka, morzsolódó emlékeim útján térjek vissza a városba.

„Cegléd”, szép gyeppel fedett és zöldellő fákkal határolt udvarával, első pillantásra előző fogházunk zord épületéhez, komor hangulatához viszonyítva, aránylag vidámnak tetsző fogadtatást kínált. Akkor még nem tudtuk, hogy az udvar mélyén meghúzódó, vasalással erősített tölgyfa ajtó sor nem raktárt vagy pincelejáratot takar, hanem a szűkre szabott, örökös félhomályba merült magánzárkákat. Azt sem tudtuk, hogy a nagy játszótér a gyakorlótér, ahol a svéd torna torzított

figuráiból — öreink szadista hajlalat „dicsérendő” — a fekvőtámasz föl-le, vagy a guggolás le-föl, békaügetés stb. mind agyafúrtaabb törté-
ráit kellett megismernünk, az éhségtől legyengült remegő végtagjaink,
végső megfeszítése árán. Ezt mindig elméleti magyarázat fűszerezte,
például: „Disznó, bitang, tolvaj, hazaárulók, ingyen állami kenyéren
henyéltek, míg hazánk legjobbjai önkéntesen véreznek a csatamezőn.”
A futballpályán így aztán labda soha nem gurult. Úgy éreztük, hogy
forradalmi öntudatunk erőpróbájával találtuk szemben magunkat.

Hárman voltunk. Ivo a jó módú gyógyszerész — nálam egy évvel
fiatalabb, alig 16 éves — fia. Mély és széles érdeklődésű, nyugtalan
szellemű, sokat olvasott gyerek. Magabiztos magatartása, hibás magyar
beszéde, vörös haja, szeplős képe gyorsan magára vonta az örök és
környezete, barátságosnak nem nevezhető, figyelmét. Palsci szófukar,
zárkózott. Városunkba alig pár évvel ezelőtt került egy környékbéli
faluból. Ivo született ellentéte. A természethez közelállók óvatossága
és higgadsága, a jó módtól távol állók gyakorlati érzéke, megfontolt-
ság jellemezte. A mozgalomba elfogatása előtt egy-két hónappal jutott.
Szívesebben hallgatta meg két társát, mintsem véleményével, ajánlatai-
val gyorsította az új környezethez viszonyuló álláspontunk kialakulását.
Jómagamnál pedig e két hamlokegyenest ellenkező barát és sorstárs
magatartásához még a tanácsstalanság is párosult. Igyekeztem ugyan
mérlegelni a lehetőségeket azzal, hogy segítségül hívtam a városunk
fogházában levő zárkák, műhelyek kollektíváinak hangulatát.

Hiányzott az idősebb elvtársaink társasága. Vágyakoztam a meg-
bízható, okos, jóakarató és tapasztalt, melegszívű Feri után. A mindig
jókedélyű Karcsi után, akivel mindenről lehetett társalogni, még a fog-
ház műhelyében is közel tudott férközni az emberhez. Olyan beszélge-
tésekbe vont be, amilyent azelőtt soha, senkivel nem folytattam. Ka-
maszkori érdeklődéseimre, tapasztalatlanságomra kérdés nélkül is meg-
annyi választ adott. A kétkezi munkás csaihatatlan érzése mozgalmi
kérdésekben, a politikai vagy katonai helyzet megvitatásában egysze-
rűen leszerelte Ivo túlbuzgó, túlfűtött optimizmusát. Elméleti síkon
Ivo, de jómagam sokszor kissé tudálékos intellektualizmusunk szította
kérdései sem hozták zavarba. Válaszai mély meggyőződésből, forró
fiatalos temperamentumból fakadtak. Szükség esetén hozzáfűzte: „Ezt
még megtárgyaljuk Ferivel!” Tisztelte az idősebb, képzetebb, Mitro-
vicát járt elvtársakat, az öntudatos mozgalmi pártfegyelem legszebb
példáját nyújtotta. Karcsi és Feri, a két magyar asztalosmunkás pár
havi műhelyi együttlétünk alatt egyedülálló iskolában részesítettek.
Helyzetemben hihetetlennek tűnő biztonságot és szülői melegséget
élveztem körükben, olyannyira, hogy a súlyos fogházi élet, annak tra-
gikum, bizonytalansága néha szinte megszűnt drága társaim körében.

Cegléden minden másképp volt. Magánzárkába kerültünk. Csak
sétára, illetve leveleokra engedtek ki bennünket. Később magán-
zárkánkból jártunk dolgozni. Sorakozó a gyakorlótéren, séta, küblizés
nyújtotta az egyedüli lehetőséget pár szó, néha csak egy-egy mosoly
vagy sokatmondó arckifejezés váltására. Éreztük, tenni kellene vala-
mit. Nem annyira közvetlen helyzetünk javítása végett. A jövő érdeké-
ben meggyőződésünk és forradalmi nevelésünk lelkiismerete ösztökölt
bennünket.

Egy ideig — ki tudja annyi év távlatából, a fogházi napok egyhangúságát felmérni?! — nem történt semmi. És akkor megjelent, illetve láncával együtt húzták, cipelték, lábai közé karót bujtatva, Bohát. Alig 15 éves lehetett, alacsony növésű, gyenge testalkatú, csont és bőr fiú volt. Később tudtuk meg, jehovista vallása tiltotta a fegyver- és hadviselést. Nem járt a kötelező levanteoktatásra. Ezért ítélték el. A fogházban mindent elkövettek, hogy megtörjék, részt vegyen a kiképzésben. Valójában csak fölösleges kínzás volt ez, minden testnevelési vagy katonai értelem nélkül. Boha, így neveztük, nevét nem tudtuk, soha egy szót sem szólt, sem nekünk, sem az öröknek, mindig csak az istent (moja boha) emlegette. Állandóan magánzárkában tartották. Egyik nap csak vizet, kenyeret (három vékony szeletet) kapott, másnap a főtt ételhez vasra vert láb és kéz járt. Hónapokig a cella betonpadlóján egy szál lópokrócon aludt. Megtörhetetlen ellenállása láttán — habár fanatizmusát teljesen oktalannak tartottuk — kifátástalan harca (napról napra szemünk láttára gyengült, fogyott, egy nap csak nem volt többé) vitára ösztökélt bennünket.

Megengedhetjük-e magunknak a levanteoktatáson való részvételt? Nem kellene-e demonstratív ellenállásunkkal példát mutatnunk? A fogházban csak bűnügyiek voltak, rajtunk kívül nem volt politikai vagy H (hűtlenség)-ás. Milyen hatást váltana ki ez a fogházfelügyelőségénél, hogy reagálnának a többiek? Vagy próbáljuk inkább álcázni, meghúzni magunkat és titokban a szökést előkészíteni? Ajánlatos-e a szabados, a fogházudvarban, kertben nagyobb mozgáslehetőséggel rendelkező bűnügyi sorstársakkal szövetségre lépni, szökést kísérlni? Ki kellett puhatolni, milyen könyveket engedélyeznének a szabadnak nevezett, fogházon kívüli világból, hogyan juthatnánk újsághoz, megbízható hírekhez stb.

Időközben munkára utaltak bennünket. Úgy látszott, az átmeneti idő alatt a felügyelőség igyekezett előkészíteni a többi fegyencet, ellenünk hangolni. A „hazaárulók”, „bűdös kommunisták”, „istentagadók” jelzők a legártatlanabbakhoz tartoztak. Egymástól igyekeztek bennünket szigorúan elzárni. Más-más zárkában voltunk elhelyezve, munkahelyünk távol volt egymástól. Rövid, titkos és futó találkozásainkon csak a legfontosabb híreket, a kintről jött üzeneteket, egy-egy kis csomag elemzésiát tudtunk egymásnak juttatni. Mindenki saját zárkájában, munkahelyén volt kénytelen a bűnügyiekkel valamilyen kollektívát kialakítani. Ez nemcsak az egyedüli lehetőség volt, hanem az adott körülmények között is le kellett leplezni a felügyelőség piszkos hazugságait a mindennapi fogházi élet legapróbb megnyilvánulásain keresztül. Bizonyítani és terjeszteni meggyőződésünket, igazunkat. Ezt csak példás viselkedésünkkel érhattük el. Az eseményszegény hétköznapi életben minden apróság a társadalomból kivetett fiatalok között egészen más-képp hatott, mint a polgári életben: nagyobb súlya volt. Furcsa társaságba kerültünk. A züllött városi ember minden rétege képviselve volt. Az egyszerű iskola- és levanteoktatást kerülőktől kezdve az alkalmi piaci vagy tapasztaltabb besurranó tolvajokon át a hivatásos zsebmeteszőkhöz, hamiskártyásokhoz, kerítőkig. Habár sokszor ténylegesen csak jelentéktelen bűnökért raboskodtak, már a nagyvárosi alvilág profijai közé számítottak. A társaság arisztokráciájához tartoztak a háborús kö-

műlmények „kinövésai”: az üzerek, feketézők, sikkasztók és fiatalkorú bűntársaik, segítőtársaik. Ők alkották itt az értelmiségi réteget. Gyors észjárásuk, sokszor váratlan szolidaritásuk számunkra ismeretlen világ, egy sajátos, magába zárkózott és kívülállót be nem fogadó erkölcs világa volt. A városi élet és kenyérkeresés útvesztőiben, a rendőrségi és fogházi életben meglepően jártas találékonyságuk a társadalom iránti bizalmatlansággal párosult. Nehéz volt hozzájuk férkőzni. Minden, ami iskolára, képzettségre, politikára utalt, a gúny, a megvetés tárgyát képezte számukra. A város peremén, anyagilag és erkölcsileg felmorzsolts családokból kerültek az utcára és onnét ide, sokszor a visszaeső jelzővel. Tudatuk mélyén ott rejtett a társadalmi igazságtalanság elleni lázadás.

A súlyosabb bűnösök javarészt faluról kerültek rabságba. Iszákosságból, zabolátlan duhajkodás során, kamaszkori féltékenységből elkövetett súlyos testi sértések, halált okozó bicskázások vétkével. Nehezen birkóztak meg a fogház szigorú rendszabályaival. A reménytelen, letört falusi fiúk kezdetben a fegyelemben, a vasárnapi misében, szorgalmas munkában keresték megnyugvásukat, büntetésük csökkentését, amnesztiát remélve.

Az eseménytelen rabélet zúzó malmában öröm alig akadt. Ritka látogatás, hazai csomag, a kenyérbéلبől készült sakkjáték. A bab- vagy kukoricaszemmel játszott malomnál vonzóbb volt a szigorúan tiltott dohányzás cigarettavégből vagy csempészett dohányból. Az alumínium kanálból alakított kés, az asztalosüzemben készített dózsi sokszor kézműipari remek volt. Még a fegyőrőknél is értékesíteni lehetett dohányért, pálínkáért, sőt darabka szalonáért.

A nagy hálószobákban harmincegynéhány fiatalkorú zsúfolódott össze. Belső rendjüket — elmentmondást nem tűrő parancsaikkal — a fogházfelügyelőség által kijelölt szobafőnökök uralták. A házi munkák (takarítás, ételhordás, tisztálkodás stb.) felosztását, sőt még az orvoshoz, felügyelőséghez való folyamodás sorrendjét is ők szabták meg. Tekintélyük felért, nem egyszer túltett egyes fegyőrőkénél. Sorstársaikat fegyelmi kihallgatásra utalhatták. A felügyelőség besúgói, belső támaszai voltak. A ritka ellenszegülőket, a házirend rendbontóit rendkívüli munkával, üttelgeléssel fegyelmezték. Ilyen körülmények közé kerültünk mi is.

Milyen messze volt most már tőlünk városunk fogháza! Ott nem volt kishitőség. Az ítéletek, tárgyalások és kivégzések, még a sajnó kínzások következményei sem voltak képesek bennünket a reménytelenségbe vetni. Sőt megingathatlan hitünkkel a jövőről, a győzelemről tárgyaltunk, arra készültünk. Emlékezetből egyes elvtársak előadásokat tartottak, volt szó itt a mitrovicai fogház-iskoláról, a frakcióssokkal vívott harcról, s történelmi materializmusról.

Intenzív szellemi, lelki életet éltünk hónapokig. Mai szemmel nézve szinte hihetetlenül hangzik: forradalmi lázban voltunk. Főleg mi, fiatalok a kint maradt kedvesek sorsa miatt kevésbé aggódtunk, mint a családos, idősebb elvtársak. Nehéz volt az élet, de a maga nemében feledhetetlen napok voltak azok. Főleg innét Ceglédről visszaemlékezve. Magunkba húzódva a kiszolgáltatottság érzése ellen nehezen küz-

döttünk. Úgy rémlett, hogy minden és mindenki ellenünk van: a rabtársak, a szobafőnök, a fegyőrök. Mint az üldözött vad ösztönös érzése ellen, mi is nehezen harcoltunk magunkra utaltságunkban.

Az asztalosüzembe osztottak be. Ott barkácsoltam, igyekeztem hasznosítani a Feritől, Karcsitól tanultakat. Egyszerűbb munkákat tudtam már végezni. Pista mellé osztott be Csámpi, a mester fegyőr. Pista volt a szobafőnököm, és a műhelyben nála kellett inaskodnom. Ő volt a hatalom képviselője, — távol tartottam hát magamat tőle. Ő is hidegen fogadott, szenttelen hangon jelölte ki a szobában ágyamat, kevés és halk szóval utasított rendre, ha reggel ágyam nem volt a katonás sornak megfelelően a fapaddal kivasalva, ha a daróc szélei nem voltak elég élesek. Tartózkodott azonban a gorombaságoztól, sőt talán mint ha a moslékizű korpával rántott savanyú káposzta-levesben többször akadt volna egy-egy falatka mócsingos hús, mint az asztali szomszédnál... Pista magas, szikár, jóvágású, nálam két-három évvel idősebb fiú volt. Mintha meleg tekintetű szeme csodálkozással nézett volna rám. Figyelte talán a munkámat? Munkadarabomat nyújtva, feléje fordultam. Szerszámaival bajlódva, jól ismert, szenttelen, érdeklődés nélküli hangon adta ki utasításait.

Egy nap az udvarban foglalatostkodó rabok deszkaanyagot hordtak a munkaterembe. Ivo is köztük volt. Mint inas, én segítettem neki kazalozni. Szokásához híven dúdolgatott. Pár szót váltottunk, észrevétlenül átvettem a dúdolását. Botfülem szavak nélkül nehezen követi a dallamot. Ketten halmoztuk a deszkákat, loptuk a napot, és kibugygyant belőlünk:

*Omladinci, omladinke velik naš je broj,
Protiv rata i fašizma svi ćemo u boj...*

Pista súlyos kezét éreztem a vállamon, de már felhangzott a valahonnan előbukkanó Csámpi mester hangja:

— Pofa be! Majd elveszem én a jókedveteket!

Ivo szedte az irháját, én pedig zavaromat nem tudtam palástolni, valamit dadogtam. Pista egy szót sem szólt. Félttem a következményektől. Szólni kellene Ivónak, hogy egyforma választ adjon, ha kihallgatnak. Este, zárás, villanyoltás után Pista ágyához hívott.

— Dúdold csak azt a nótát! — mondta.

Most már biztos voltam, hogy kelepcébe akar csalni, de kiút nem volt. Szavakat nyelve, fújdogáltam a dallamot.

— Te, marha, azt hiszed Csámpi nem vette észre, hogy ez egy induló! Rác csetnikek, vörösök, zsidók nótáját itt ne fújd, mert falhoz ragasztom mafla képed!

Éreztem, az úgy be van fejezve. Viszonyunk Pistával látszólag a régi maradt. Valami azonban változott. A többiek mindig csodálkoztak, hogy milyen kicsiségért kerültem börtönbe. Lopni, verekedni — ebben a világban — érthető volt. Erről beszélgetni ugyan tilos volt, de a szobafőnök vagy az őr, ha ezt meghallotta, mindjárt felcsattant:

— Sok a дума, mozgás! Befogod-e már a szád!?

Mégis mindenkiről tudtuk, miért ítelték el. Pistáról csak rebesgették, hogy gyilkos. Egyések szerint apagyilkos. Tizenkét évet kapott, ezt tudtam bizonyosan. Engem is ennyivel „tiszelt” meg a m. kir. honvéd vezérkari főnök vészbírósága. Pista bűnéről, ítéletéről soha nem szólt egy szót sem. Egy nap munka közben bátorságomat összeszedve hátrafordultam:

— Te Pista, mikor jár le a büntetésed?

Kérdésemre nem válaszolt, de meglepő nyíltsággal hajlandó volt beszélgetni:

— Mit aggódsz, nem egyforma az a tizenkét év! Te a háború után hazamégy. Kint is maradhattál volna, ha nem ütöd az orrod a nagyok dolgába!

Kihasználтам az alkalmat:

— Talán nekem jobb, mintha kinn maradtam volna. A munkaszolgálatosok aknaszedő munkáját végezném, vagy ki tudja . . .

Nem válaszolt. De a jég megtört köztünk. Csámpí meséért többször hívták az igazgatóságra, vagy rajzaiba mélyedve az udvarban kazalozott, deszkák között keresgélte ki a megfelelőt. Néha a szabadosokkal járt ki a városba enyvért. Panaszkodott, nem lehet anyagot kapni, üresek a boltok. Túrót igényeltetett az igazgatóságon, ebből készített hideg enyvet, vagy a városban járta a laktanyákat, kórházakat. Csontot gyűjtött, mert magunk próbáltunk enyvet főzni. Ezért többször távol volt. Ekkor rendszerint felharsant kórusban a hangos beszéd, míg csak az ablaknál őrködő el nem kezdte fújni: „Csá — piiii!” A hangok trágár egybefolyása volt a vészjel: csönd, jön a mester! Ezekben a szünetekben beszélgettünk. Pista a gyalura könyökölve a szétterített Magyar Futárból olvasott fel nekem. Néha megengedte, hogy én is böngésszem a lapot. Ő ezt, azt hiszem, a mestertől kaphatta, habár újságot nem volt szabad olvasni, ezt a képes fasiszta főrmédvényt azonban hallgatólagosan egyes rabok kezében eltűrték. Horthy István repülőszerencsétlensége, a hivatalos közlemény fellengzős hangja ellenére is, válasz nélküli kérdéseket fakasztott a gyors észjárású Pistában. A kormányzó másik fia, Miklós hazajövetelére már voltak megjegyzései.

A télen, január végén, februárban már mindannyian tudtunk a vitéz Jányi Gusztáv vezette hadsereg nem éppen vitézi kimenetelű, szinte teljes vesztről. Ezt a Magyar Futár „rugalmas frontkizigazítás”-okról beszámoló hírei sem tudták leplezni. A rokonokról szóló hírek most már nem a „honvédeink távházasságáról”, hanem szomorú családi eseményekről számoltak be.

— Te Gyurka, ugye nagy zúr lesz ebből? — fordult hozzám Pista.

Kérdése állításként hangzott. Megkért, akkor már bizalmasan beszélgettünk, fordítsam le annak az indulónak a szavait . . . Nem nagyon kedvelte, nem tartott még ott, hogy harcba szálljon bármilyen eszméért.

— Hát ti is csak harcolni akartok? Gyilkolni, irtani, hogy a közös kazán és asszony kommunizmusát hozzátok diadalra?

Ez a Magyar Futár nyelvezetének a hatása volt. Tudtam, nem logikával, nem elmélettel kell érvelni, hanem érzéseire is hatnom kell,

távlatról kell szólni. Szerencsétlen bűne nyomta, és valahogy a jövőt kellene személyi sorsa jobbra fordulásával előhívni, életre kelteni.

Kínomban otthon hallott, munkáskörökben szeretett dallam csendült fel öntudatlanul fülemben:

*Hej, te bunkócska, te drága,
Hej, te eleven fa gircses,
Görcsös ága, segíts most!*

Hazugság ellen csak bunkóval lehet menni. A kazán, a közös asszony ostoba mese, megfélemlítés. Pistának látogatója soha nem volt, csomagot nagyon-nagyon ritkán kapott. Nagy paraszt cipőt, kevés kis szalonnával, egy kis rúd mákossal. Néha levele jött, ekkor napokig szótlán volt, szomorú. Soha családjáról nem beszélt. Az egyik levél után csak ezt mondta:

— Nehéz ám otthon is, nagyon nehéz!

Nem tudtam róla, hova valósi, ki fia, nem hasonlított a falusi fiúkra, de a városi zsványokra sem. Szótárából hiányoztak a városi szavak. Ha valamit mesélt, sohasem használta a csibészek sokat mondó, de még többet sejtető kifejezéseit. Tudta ugyan, mi a zrí, mint ahogy mi is megtanultuk a fogháztöltelékek nyelvét, de nem kedvelte. Hanghordozása nem volt falusi, érdeklődése, problémái túlnőtték a parasztyerekek érdeklődésének, problémáinak szűk kereteit. Nemcsak jó kosztra, eszem-izsomra vágyott. Ő volt a legjobb asztalos köztünk. Mégis amikor a városban, az igazgatóság hivatalnokainál kellett valamit javítani, nem őt vitték ki. Talán szökést kísérelt meg azelőtt. Nem emlékszem, hogyan de beszélgetésünk sokszor a szökést érintő témákkal foglalkozott. Városunk felett mind sűrűbben húztak el a nehéz repülőgépek, hallottuk mély dübörgő morgásukat. Ingajáratnak neveztük őket. Ez már 1943 vége felé volt. Olaszországból a Szovjetunióba és vissza repülve, nehéz bombaterhükkel húztak el felettünk a gépek. Olvastunk a „boszniai banda” elleni harc sikereiről is. Egy nap Pista megkérdezte tőlem, hogy milyen messze van Bosznia. El lehet-e oda gyalog érni? Biztos vagyok abban, hogy ha tovább maradunk együtt, velünk indult volna a szabadság felé.

Egy kora tavaszi napon 1944-ben azonban újra felhangzott az ismerős fegyőri hang:

— Gyerünk holmit szedni! Szedelőzködj! Gyorsabban! Mozgás!

Zárás utáni késő este volt, búcsúzni már nem volt idő, de Pista biztatóan súgva dúdolta: „... bunkócska te drága...”

Mi Aszódra kerültünk több vajdasági ifjúval együtt, megszőktünk és időközben felszabadult városunkba értünk.

Pistát soha nem láttam viszont, nem is hallottam róla. Ha most Ceglédre utaznék, vajon találnék-e ott valamilyen feljegyzést Visnyei Istvánról, a fogház egykori lakójáról?

ÁLMOK A SZERELEMRŐL

*Amit el nem érhetsz
az élet hétköznapijainak
halvány szűrkeségében,
azt igyekeznek pótolni az álmok!
De vajon e csöppnyi édességek
telérnek-e a valósággal?*

ŐSZI NAPSUGÁR

*Egy nap a futószalagnál
átszűr egy tekintet,
meleg rést vájt deresedő szívemen.
Szótlanságtól aszott ajkam
már szép szavakra nyílt,
amikor a kötelesség
tovább cipelt magával
és a tekintet beolvadt
a munka zajába,
így ajkam szótlán maradt.*

MI MARAD NEKEM?

*A munkától cserzett kezed
múló finomsága,
gyár levegőjében felszívódott
arcod árnyéka,
zajokba olvadt szíved verése
és egy csöppnyi a szeretetből,
amely kettőkor
veled szárnyal a bölcsődébe.
És nekem?
Csupán az elfáradt szépséged.*

FEKETE RÓZSA

*Talán
az elrejtett szerelmedből,
vagy szabad idő
elrabolt perceiből
pattant e bimbó.
Még mindig látom,
hogyan nyílik és virul
fáradt ujjaidnak
serkenő igyekezetéből.
Megelevenednek apró kockái,
és a fehér keretből
a szívemig érnek.
Nem is tudod!
Büszke vagyok rád.*

ÁLOMFOSZLÁNYOK

*Szomjas tekintetem
mohón felissza
járásodat a gépek között
és az időbér elszámolása közben
ejtett szavaidat;
a gépek moraja emészti fel
meg a hajrámunka lüktetése.
Álmaimban elérni téged
már sokkal könnyebb,
mert karjaim ölelésében
domborulataid futnak össze,
s szavaidat nem kíséri zöreje,
csak a csendes szerelem.*

KÉZFOGÁSOK

MIHAILO LALIĆ

A MÁSIK LÉLEK

Részlet a *Hadiszerencse* c. regényből

A felekezeti, politikai, csempész- vagy zsványvezető — a szószéki, couloirbeli vagy kecskeösvényi — egyben végső fokon egy és ugyanaz: igaz szót csak azokban a kivételes helyzetekben remélhet tőlük az ember, amikor már végképp nem hisznek nekik. A mi vezetőnk sem volt kivétel. Pantović, valahányszor pihenni vagy rágyújtani megálltak, kajánul buzdította az útitársakat: „Hát persze hogy lehet! Gyűjtsen csak rá, aki akar, én azt sose tiltom. Csupán annyit mondok: a gyufa lángja éjjel messzelátszik, Giljeva meg még előttünk van!” A hírhedt, a csapdákkal és jeltelen sírokkal teletűzdelt Giljeva hallatára egyszerűen lelohadt a dohányzók szenvedélye, és vele illant a fáradtság is. Már indultunk is tovább, gyorsítottunk is lépteinken, mintegy új erőre kapván. Ha leértünk egy-egy völgybe, mely jóval mélyebbnek tetszett a többinél, és megkérdeztük: „Átkeltünk-e már az átkozotton?” — kalauzunk eleresztette a füle mellett, vagy hogyha unta már a kérdezősködést, rosszkedvűen dűnnyögte: „Útba sem ejtettük.” — „Hát akkor hol vagyunk? — „Mit érdekel az téged? Csak nem akarsz felcsapni vezetőnek?... Ha eljutunk oda, ahova indultunk, Istennek köszönd, ha meg nem, akkor meg mit ér, ha tudod.”

Rggel aztán egy irdatlanul terpeszkedő hegységre mutatott a messzeségben: az ott Giljeva, amit egész éjjel emlegettünk. Csakugyan nem ejtettük útba, balra kerültük meg, de annak már jó ideje lehet, mert messziről bámul utánunk elmosódott körvonalalaival, őszi felhőkbe vesző ormával. Nem bolond ő — dicsekszik a kalauz —, hogy Giljeván át vonszoljon minket, mikor rövidebb utak is vannak! De hogyha veszélyre vágyódik valaki, a Pešteri mezőn is van ám puska meg puska. Akinek hősködéstől viszket a bőre: talán még bőven Giljevát előttünk... Hősiességünk ugyancsak lekókadtt, a bátorság ellillant a verejtékkel észrevétlenül, akár a férfiaság az izgalommal és idegességgel, vissza meg nehezen tér aztán, vagy vissza sem tér többé

— nyilván ez lehet a főbenjáró oka annak, hogy a munkára fogott rab-szolgák évszázadokon át tűrik a jármot mindazok mellett az elméletek és pártok mellett, amelyek pedig mind azon vannak, hogy fegyvert ragadtassanak velük. Szerények lettünk, csendesek és figyelmesek, különösen amióta, feljutván a szeles, nyílt fennsíkra, minden irányból lapályról leskelhet ránk a veszedelem. A terepet, ahol járunk, nyomok szelvedsík, szórványos, meg-megszakadó emberi nyomok, értelmetlen átjárók megannyi sejtetője, különben mindenütt füves. Fonyadt, megdőlt a szálas, a magamagát vető fű, az idők végezetéig uralkodó földtakaró. Ezen itt bizony hiábavaló lenne és az is maradna minden ágas-kodó emberi akarat; a kétségbeesés meg az úgynevezett hősiesség nemkülönben.

Emlékszem még valamilyen lápra is. Keskenyen csilllogtak a hold sütötte tócsák, hosszant, akárha kardok. Ez persze Rožnat költő barátom hasonlata volt, és azt is hozzátette, hogy ugyanígy fog heverni a fűben hamarosan az elhajított török kard is. Nem érte meg jóslata beteljesedését, de nekem, aki láttam, mi tűrés-tagadás, nem sok örömem volt benne: más erők és igazságtalanságok megfosztottak tőle... Némelyeket e Vapa és Moravica menti tájak közül újra láttam aztán mint a crnagorai Javorhadserég katonája, kilenc év múltán, amikor is 1915-ben az osztrákok nyomására visszavonulóban voltunk. Azt hiszem, azt a holdasan csilllogó lápot is felismertem, nyilván a Boroštica morotváii lehettek. Akkor is dermesztő volt az idő, késő őszi, hideg szél, kopaszodó bokrok, a kiéhezett, fáradt legénység meg rongyokban reményvesztetten vonult, mert kilátástalan volt a helyzet. Az a végestelen botorkálás a sötétségben, a szalmán töltött féléjszakák, hajnalonta az a fogvacogtató didergés, nap mint nap, induláskor pedig, mint érkezéskor is, csak a lödőzés, előlről, hátulról, végestelen-végig, amerre csak vonultunk, és akár viszonztuk a tüzet, elhárításképpen, akár nem, orvlövészek golyója fenyegetett szüntelenül: az ördög feltámasztotta a tízenkettőben letaposott török fegyvert... Azokban a napokban alakult ki bennem az a gondolat, hogy vannak elátkozott helyek, melyek vérszomjasan, ádázul ellenségesen viseltetnek velünk szemben. Jó ideig küzdöttem magamban ez ellen az előítélet ellen, de teljesen leküzdeni máig sem bírtam, habár tudom: nem a helyektől származnak a megpróbáltatások és szerencsétlenségek, hanem az emberektől, vállalkozásaiktól és eszközeiktől. Alkalmasint Borošticánál sebesült meg Petko Goričić bajtársunk, s hogy ne tudjuk kimenteni, sortüzet nyitott ránk: halljuk, mint kiáltozik az árokból: „Ne tegyétek ki értem az életeket, testvéreim, én már nem vagyok... Halálos golyó ért, nem élhetem túl, még hogyha nagybátyám volna is az isten!”... Vaso bátyja, Borko Goričić apja mégis felszökönt és eleredt érte, hogy kimentse; de bizony elesett, mielőtt még odaért volna. Petkót, amikor beesteledett, kihoztuk, hogy együtt temessük el, de élt még, és amilyen szívós volt, életben is maradt — hogy még több legyen a ricsaj és veszeke-dés a brazakok nemzetségében.

De még ennél is különösebb élmény az, hogy amikor először vitt a Sandžakon át az utam, mármint a Belgrádba szólító levél nyomán, én egész úton éreztem, mintha valami kifürkészhetetlen kapcsolat lett volna köztünk: Lasta él. Meg-megjelent lelki szemeim előtt, valahány-

szor elbóbiskoltam és felrettentem jártamban: láttam elgyötört, sovány arcát, várakozó tekintetét, amint lesi a pillanatot, hogy integethessen és szólíthasson, és voltak pillanatok, amikor úgy rémlett, hallom is fájdalomtól elváltozott hangjának egy-egy foszlányát. Még ma is hallom, hogyha eszembe jut — vagy talán épp azért idézem fel újra meg újra, hogy papírra rögzítsem ezeket az emlékfoszlányokat —, valame-lyest megannyi ajándékot tartogatnak számomra azok a pillanatok... Egyszóval: tudtam, hogy életben van, hogy túlélte... és ez kölcsön-zött nekem erőt, hogy folytassam, amikor Rožnat barátom már kidőlt, Ivanjicánál, és ott maradt, hogy kipihenje magát. Évek múltán is mind gyötört a kérdés: vajon azok a képek, azok a párbeszéd-töredékek, amelyek száz meg száz kilométernyi távolságon át fogantak akkor köztünk, csupán az én képzeletem szüleményei voltak-e, a vágyako-zásé, hogy viszontlássam, az erőfeszítésé, hogy becsapjam a fáradtsá-gomat, vagy csakugyan volt benne valami valóságos a kifürkészhetet-len, a talán fel sem is ismerhető valóságból?... Nem dicsekedhetem azzal, hogy érdemleges választ nyerhettem erre a kérdésemre, pedig nem sajnáltam a kutatásra fordított fáradságot. Annak sem igen vettem hasznát, hogy volt egy időszak az életemben, amikor a spiritiszták és teozófusok meg Svedenborg olvasására adtam a fejemet, és voltak ismerőseim, akik azt hitték, végképp meg is feneklettem bennük. De dagályuk akkoriban már apadófélben volt: az éter, az ötödik elem kiment divatból még mielőtt átesett volna a tűzkeresztségen, aztán meg az én szeszélyes tapasztalataim is gyakran ellentétesek voltak az olva-sottakkal. Csupán egy példát említenék itt erre az ellentétre: közismert, hogy Kalyostro példája nyomán August Strindberg és mások a vizek felülete fölött lebegő fluidumot jó közegnek hitték a lelkek közti kap-csolatokra: nos, az én tapasztalatom ellentétes ezzel: valahányszor folyó vagy morotva menti nedves völgybe jutottam akkori utam során, a vétel mindig rosszabb lett, a kép behomálylott, a kapcsolat megsza-kadt, és csak akkor állt helyre ismét, amikor száraz, széljárta domb-tetőre értem... Így érkeztem meg aztán, kimerülten, elborultan, elva-dult borostával arcomon, felsebzett talppal, fájdalmaimban szenveleg-ve, megszállottan, mint aki olyasmit lát, amit rajta kívül senki más, szinte eszméletlenül — Belgrádba, ahol is egyszerűen összegubanco-lódott és megszűnt a kapcsolat, amely eladdig erőt adó vezetőm volt.

Nem is csoda, hogy megszűnt abban az örvénylő kutyaugatásban, az utcai lámpák és a dalénekesnők körül támadt kávéházi zűrök ellen-hatásában, s engem mégis rémület fogott el, hogy vége... Valahogyan aztán csak elvándorogtam a Paliluláig, el a kovácsolt vaskapuig is — lefüggönyözött ablakok, sehol derengő világosság, csak a nyírfák fehérlenek a kertben. Háromszor is elmentem a kapuig, amíg le mer-tem nyomni a kilincset: nyitva, mintha várnának, azért nem zárták be... Nem gyújtottam fel a villanyt, amint felértem a szobámba, azon-mód ruhástul hullottam ágyba, s megvártam, amíg hajnalodik; akkor kimentem a ház elé: meglesem Rózát, mindig ilyenkor indul bevásá-rolni. Vállamat öntudatlanul döntöttem egy gesztenyefa törzsének és azonmód állva el is bóbiskoltam. Kosaras, batyus parasztasszonyok halladnak el melletttem, lógatva viszik a piacra szánt baromfit, lábuk összekötve, nyakuk visszakunkorodva, csipog is némelyike, és gazdá-

jukkal együtt nézik a részegnek hitt támaszkodót, a fehérnép meggyorsítja lépteit, jobb, ha mielőbb elhaladnak, nehogy valami zúr legyen; én látom is őket a szendergés ködén át nagy messziről, ha egy-egy pillanatra felocsúdok, hogy aztán ismét elbóbiskoljak, de még mélyebben, minek következtében majd el is szalasztom Rózát — csak akkor veszem észre, amikor már elhaladt, s akkor utánaeredek, s levett kalappal meghajtom előtte magam: „Tereza asszony...” Összerezzen, de csakhamar magához tér s már pirongat is tágra meredt szemekkel: „Hát maga... hogy néz ki?” Megígérem neki, hogy rendbe hozom majd magam, el is hiszi, amit mondok, mert felvont szemöldöke egyből visszatalál a helyére. Kérdem, mi újság itthon, a házban. — „Semmi”, mondja, és eszébe jut: „Csak az, hogy Lasta megjött”. — „Honnan?... Hát el volt hazulról?” — „Igen... de majd hogy oda nem került, ahonnan nincs visszatérés. Maga nem is tudja?... Persze maga már elutazott, amikor az történt”. — „Mi történt tulajdonképpen? Véletlen volt? vagy szándékosan tette?” — „Dehogy... hanem hebrencs, kelekótya!... Különben is, aki ideges, az ne nyúljon fegyverhez, inkább meneküljön tőle! Még a nyugodt embernek sem tanácsos piszkálni, minek felverni az ördögöt benne, annál ravaszabb, szinte keresi, és meg is találja a kedvező pillanatot... Tudja, megdorgálta valamiért az úr, a tanulás, a szigorlat miatt, vagy ki tudja, miért; erre elvégre joga van egy szülőnek, sőt kötelessége is figyelmeztetni... csakhogy ő nem szokta ám meg, hogy bármit is kifogásoljanak, amit ő csinál. A hercegkisasszony... csupa ideg, kész idegbolond... erre fogta szépen a pisztolyt és elkezdett vele játszani!... Azt hitte, hogy minden golyót kivett már a tárból, igen ám, de a csőben volt egy, ott lapult, mintha csak leskelt volna rá — az fúrta aztán keresztül, alig egy centire a szívetől!... Egy csoda, hogy életben maradt... de én nem is hiszem, hogy ne lenne következménye...”

Végeredményben mégiscsak szerencsésebben végződött, mint ahogy útközben elképzeltem. A kő mégsem esett le a szívemről, csak elmozdult rajta észrevétlenül. Félelem fogott el, ha arra gondoltam, hogy most így kell vele találkoznom, és kezdődik majd köztünk megint a vitatkozás. Szinte hasadás állt be a rémülettől bennem: egyik felem mind halogatná a találkozást, minél későbbre, hogyha már meggyógyult, s abban reménykedve, hogy akkor talán nem is kerül rá sor; a másik meg sürget, hogy minél hamarább véget vessen a kételynek és a halbozásnak. Számomra talán az lett volna a jobb és értelmesebb, illetve ésszerűbb, ha idejekorán megfutamodom; de sohasem bántam meg, hogy nem tettem meg. Különben — tudja is azt az ember, hogy mi a jobb mi nem!... Ellindultam hát. Elszorult szívvel léptem be hozzá: az ablaknál ült, karosszékben, és nézte a novemberi felhőket. Meglepődött, és elmosolyodott. Sápadt arcán sápadt mosoly — ez kelthette bennem azt a benyomást, minthogyha szégyenkezne, de hogy azért-e, amit elkövetett, vagy a kudarc miatt, hogy nem sikerült: azt nem tudhattam megállapítani. Fogalmam sincs, hogy az én arcom milyen lehetett abban a pillanatban. Valószínűleg zavartan és kelletlenül mosolyoghattam: a szeretett lény jelenlétében sokszor nem ura az ember a külsejének, arcizmainak sem. Azonkívül okom is volt rá, mindenképpen több, mint neki a szégyenkezésre: az én kísérletem is

kudarcba fulladt, mármint a szabadulási és szakítási, mégpedig komikus kudarcba: borraivalóval és óbégatással . . .

Leülök, szemközt veled, és csak nézzük egymást, egész közelről. Úgy lefogyott, oly gyöngének látszott, hogy egy pillanattig kételkedtem is, talán nem is ő az. Nemcsak az arc vesztette el a hamvát, szeme a csilllogását, de még a zománc is más a fogain, nyilván amint fájdalomában görcsösen összeszoríthatta: lepattozott, és most apró, sötét foltok látszanak a fogai élén, mintha elkezdte volna a rozsda, s attól volna most olyan félnék és szomorkás a nevetése. Képén a bájos kis gödröcskék helyén most két vagy három ránc húzódik mind a két oldalon. Homlokán is három mély redő, hosszanti, görbe barázda, mint amilyen a sokat szenvedettek és gonoszak arcán szokott lenni. Szeme alján a szederjes udvar, mintegy előjeleként a petyhüdt táskának: csupa szarkalláb. Az ősz . . . az hajolt fölébe máris, gondoltam akkor borzongással, amilyen csak azokban a ritka látnoki pillanatokban fogja el az embert, amikor megsejti az eljövendő jelenségeket . . . érezheti is az ősz lehetőségét, és nem tehet ellene semmit . . . Én is csak annyit tehetek érte, hogy legfeljebb átengedem magamat váltig az ő gyerekes szeszélyeinek, hogy legalább ezeket a napjait meg ne keserítsem, amennyiben ez rajtam állhat . . .

Mind vártam a szemrehányást, a zokszavát, no meg a kajánkodását a mi hazalátogatásunk fölött, amely végül is dicstelenül ért véget a cetinjai palota előtt. Mind lestem, mikor kezd már évelődni velünk, crnagoraiakkal, meg a hősködésünkkel . . . De mint mindig, valahányszor feszülten készülök valamire: most is meggyúsult a várakozásom. Mint később is mindvégig: Lasta ugyanis nemcsak külsőleg változott meg, hanem belsőleg is. A fájdalom, életünknek ez a kínos tanítója elérte azt, amire a szerelem képtelen volt: felébresztette benne azt a másik lelket, a mindent megértőt, a szótlanul megbocsátót. Ez a *szótlanul* némi magyarázatra szorul, úgy vélem. Hónapok, esztendő, rengeteg idő és rengeteg esemény múlt el azóta, a történelmet és földrajzot egyaránt számos változással terhelve, ha csak köd éri annyi időn át, az is eltörölhette volna már ezeket az emlékeket, talán a nyomukat is. Ha fel akarom idézni az egykorú divatot, a ruhákat és szórakozásokat, és azt, hogyan is hatottak, én most csak azt mondhatom: olyan volt és úgy hatott minden, amilyennek lennie és ahogyan hatnia kellett, és korántsem hóbortosan, mint amilyenek a megrögzött fényképek mutatják. Az emberek járása sem volt olyan ugrabugra, mint amilyenek a némafilm kockáin látható. Hasonló az eset a társalgással is — a regénybeli tirádák és egyéb túlzások az írói fantázia szüleményei csupán. Az ímént feljegyeztem, hogyan találkoztam Rózával a palilutai piacnál: az esemény felidézése többé-kevésbé pontos, csaknem teljesen hiteles, de amikor azt próbálok felidézni, hogy Lastával miről beszélgettem, rendszerint szótlán ürességre találok.

Emlékezésemnek ezeket a kihagyásait nem nehéz megmagyarázni: a szavak, ruhák, a mindennapi apró újságok és hírek, a mellékes dolgok szinte észrevétlenül haladtak el akkor mellettem — minden idegszálamat a látás vette igénybe, az egész lényem szemmé vált akkor. Ha nem vizsgálom őt olyan figyelmesen, ha nem szívom őt ma-

gamba nemcsak a szememmel, hanem a lélegzetemmel, arcommal, egész lényemmel — vajon megőrizhettem volna őt ilyen elevenen az emlékezetemben? — hiszen még most is úgy jelenik meg, amikor akar, és éppoly önkényesen, mint amilyen az első napokban volt... és nemcsak álmaimban, hanem amikor teljesen ébren vagyok: akkor is; amint sétálgatok a Tó partján, amint olvasgatok az eperfa árnyékában, vagy amikor a Hollószirtre ballagok, de olykor még társaságban és társalgás közben is a kantinos Kata doganyai füstös kocsmájában. Csak megjelenik, fölvilan, megdöbönt és eltűnik, mielőtt más is észrevenné. Döbbenetem néha olyan váratlan, hogy palástolni is képtelen vagyok. Obrot is így leptem meg egyszer vele — csak keresztet vet és hadarja: „Angyal legyen veled, angyal legyen veled!”... Egyszer meg Janko Ujović szólt rám: hova révedtem úgy el... Arca ilyenkor tisztán rajzolódik elém, nyugodt, öntudatos, mint sebesülése előtt volt, máskor meg lesunyt fővel halad tova, gondterhesen. Meggyőződésem, hogy ezek a jelenései korántsem holmi előjelei boldog vagy boldogtalan, illetve szerencsés vagy szerencsétlen eseményeknek — úgy látszik, mit sem törődhet az evilági történésekkel és vélekedésekkel.

Egyetlen fényképe sem ábrázolhatja őt közel sem olyan élethűen, mint ahogy lelki szemeim előtt szokott megjelenni — csak nem arra készítetném, hogy rögzíteném papírra? Talán nincsenek is már fényképek róla, vagy ha őriznek is néhányat a családi albumok, nyilván elhalványodhattak már azóta, s hozzátartozói, ha él még közülök valaki egyáltalán, talán fel sem ismerhetik már elmosódott vonásait. Ezek szerint én vagyok az egyetlen tanúja, tulajdonosa és átörökítője: a mondhatatlan formásságát és szépségét mentem netán a hónapokba... Vajha úgy szolgálhatna eközben a tollam, hogy a távoli hónapoknak is átmenthetném, akkor talán elmondhatnám, hogy nem élttem hiába... Sajnálom, hogy a szavai kivesztek emlékezetemből, velük talán teljesebb lenne a kép, és talán tartósabb is. Az én elveszett szavaimért nem kár, mivelhogy volt időm szólni és nem szólni, de megbánni is mind a kettőt. Egy író, akit a nagyok közé sorolnak, azt mondja, hogy a szerelmesek szívesen beszélgetnek a jövőről, meg arról is, hogy milyen széppé varázsolják majd benne a magukét; ez nagyon is valószínű és normális, mi azonban szólni sem szólhattunk a jövőről: mindketten megérezhettük, hogy nekünk nemigen lesz benne részünk: A szerelemről sem beszélünk, mi nem ismertük azt, hogy *szeretlek*, sem azt, hogy *szeretsz*? sem azt, hogy *szeress*: nekünk az ilyesmi elcsépeltnek tűnt az egyazon kincsesbányából merített sok-sok regény és dráma után. De mivel valamit mégiscsak beszéltünk, mint ahogy igen, az bizonyára csupa jelentéktelen apróság lehetett, csip-csup dolgok, könyvek, képek, a technika, a tudományos újdonságok, melyek azokban a napokban szinte egymást érték: a gamma- és béta-sugarak, kvantumok, fotonok és a kozmikus köd más elemei, továbbá a kérésztűtű újsághírek, amelyek hamarosan feledésbe merültek. Ez mentesített hát minket attól, hogy magunkról ne kelljen beszélünk, hogy ne is gondoljunk a vakvágányra, amelyre oly korán rámost át mindkettőnket a sors.

Furcsa módon, de mi különben jól éreztük magunkat azon a vakvágányon. Mint másoknak ahogy gazdagságuk, birtokuk: nekünk

megvolt a kicsi kis szigetünk, az a puszta kis sziget a délutáni egy vagy két órácskával, amelyet a házbeliek hallgatólagosan csak a miénknek tudtak. Boldog találkozása volt ez számunkra a csöndnek és kettőnk összhangjának: úgy meredtünk egymásra, akár ha rejtelmes tükörbe. Csaknem mozdulatlanul töltöttük el azokat a percekét, kevés gondolattal és szóval, úgyhogy a mindig vidám Milla, Lasta húga szóvá is tette, valahányszor átjött hozzánk vendégségbe: „Hogy tudtok itt ilyen szótlanul ülni?!... De hiszen még tervezeteink sem voltak: minket aztán nem érdekelt se lakás, se bútor, se kereset — tudat alatt úgy éreztük, ezek a mi életünk legszebb órái, és minden változás csak zavarna és felboríthatná gonddal szerzett és féltve őrzött egyensúlyunkat. Mert van ilyen az életben: az erőt pazarló nyugtalanságok és elragadtatások után, úgy látszik, szükségszerűen áll be az apály, az ellomulás, a megfáradás ideje, a teljes pangás, amely némelyeknél életfogytiglan is eltarthat. A klubba akkor már ritkán látogattam be, az előadásokat is elhanyagoltam, és azonkívül amit Gavrorra fordítottam mint instruktor, minden időm abban merült ki, hogy a Lastával töltendő egy-két órácskára vártam.

Állapota lassacskán javult már akkor, mint lábadozó beteg már le-lejárt a kertbe, elüldögélt a házikó előtti padon, el-elsétált a nyírfák alatt, megcírógatta a macskát, s aztán visszament, fáradtan a szobájába. Később aztán, ha kisütött a késő őszi napocska, lesétáltunk kettésben a Tašmajdanig is, nevezetesen a *kutunkig*. De nem is kút volt az: egy helyen megrepedt ott a föld kérge a kőbányai fejtés következtében. A mélység sötétje vonzotta, mintha az anyaföld csalogatná azon a horpadáson át, nem győztem őt figyelmeztetni és óva óvni: ne menjen olyan közel! Egnémely későbbi álmom merőben az akkori és ottani féltések mozzanataival nyomasztott, újra meg újra, még akkor is, amikor már nem volt kit óvnom, sem elveszítenem. Tapodtuk ott azt az elhagyatott, piszkos fűvet; messze révedt tekintettel onnan gyönyörködünk a Dunán túli síkságban, a báránfelhős égben. Ilyenkor el-elmosolyodott, de olyan félénken, hogy szinte mentegetőzve, bocsánatkéren, hogy még itt van, és figyelmet is követel magának. De hamarosan vége szakadt napi kis sétánknak is: leesett a hó és tető alá zárt mindkettőnket. A Száva menti morotvák befagytak, volt jég és volt korcsolyázás azon a télen is. De mi már oda nem jutottunk le soha többé kettésben.

DUDÁS Kálmán fordítása

ÖRÖKSÉG

NEGYVEN ÉVE HALT MEG KOSZTOLÁNYI DEZSŐ

KELÉNYI ISTVÁN

LÓTOSZEVŐK

Kosztolányi ifjúkori drámájának keletkezéstörténete

Az Üzenet 1975./2—3. emlékszámában jelent meg Réz Pál összefoglalása a *drámaíró Kosztolányiról*, s korábban Baráth Ferenc monográfiájában (1938) is található egy rövid fejezet, mely szintén ezzel a kérdéssel foglalkozik, de a költő drámáit érdemben még nem vizsgálta az irodalomtörténet. Bár kétségtelen, hogy Kosztolányi nem volt vérbeli drámaíró, mégis akad darabjai közt néhány figyelemre méltó kísérlet. Ilyen a *Lótoszevők* című mesejátéka is, elsősorban az élményi háttér érdekessége miatt (a Lányi Hedvig szerelem ihletése), melyet tanulmányunkban bizonyítunk.

Tájékozódásul fölhasználtuk az említett kiadványokat és Belia György *Babits—Juhász—Kosztolányi levelezése* (1959) — (röviden BJK.) forrásértékű munkájából a megfelelő leveleket és vonatkozó jegyzeteiket. Hivatkozva Réz Pál említett cikkére, bevezetésül soroljuk fel Kosztolányi színműveit:

1902-ben mutatták be egy iskolai ünnepélyen első színpadi zsengejét, *A kékruhást*. Ezt a Reviczkynek hódoló-emlékező jelenetet Kosztolányiné is említi 1938-ban megjelent könyvében (röv. Kné.: 104.).

1903-ban Brenner Józsefet (Csáth Gézát) egy *Dialógról* tudósítja, melyet Dér Zoltán publikált először az Üzenet 1972. júniusi számában. (382—384.)

1904-ben két dráma terve is foglalkoztatja: *Kifelé* c. novellájának dramatiszálása és a *Julianus apostata* ötlete. (BJK. 7. és 28. számú levelek.)

1910-ben írta — (ezt fogjuk igazolni az alábbiakban) — és ebben az évben publikálta a *Lótoszevőket*, mely az első nyomtatásban megjelent egyfelvonásosa. E mesejáték után sorra következnek a báb- és rímjáték-jelenetek (sajtóközlésükre figyelve tehát): a *Csoda* és *A szörny* (1917); *A lovag meg a kegyese* (1919); *A bábjátékos* (1922); *Lucifer a katedrán* (1923); *Kanári* (1924); *Patália* (1925); és végül az 1930-as töredéke, a *Mostoha*, ez csak 1965-ben jelent meg Dér Zoltán gondozásában.

A vizsgálandó mesejátékról, a *Lótoszevőkről* azt írja Baráth Ferenc, hogy „A gondolati elem, a szerelem öncélúsága és egy adott helyzetre való egyénítése a drámának hatáskereső nyelve mellett, kétségtelen értéke.” (l. m. 103.) A dráma „ékes nyelve, lobogó költői hevülete, poétikus cirádái” szecessziós hangulatára célozva Réz Pál pedig D’Annunziót, Wilde-ot, Szomorjyt, sőt Swinburne-t említi irodalmi hatásként, hadd tegyük hozzá, hogy inkább

Tennyson hasonló című poémájára, A *lótuszzevők*re kell gondolnunk mint ihlető forrásra. E rokonság elsősorban a homéroszi történet megváltoztatása miatt szembetűnő. Ugyanis Kosztolányi Odüsszeusza a lótoszevők szigetén marad.

Az *Odüsszeiában* a lótoszevők története mindössze ennyi; a főhős így meséli el Alkinoosznak:

*„Örjögő viharok vittek vala hosszú kilencz nap
Mélyseges vizeken; tizedik nap a lótos-evőknek
Országába jutánk: e virágot eszik valamennyen.
Hogy szárazra jutánk, az ivóvízhez seregeltünk,
S karcsu hajóimnál hiveim lakomázni siettek.
És mikoron szomját, éhét valamennyi elűzte:
Néhány jó hivet elküldék hevenyén a vidékre,
Hogy tudakolják meg, mi halandó nép lakik itten?
Két daliát küldék s híradóm ment harmadikának.
Hát hogy elindultak, rábuktak a lótos-evőkre.
Ekkor a lótos-evők nem vétettek hiveimnek,
Sőt kínálgatták, hogy kóstolják a gyümölcsöt.
És ki a lótosnak mézizü gyümölcsseit ette:
Nem hozza hírt hozzánk, nem akart már vissza se térni;
Lótos-evő népség közt vágytanak élni örökké,
S tépni a lótosfát, s a menéssel mit se törődni.
Bármint sirtak, erőszakkal vitetén a hajókhoz,
S az evezőpad alá köttettem erős kötelekkel.
Többi nemes társam nógatva noszoltam azonban,
Hogy kiki nagy-szaporán szálljon föl a karcsu hajókra,
Nehogy a lótosfától a menést váltig halogassák.
Fölszálltak szaporán s evezőpadjokra ülének,
S rendre helyezkedvén, a vizet verték a lapáttal.
Innen nagy-szomorún evezénk váltig csak előbbre.”*

[Kemenes (Kempf) József fordítása; 1905. Lampel R. Könyvkereskedése;
Homeros Odysseiája IX. ének, 82—105.]

Itt, láthatjuk tehát, a hazatérni nem akarókat is megkötözve magukkal viszik, Odüsszeusz meg sem ízleli a lótoszt.

Ezzel szemben Tennyson szelídszemű lótoszevői:

*...„E bájnövényből hordtak ők sokat
és nyújtogattak mindenki elé
gyümölcsös és virágos lombokat;
s ki elfogadta és megízlelé,
a habzaj messziről jött affelé,
mint távol partról; és ha társa éppen
szólt, hangját siri vékonyrak lelé
s mélyen alvónak látsza, bárha ébren
és dobogó szíve zenére vert ülésben.*

*Leültek hold és nap közt, sorban, ott
ahol a sárga parthomok laza
s édes volt álmodozni rólatok,
nő, gyermek, háznép: otthon és haza!
De fáradt volt az evező s az a
meddő hab: fáradt mind a kósza láb.
S az egyik így szólt! „Nem megyünk haza”.
S daloltak mind: Honunk, mint délibáb
tul távol tengeren; nem bujdosunk tovább!”*

(Babits Mihály fordítása)

Tovább fokozza ezt az álom nyugalma utáni vágyat az angol költő még egy nyolc tételes karénnel, s ugyancsak a „Hajós társak, nyugodjatok, nem bujdosunk tovább!” hangsúlyozásával zárja költeményét.

A részletet Babits fordításában idéztük a *Pávatóllak* (1920.) műfordításai közül. Pontosabban átköltés ez, mint vallja Kosztolányi barátja: „Tudatos félreértések vannak a versekben. És némelyik — mint a Charmides, vagy a Lótoszevők — egészen megtelt így a saját költészetem képzeletvilágával, a saját lelkek színeivel...”; és ez Babitsnál természetes. A *The Lotos Eaters* e fordítása először a Nyugatban jelent meg 1915-ben. De Babits már korábban is foglalkozik Tennyson-versek átültetésével, s 1905-ben és 1906-ban főhívja Kosztolányi figyelmét más fordításaira, szintén ettől a költőtől. (BJK. 36. és 79. levelek.) Rába György *A szép hűtlenekben* Babits Tennyson-fordításairól szólva megjegyzi, hogy „műfordítói *stiltanulmányai* közt jelentős szerep jut Tennyson költészetének” (58.); s bár ez nem mondható el a műfordító Kosztolányiról, már ti. az, hogy rá is ilyen hatással lett volna a viktoriánus-angol poéta, s ha ő nem is fordította le annak *Lótoszevők*jét, nincs kizárva, hogy eredetiben jól ismerhette azt. Ugyanis más verseket ő is fordított a „poéta laureatus” Lordtól, s ezek helyét is kaptak az 1913-as külföldi antológiájában (*Modern költők*). Az angolokat eredetiből fordította, s ő is „alkotásnak látta a műfordítást, nem reprodukálásnak”. Tennyson művét tehát ő másképpen költötte át, úgy miként magát az ősforrást, Homéroszt is, hogy csak az ötletet őrizte meg belőle. Könnyen szeme előtt lebeghetett az „angol Vergilius” élménye, hiszen 1909-ben éppen Tennyson-centenárium volt! Ez az apropója portréjának, melyet a Viktória-kor ünnepelt költőjéről írt, s ez 1910-ben megjelent *Kísérletek* c. kötetében. Kosztolányinak tehát számos utalás földézhette Tennyson-t. Azt csaknem biztosra vehetjük, hogy angolul olvashatta a *The Lotos Eaters*t, s tán a latinos angol *Ulysses*ét is. Ennyit a hátsról, az irodalmi rokonításról.

Fontosabb, hogy Kosztolányi is átköltötte a maga homéroszi epizódját. Telítette a *Lótoszevők*et költészete képzeletvilágával, saját lelke színeivel. A dráma születése egy ifjúkori nagy szerelem tükörfényében mutatja meg Kosztolányi arcát. Lányi Hedvig, a Fecskelány és a költő vonzalmáról van szó. Dér Zoltán kötete óta (*Fecskelány* Dokumentumregény; Forum, Ujvidék, 1970; a továbbiakban DZ. „F.”) sokat tudunk erről a kapcsolatról. 1907-ben kezdődött egy véletlen találkozással, hogy fellángoljon és egyre hevesebben lobogjon e szerelem, majd később kevésbé, s 1911-ben már egy végső kieroszakolt találkozással kihunyjon.

Idézzünk eme szerelemnek lelkes korszakából egy motívumot Kosztolányi 1908. január 23-i leveléből:

„Kicsoda vagy te, hogy ily könnyű vagy? Könnyű és karcsú, mint a fecske. Te fecskelány! Te fecskelelkű, fecskekönnyűségű, repülő, táncolva repülő lány, te kék égben, kék vizeken csicsergő madár! Te én!! Te költő, te isten, te minden!!” (DZ. „F.” 30—31.)

Allítsuk e levélrészlet mellé a *Lótoszevők* egyik rokon pillanatát (26. old. XI. jelenet) Odüsszeusz és Eulália a kis rablány párbeszédéből:

„Eulália: ... Ugy-e együtt megyünk?

Odysseus: (Mefogja a kezét): *Te kis fecske. Kis fecskelány. Ne félj!*” stb. — a folytatás nem lényeges, (Odüsszeusz az indulás ellen beszél tovább); csupán a *fecskelány* motívum miatt idéztük a levél és a drámarész párhuzamát az élményi háttér közös kontúrjait megvilágítandó.

De állapítsuk meg a dráma keletkezésének dátumhatárait!

Kosztolányiné — a már említett könyvében — így kezdi a Kosztolányival való találkozásának leírását: „1910 telén volt” ... és ezzel zárja: „Most tudtam meg, hogy Kosztolányi Dezsőnek *Négy fal között* című verseskötete már megjelent és nagy sikert ért el. Ady Endre írt róla magaszalkó bírálatot a Budapesti Naplóban. Egy novellás kötete is megjelent már, *Boszorkányos esték* címen s a Modern-könyvtár kis füzet-sorozatában *A szegény kisgyermek panasza*inak első kiadása el is fogyott s a *Lótoszevők* című, *Odüsszeuszról* szóló *mesejátékát megírta*. Ettől fogva figyelni kezdtem a verseire”. (l. m. 184.)

A Magyar Könyvészet adatai megerősítik az 1910-es dátumot, hogy nemcsak megírta a mesejátékot, hanem az ugyanebben az évben meg is jelent a Kritika kiadóhivatalának égisze alatt. (Baráth Ferenc ugyan i. m. 103. oldalán úgy tudja, hogy 1911-ben!) A datálási probléma nyilván abból adódik, hogy a kiadásban nincs föltüntetve a megjelenés éve az OSZK-ban található s általunk ellenőrzött példányban. Higgyünk tehát Kosztolányinének és a Magyar Könyvészet megbízhatóságának, leszögezve: *1910 decemberéig már megjelent a Lótoszevők.*

De mikor kezdhetett hozzá, ha eddigre meg is jelent: ebben az évben, vagy még korábban?

Fontos támpontnak látszik a szerző egyik Babitsnak írt levele *1910 áprilisából*: „Kedves jó barátom, nagyon-nagyon köszönöm mind a két leveledet; az elsőt nem kevésbé (sic!), mint a másodikat. Csüggedő hitemet majdnem csak te szitod bennem. A drámámat beletettem a fiókba s elbúcsúztam tőle, bár nagyon szeretem. *Új drámát írok.* Ezt, mihelyt készen lesz, elküldöm neked s épp oly őszinte kritikát várok tőled, mint a mostani volt.” (BJK. 155. levél) A levélhez fűzött jegyzetében Belia még csak találgathatja, vajon melyik drámát tette már fiókba, hogy a régen megkezdett *Julianusról* van-e szó, vagy egy másikról (?), s az „új drámát írok” magyarázatául ennyit mond: „ennek sem találtam nyomát.” (I. m. 315.)

Ebben a levélben (lásd fent) jelzi még Kosztolányi barátjának, hogy Olaszországba indul: „— hétfőn délután — Rómába megyek, onnan Firenzébe, Paduába, Nápolyba és a Capri szigetre.” Erre utal Hedvignek is levelében: „A hét végén okvetlenül hazamegyek hozzád, mert csak április 11-én indulok Rómába.” (DZ. „F.” 95.) Kosztolányiné (i. m. 174—175. oldalon) azt írja, hogy a költő 1910 júniusában utazott el; ez a nyári út ebben az évben megismételt utazása lehetett, vagy ekkor el sem ment! (Vö. még Belia jegyzete: I. m. 315.) De áprilisban elutazott, az bizonyos (DZ. „F.” 99. és 101.), ugyanis képeslapokat küld szerelmének. Szerelmük ekkortájt fordul válságossá, ebben az útban járja meg ő is a maga „Odüsszeiáját”. Kapcsoljunk még ide egy Kosztolányi-vallomást, melyet 1910 májusában kapott a Fecske: „... az olasz helyeken is állandóan téged láttalak. Szinte nyugtalan voltam. Majdnem azért jöttem haza ily hamar, hogy végre elmondhassam neked mindezt.” És ugyanitt írja: „Egész világosan láttam, hogy nem szeretsz.” (DZ. „F.” 101—102.)

Kapcsolatuk, mely egyre lankad, megkeseredik; a költő számára a szenvedélyből szenvedés lesz. Ennek a reménytelenségnek a kiírását kísérte meg mesejátékában. Már fölídeztük Eulália figuráját, aki Lányi Hedvig városait őrzi, akiről azt mondja verseiben is a költő: „Egy lány, ki én vagyok. Hozzám hasonló.” (*Már néha gondolok a szerelemre*) De még valaki arcát, nevét idézi Eulália: Kosztolányi édesanyját. (De erről később, névetimológiai fejtegetésünkkel lesz szó!)

Közelítsük meg a *Lótoszevőket* egy évvel korábbról, ekkor is Olaszországba készül. Az *Életjel* Miniaturök 21. kötetéből a 44. Kosztolányi-levél közül idézzük: (a 39. levél; Brenner Józsefnek címezve, 1909. július 12-én) „A kislány-ügy pedig egészen az örökkévalóságba billent át. *Ő a Visszatérés és a Tenger.* (...) Én augusztus 1-én apával és öcsémmel Velencébe megyek egy hétre. Aztán Egerbe egy kedves barátomhoz, hogy megnézzem a kislány születési helyét. Egészen meg akarom érteni. Eddig csak sejtettem.”

A „Visszatérés és a Tenger” jelkép két fölfénylő pólusa (akár ha az *Odüsszeia* két pillére, vagy inkább Odüsszeusz útjának örök kettős mozgatója lenne), már az Odüsszeusz-témát rejti. A két motívum összekapcsolódott már 1909-ben, tehát Lányi Hedda személyével, s mennyire így lesz ez — valószínűleg is megszenvedve — a következő év jelzett áprilisától, majd júniusától, csak sokkal fájdalmasabban.

Emeljük ki az *Életjel* Miniaturök 21. kötetéből a négy utolsó Kosztolányi-levélnek egy-egy panaszló mozzanatát (a 41. és 42. sorszámú levelet Brenner Józsefnek, a másik kettőt Brenner Dezsőnek írta!):

41. (1910. június) „... ezekben a hónapokban oly szép és rettenetes egyedülleteket élek át.”

42. (1910. június 13.) „El tudod képzelni, hogy fáj az életem és mindentől örökre tönkre vagyok téve?”

43. (1910. június 15.) „Egy erős tisztulási folyamatot élek át; —”

44. (1910. augusztus 1.) Leányfaluról hazamenet — „mint mindig — róla gondolkoztam, köszönősen, de valami gyöttrő következetességgel. Ujabbán megint vehemensen elfogott ennek a szüksége. Eddig sohase álmodtam róla. Most azonban — vagy két hete — ciklusos álmodtál.”

(Ez a ciklusos álom tán az 1911-ben megjelent *Őszi koncert?*)

Mindenesetre látjuk, mennyire foglalkoztatta képzeletét Hedda, s gyötörte lelkét ez az év (1910!) a szabadkai kislány emlékével, nosztalgiajával. Visszaulva tehát az ugyanezen év áprilisában Babitsnak küldött levelére, az „új drámát írok” megjegyzése csakis a *Lótoszevők*re vonatkozhat! Ebben írja meg fájdalmát, hogy nincs többé Hedda; nincs Tenger és Visszatérés. Miként Odüsszeusz — képzeletben ő is — a lótoszevők között marad, ahol az élet sebeire gyógyír, álomvirág nyílik. Kihez térjen vissza a vándor, ha nem várja Pénélopé?! (A darabban ugyan Eulália végül ott marad a szigeten Odüsszeusszal, de mit sem változtat a lényegen, a másik énje, aki visszavárja, nincs immár, mert a költő nem akarja hinni többé!)

Az 1910-es év (emlékszünk Kosztolányiné Harnos Ilona leírására!) meghozta az új találkozást is. De az új kapcsolódás küzdelmes folyamatáról is beszámol a költő (akkor még leendő) hitvese; csak 1913. május 8-án vette feleségül Kosztolányi Ilonát! (Krné: I. m. 183—205.)

Folytassuk a *Lótoszevők* elemzését mikrofilológiai vizsgálattal!

1. A mesejátéknak a megjelent példányán kívül tanulmányozható egy gépiratváltozata is, mely a MTA Kézirattárában található (Ms 4617/5 sz.). Ha összehasonlítjuk a két szöveget, apróbb eltéréseket tapasztalunk. Valószínű, hogy a gépiratváltozat (röv. GV) a nyomtatásban megjelent (röv. ny) mesejátéknak közvetlen előzménye, azaz ennek a GV-nak egyik példányát adhatták nyomdába. (Ugyanis szabályos flekk, azaz 25 soros gépelés!) A változások már a korrekktúra javítása közben keletkezettek, s Kosztolányi aprólékos műgondjára világítanak rá. Az elgépeléseket nem említjük, melyek aztán a ny-ban helyesen szerepelnek, csupán az olyan finomításokra figyeltünk föl, melyek érzelmi vagy stilisztikai hatásuk miatt érdekesek. Ilyen például az az Odüsszeuszra vonatkozó *király* szó, mely a GV 6. oldalán még így, kibetűvel, de a ny 7. oldalán már nagy kezdőbetűvel található; mintha ezzel a főhőst jelképesse nővélné a költő. Egy-egy mondatos betoldás is akad a ny-ban. Fontos érzelmi állásfoglalásra utal Odüsszeusznak egy elbeszélése, mellyel saját gyengeségét indokolja, hogy miért marad a szigeten. Idézzük: (ny 6. o.-ról): „Egyszer láttam egy versenykocsist. A legerősebb és legszebb fiú volt. Izzó porban vágatott előre s mindegyiket elhagyta a versenyen. De mikor a célhoz ért, ott közvetlenül a cél előtt, hirtelen megállott. Én láttam őt. Nem volt ereje tovább menni... *Nem akart*... Bölcs volt...” A kiemelt két szó nem volt a GV-ban még, csak éppen e betoldással sejteti a ny-ban Kosztolányi a történetet önigazolálás fölhozó *akarat*-gyengeségét is. Nem lényegtelen módosítás az sem, hogy a GV-ban emlegetett *violaszínű* királyleányok a ny-ban már *violaszemű* metaforikus képpé változnak. Az egyik közbeszótt emlékezésben (mellyel Agamemnon halálát meséli el az alvilágot is megjárt horgaseszű hős, s retteg, hogy Penelopé is így várja őt) egyetlen szócska változik: köznyelvi használatából népiesen-archaikusabb lesz. A GV *fördő*-je helyett a ny-ban *fördőt* alkalmaz a szerző, s ez nem sajtóhiba. Elképzeltető, Kosztolányinak olyan asszociációja támadt, hogy képzeletében földézett egy korábbi versét. Nézzük meg egymás mellett a drámarészlet és a rokonnak érzett vers hangulatát: (*Lótoszevők* — ny. 21.) Odüsszeusz: „A felesége várta, igen várta, de nem ahogy ő megálmodta. Egy ablakról leste. Onnan kandikált ki a paráznaságtól megsoványodott arca. Az orra ijesztően megnyúlt az éjszakák lázától. Karikás szemei feketén parázslottak. Benn pedig hosszú *ezüst kádban főzte a fördőt*, amiben később halálát lelta a hősök hőse. Ilyen ő is.” Odüsszeusz Agamemnon feleségéről mondja, s Penelopé-ra gondol. Ugyanez a kép jelenik meg a versben is. [*Négy fal között*. Pallas, 1907 kötetéből a III. (Pasztellek) ciklusból idézzük az Agamemnon és

Odisszeusz (sic!) c. verset! Midőn a két hős elbúcsúzik egymástól, lelkiükben megjelenik az otthon, s így festi ezt a szonett szexettéje:

„A hitvesükre gondoltak, mily árva...
S távolba két nő ült a rokka mellett,
Egyik hálót szőtt — másik lázba fejtett.
Az egyik az urát sóhajtvá várta,
Másik kacagva leste, mint egy ördög
S hosszú, ezüst kádban főze a fördőt.”

Nyilván a versbe az ördög rímkényszere miatt került az akusztikailag rokon fördőt, a drámában e hangalakváltozat régies hangulati értéke miatt szerepel. A *Lótoszevők*ből kiemelten idézett motívum és a vers utolsó sora szinte szó szerint megegyezik. Nem merészség tehát azt állítani, hogy a költő ezt a korábban sikeres fordulatot ismét fölhasználta!

II. Érdekes eredményre jutottunk a darabban szereplő személyek névetimológiai boncolásával. Kiindulópontunk az a változtatás, melyet Kosztolányi Homérosszal szemben elkövet: az eposzban alig fölillantott epizód egyfelvonásossá növekszik. Tehát szükségszerűen új szereplőket is ki kellett találnia költőnknek. Kik ezek? Honnan veszi nevüket? Szerepelnek-e valamilyen nyelven az *Odüsszeiában*, vagy az *Iliászban*? S ha nem? Ismernie kellett a görög nyelvet annyira, hogy saját maga kreáljon görög vagy görögösen hangzó neveket, ha nem csupán a mitológiát vette alapul! Ha Babitsról beszél-nénk most, nem okozna nehézséget kijelenteni: Babits tudott görögül. Hiszen már 1904-ben azt írja Kosztolányinak többek között: „Olvasom a következő könyveket: ... Homérosz *Odysséia*. Tetszenék nagyon, ha oly irgalmatlanul nem küzdenék a nyelvvel. A görögök közül még Platot és Aischylost for-gatom.” (BJK. 28. levél) De Kosztolányi milyen fokon tudott görögül?

Kosztolányiné könyvében az ötödikes gimnazista Kosztolányi naplóját is bemutatja, s ebben bukkantunk a következőkre: (I. m. 90.). 1901. január 15. „Webel, mintha tudta volna, hogy tegnap mulattam, kiszóllított görögéből: meg-álltam a helyemet.” A szabadkai gimnázium 1903. június 10-én kelt érettségi bizonyítványa szerint pedig — (lelőhelye: a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirat-tára; V. an. 2273/1) — görög nyelv és irodalomból jelesen felelt meg (igaz: latinból és németből is!). Tehát Kosztolányinak nem okozott sok gondot, hogy elneveze mesejátékának szereplőit görögül, akár Homérosztól különbözve is! Kik ezek a kitalált személyek az egyfelvonásosban? A címszereplő Odüsszeu-zson kívül (ui. a MTA Kézirattárának GV-a mutatja, hogy eredetileg a mű címe: *Odysseus útja* volt!) még Homérosz figuráját nem kell magyarázni. Továbbá *Eurypylos*, Odüsszeusz barátja az, aki szerepel mindkét műben: az *Odüsszeiában* és a *Lótoszevők*ben is!

Önálló lelemények a trójai lányok, akik a lótoszevők szerepében végül ott marasztalják a főhőst és kíséretét. És valamennyiük neve sem önkényes, — szinte „beszélő” neveket viselnek, melyek belső vagy külső tulajdonságokra utalnak!

1. IRIS — neve a mitológiából ismert, a szívárványt jelöli, ő az istenek hírnöke. Vajon Kosztolányira nem hatott-e barátja, Babits kötetének címével? (Levelek *Irisz Kosztolányi*tól, 1909; vagy a *Himnusz Irishez*, 1908; s a *Ballada Iris fátyoláról*, 1909 c. versekkel.)

2. MELISSA — a mitológiában az egyik nimfa neve, görögül pedig *méhet* jelent. A méhek Zeusz kedvenc állatai voltak, mert gyermekecske korában ők táplálták! E lány, neve szerint itt mézes és fullánkös beszédű. Íme nem véletlen Kosztolányi névválasztása.

3. THEA — nevét nem a mitológiai Theia ihlette (kinek gyermekei: a Hajnal, a Nap és a Hold), hanem föltevésünk szerint *Ibsen* drámájából: a Hedda Gabler egyik hősnőjéről kapta. Magyarázat: Elvstedne — Hedda Gabler ellen-pólusa (aki szereti Ejleret Lövborgot) — így mutatkozik be: „THEA a nevem!” (Modern Könyvtár 153—155 köt. Ibsen: H. G. I. felv. 31., Athenaeum, 1912. ford. Telekes Béla.) Kosztolányi jól ismerte Ibsent, erről a BJK. levelezés is meggyőz.

1904-ben Babitsnak már így emlegeti Ibsent — még az ún. „görög korszaka” idején is —: „...s újra és újra Ibsent cultiválom. Ha modern költőről lehet szó, csak őt említhetjük. Peer Gynt, Solness mester, *Hedda Gabler*, *Nora*.”; és Emil Reich Ibsen-könyvét ajánlhatja barátjának! (BJK. 15. és 17.)

De folytassuk tovább a Thea név merész analógiáját! Először is azzal, hogy a Hedda névre keresünk példát, milyen érzékenyen őrizte ezt magában Kosztolányi a Hedda-szerelem idején. 1909 márciusában a *Vadkacsa* premierje után, szombaton, 8-án üzeni a szabadkai lányikának: „Ma este héttől tizenegyig minden öt percben hallottam a nevét. Magára gondoltam. Desiré.” (DZ. „F”. 52.). Ha tehát a *Vadkacsa* fontos kislányszereplője, Hedvig, Lányi Hedviget idézi a költő képzeletébe, nem kizárt, hogy a Hedda Gabler is meglődította fantáziáját hasonló képzetársítással. Ezt látjuk a Thea név kiválasztásával igazolódni. A két Thea párhuzamos szerepelemzése segíti föltevésünket, bizonyíthatná — ám csak annyit —, hogy Ibsen Thea Rysingje (Elvstedné) rokon a *Lótoszevők* Thea királylányával. Mindkettő legmélyükön szelíd, gyöngéd jelenség a kegyetlen Hedda Gablerrel és a vad szenvedélyű Iriszel szemben. Ugy érezzük tehát, nemcsak a már idézett Eulália „fecskelány”-alakjában fogalmazta meg Heddáját Kosztolányi, hanem sokarcúan, a királylányok egy-egy jó vagy rossz tulajdonságában, akár az ellentétében is. Ezért Iris, *Thea*, *Melissa* s Eulália sem más, mint Lányi Hedvig egy-egy arca.

4. EIRÉNÉ — a név azonos az egyik iközismert hőra, azaz évszak-istenno nevével, jelentése: Béke. (Az Eiréné mai alakja: Irén; talán Schneider Irén ismerőse neve inspirálta. Vö. A 44 levélből a 39. [1909!]: „Irénnel kétszer találkoztam. Bájos és elragadó. Egyszer a kávéházba kopogtatott be, máskor a palicsi táncterem ablakából nevetett rám.” (Ugyanitt, mint idéztük, szerepel a Visszatérés és a Tenger: Hedvig motívuma is!)

5. EA — pedig az Eos szó, a Hajnal görög nevének latinositott, alakilag is nőnemű változata Ea néven ugyanis csak a babiloni *Gilgames* eposzban találhatunk mitológiai alakot, de ő férfisten.

6. ALKMÉNÉ — frig jósasszony — e mitológiai névvel tisztelték Heraklész anyját.

Odüsszeusz kísérőit, akiket név szerint a homéroszi lótoszevők-epizódban nem találunk, Kosztolányi leleményesen megnevezi, de nem az *Odüsszeiá*ból, vagy akár az *Illiasz*ból származnak, hanem — valószínűleg fölhasználva görög tudását — saját maga képezi őket. (Kivéte! Eurypylos.)

1. Eudemus — latinus végződésű alakja a görög eu (jó) és a demos szóösszetételnek, tehát jó népü lehetne a fordítása.

2. Theagenes — eredete esetleg a Thea nemzetségbeli, a Thea és a genos (nem, nemzetség) szavakból. A már korábban bizonyított Thea szót még egyszer fölhasználván, ötletesen kombinálta össze a költő.

3. Timon — a iközismert és az újszövetség népszerűsítette görög nevében véljük fölfedezni az eredetijét, jelentése a *thmao* igével kapcsolatos, annyi mint tisztelt, megbecsült. (De a ikedvelt Shakespeare is eszébe juthatott Kosztolányinak — az *Athéni Timon!*)

Az elzüllött görög harcosok nevét is görög szavak jelentéséből formálta meg a mesejáték írója. Különösen érdekes, hogy utal is korábbi vitézségükre nevükkel.

1. Hippias — a görög hippos (ló)-ra vezethető vissza. A régiéknél a lóval összefüggésben egy név, inkább nemes mint pejoratív tartalmat jelez (pl. lókedvelő — Filippos).

2. Xanthus — latin végződésű alakja a görög Xanthosnak: Akhillész halhatatlan lovát hívták így, valamint egy folyónak is ez a neve. Jelentése: szőke hajú.

3. Damastés (másképp: Damastenés) — tán a *damao*, damakszo legyözők igében gyökerezik. (?)

Szerepel még a *Lótoszevők*ben két férfinév, Alexandros és Alexis; mindkét név ma is ismerős. A görög *aleko*, *alekszo* igék (védelmez) magyarazzák. Az első név pontos jelentése férfiakat védelmező. Egy közbevetett utalásban szerepel egy női név is a IV. jelenet Kloé-ja valószínűleg az ismert hellenisztikus költő, Longosz nyomán kapta nevét.

Végül kiemelten szóljunk Penelopé szolgálólányáról, a kis rablányról. Neve magyarázataul

EULÁLIA — nem elég jelentését tudnunk, hisz ebből csak annyi derül ki, hogy „szépszávu”. Tudnunk kell még, hogy a költő édesanyját is Euláliának hívták. Idézzük Kosztolányiné művét az *Anyika* c. fejezetből: „Anyikát Euláliának hívják. Azt jelenti: szépen csevegő. Eulália kedves hangú, szépen csevegő édesanya. Szinte csobog, hömpölyög a beszéde, mint patak a medrében.” (l. m. 110. Kosztolányi tehát Eulália valóban kedvesbeszédű alakjában nemcsak a szabadkai kislánynak állított emléket, hanem szeretett édesanyjának is hódol. Ime, ilyen fontos motivációkra bukkanhattunk e névmagyarázatokkal.

III. Kosztolányi a *Lótoszevők* megírásakor forgatta az *Odüsszeiát*, erre számos pontosság utal, de nem mindig törődik ezzel, több pontatlanság is akad. Idézzünk példát mindkettőre:

Az *Odüsszeiában* így panaszkodik Télemakhosz a Mentész alakjában megjelenő bagoly szemű istennőnek:

„Mert valahány fejedelem uralog szirtes szigeteinken
Dulichion — Samoson s erdő koszorúzta Zakynthon,
És sziklás Ithakán valahány bitorolja hatalmát:
Édes anyám kéri s vagyonunk egy cseppig élélik;”

[Kemenes (Kempf) József fordítása. l. m. I. ének, 240—243.]

A *Lótoszevők*ben pedig Iris ezzel riasztja Odüsszeusz bátorságát a hazatéréstől: „Ott vannak a szigetek fejedelmei mind, *Dulichionból*, *Saméból* és az *erdős Zakynthosból* és nevetnek, terajtd nevetnek Eurymachos és Eurynomos a feleséged szeretői. Ismered a szájas Antinorest, Polybos fiát? Ez a leggarázdább. Trónodba ül és trágár adomákat mesél rólad és mindnyájan kacagnak. (ny 19. oldal, VII. jelenet)

A mesejátékból vett idézet arra is jó példa, hogy az epizód ötletét földolgozó fölhasználja az eredeti mű, az *Odüsszeia* fordulatait hűséggel, s arra is példa, hogy kevésbé törődik ezzel. Ugyanis a fent emlegetett két kérő megtalálható Homérosznál, ám a szájas *Antinores* már pontatlanság. A nagyhangú kérő ugyanis *Antinoosz*, s nem Polybos fia ő. Hivatkozásainkkal csak azt szeretnénk volna jelezni, hogy a költő nem szó szerinti hűséggel alkalmazza a forrásművet, annál is inkább, mert említettük, hogy ellentémet építvén belőle, Odüsszeuszt ott marasztja a *lótoszevők* között.

A mesejáték (vagy inkább képes értelmű jelenet) dramaturgiája sokkal izgalmasabb pongyolaságokat takar. Először a darab szerkezetét ismertetjük és rövid cselekményvázlatát adjuk, majd rátérünk egy-két hiba elemzésére.

A cselekmény egyvonalú, lineáris fejlődésű; tizenhárom rövid jelenetet kapcsol össze, egymásból lazán kibontva, szerzőnk. Kivétel talán a X. jelenetben Homérosz megjelenése, mely az eposzok stílusfordulatára, a hatásos „*deus ex machina*” műfogására emlékeztet.

I. Hippys és Xanthus elkényelmesedett görög harcosok, már megízlelték a lótsuzt. Irist keresik, aki a szigeten levő trójai lányok közül a legszebb és legszomorúbb. Kiderül beszélgetésükből, hogy a Fejedelem (Odüsszeusz) is erre tart hazatérőben hajójával.

II. A trójai királylányok (Ea, Thea, Eiréné, Melissa) megtalálják az alvó Irist, akit csaknem benőttek a lila virágok. Fölkeltik bódultságából, s elűjságotlank neki, hogy látták a közjük került görög rablányt, Euláliát együtt sírni a *lótoszevő* elpuhult harcosokkal; mind haza vágyakoztak. Melissa fullánkos gyűlölettel mondja Irisnek: „Ne engedd haza őket. Ne engedd haza Euláliát.”

III. Eulália jön, hajót látott a messzi tengeren. A jelenet Iris és a rablány dialógusa, szópárbaja. Mindketten a királyt várják. Az egyik, hogy ottmarassza, a másikat, hogy ürnőjéhez, Penelopéhoz vigye vissza. Iris, aki titkon szerelmes a várva várt Odüsszeuszba, a homéroszi isteni szeretőre, Kalüpszóra emlékeztet, annak édes önzésével együtt, vagy inkább Kirké ragadozó természetére?

IV. Iris nem hiszi — nem akarja hinni —, hogy Penelopé még mindig, annyi év után is visszavárja férjét. Kigúnyolja hát az ezt bizonygató Euláliát. Kacagva vágja szemébe, hogy a királyné megcsalja az urát, és a tenger öreá, Irisre hallgat: majd az ő karjaiba sodorja Odüsszeust. Eulália azonban így hűti le lángolását: „Te iszonytató, hiába vágyakozol utána. Az uram csak azért köt ki, hogy hazavígyen. Te hiába szereted. Ő az úrnómet szereti csak. Egy rablány is epekedett érte. Kloénak hívták. De ő megkorbácsolhatta és tengerbe dobatta.” (Kosztolányi emberábrázolásának módszere is jelentkezik ebben az idézetben. Semmiféle vágyakozó rableányról nem tudunk a homéri műben, sőt inkább az ellentétéről a „széparcú Melanthó”-ban, aki a kérők-höz nyíltan pártolt s keményen korholta az álrühás hőst. Ez az Eulália szavaival közbeszótt, Odüsszeust „védő” beszéd, finoman fölfedi-rejti Euláliának vonzódását urához. Milközben a párbeszéd tart, feltűnik — akár egy tüzes felhő — a vezér hajója.

V. Iris a frig jósnőhöz, Alkménéhez és varázsszereihez fordul, hogy az szépítő mérgeivel fölékesítse a Király méltó fogadására.

VI. Néhány harcos lép először a lótoszevők szigetére. A lányos arcú Alexandrost arra csábítja Iris, hogy hozza el Odüsszeust is ide, ahol magát kipihenhetheti, és ahol oly édes és bánatos a lótosz íze.

VII. (Ez a leghosszabb jelenet!) Megérkezik a várva várt hős, kilép a partra. „Halálosan sápadt. Kissé kopasz.” Ez a jellemzés sajátosság megoldása Kosztolányinak, s fontos. Iris éppen erre hivatkozik majd: „Hová akarsz menni? A feleségedhez? Hisz meg sem ismerne. Be sem engedne szép-művű palotádba. (...) Kopasz vagy. Kopasz. Ezzel a vén fejjel akarsz hozzá-menni?”

Az első pillanatban még az elkényelmesedett katonái láttán indulatra lobbant Odüsszeusz, majd ő is leül a lótoszevők közé. Lassan hatni kezd rá az álomhozó virág és Iris szörnyű szépsége. És felesége képzelt hűtlenségét ízlelgetve a mesterségesen fölszított csalódás parazsával a szívében. Iris ölelésébe hamvad haragja.

VIII. Thea és Iris őrzik a Király álmát. (A szelíd és a vad Hedda!) Iris diadalmasan nyugtázza: ... „az enyém.”

IX. A megbékélt nyugalomból Eiréné, a Béke riadalma kelti föl mindnyájukat. Egy kísértetszerű idegent látott a szigeten: „Olyan mint egy szikla. Mint egy bozontos hegy, amit álmunkban látunk... citera van nála és *Odysseust* hívja.”

X. Homérosz jelenik meg, az Énekes, mint valami bösz isten. (Deus ex machina!) Isteni beavatkozás-szerűen próbálja fölírni Odüsszeust; aki előbb boldogan kapva kap a biztatáson: „Homeros, én veled megyek”. Majd csüggetegen: „Nem tudok akarni.” (Itt említjük meg újra, hogy a magát mentető hős egy versenykocsis példájára hivatkozik, aki „nem akart” tovább menni, s ezért — bölcs volt. Kosztolányi kiegészítése, tehát az akaratihány hangsúlyozása miatt került be a nyomtatásba.

XI. Az Énekes a hajókat ment eloldozni. Eulália szánva siratja az egyre gyengülő urát, aki végképp itt akar a szigeten maradni. Ebben a jelenetben hangzik el a híres „*fecskeleány*” megszólítás, mellyel Lányi Hedvig arcára gondol Kosztolányi. Így szól Odüsszeusz szavaival hozzá: „Csak beszélj. Jó hallani a szavadat, bár nem értem. Jó nézni az arcodat. Mennyien vannak itt. De én azért most nem vagyok köztetek. Olyan messze vagyok mindentől. Az életemtől is. Mikor meg akarunk halni, egyszerre úgy eltávozik tőlünk minden.”

Milyen keserűen szólal itt meg a csalódott költő, akárcsak kisgyermekes panaszaiban: „én előttem már a semmi van.” (*Menj kisgyermek*)

XII. Odüsszeusz a visszatérő Öreget is elküldi: „Pihenni akarok.” Homérosz a valóságot eufemizálva, a költők egyetlen érvéhez fellebbezve a megszépítő hazugság igazat prófétai haraggal kiáltja: „Hamis koszorút fonok a homlokodra. Elmondom, hogy hazamentél... És befedőgöm az időbe hazugságom.” Ez a lelemény talán a darab legnagyobb ötlete!

XIII. Odüsszeusz tehát ott marad a szigeten a lányokkal. De Homérosz elmenőben hátrahagyja hősének az evezőjét. (A görög harcosok sírját szok-

ták volt az evezőkkel ékesíteni!) De a Király már arra is erőfőn, hogy átvegye (Eulália kezéből!) a jelképes eszközt. Iris aggódó kérdésére: „Mit keresel, Király?” — már csak a háromszoros „Az evezőmet” válasszal felel: sírva, ordítva és megcsendesedve szégyene küszöbére borul, a fővényre. Már arra sem méltó, hogy halála szimbólumát átvegye. Ezzel zárul a játék.

A színmű jó ötletből fogant, belső érzelmi dramaturgiája hiteles, mégis antiszcenikus helyzeteivel a tétlenséget hangsúlyozza. (Másképpen persze, mint Csehov eseménytelenségükben is élő drámái!)

Nehezen tudnánk elképzelni színpadon Kosztolányi remek kísérletét, bár ő „színpadra szánta munkáját, s Csáth Géza tervezte, hogy zenét szerez hozzá”. (Réz Pál) Am valóban színszerűtlen, s emiatt nem figyeltek föl rá. (Csak a rádióban hangzott el, itt érvényesült nyelvi ereje, s a belső „cselekményre” figyelhattunk. Erről még szólunk!)

A trójai nőkről többen írtak drámát (Euripidész). Lehetne tehát ez a mesejáték az tragédiájuk is. Az elátkozott lányok, ahogy a darabban nevezik magukat, összetalálkoznak gyűlölt és szeretett ellenségükkel, aki cselével segítette, hogy városukat fölperzseljék. Trójáról szó esik a játékban, ez lehetne érzelmi háttére az ő elvágyódásuknak. Sajnos Kosztolányi nem használja ki e kettős nosztalgia konfliktuslehetőségének poénját, hogy a Tróját fölperzselő achájok is *haza* és *ők*, a Trójából megmenekültek is „*haza*” vágyakoznak. Sőt azt sem emeli konfliktusszintre, hogy a görögök, most elpuhult lótoszevőként kiszolgáltattott volt „*hősök*” lesznek. Az sem kellőképpen motivált, hogy a közéjük érkező Odüsszeusz erkölcsi halála, hogy megizleli a lótszút, e lányok számára a bosszú valamilyen édes lesboszi lehetősége. Odüsszeusz megalkuvása, hogy ott marad velük, inkább *belső tragédia*, s mindenki ezért lesz körülötte félig álomalak. A csaldótt költőnek: Kosztolányi-Odüsszeusznak csak önnön tragédiája a fontos, s az ezt feloldó katarzisz. De végső megtisztulásra nem ídítja a művel azonosulni vágyót! A drámából alig következik a főhős szükségszerű bukása. Csak néhány pillanatra érezzük úgy, indokolt a tovább menni nemakarása. Éppen ezért a dráma ílyetén megoldása, Kosztolányi öngyógyulásának folyamata, s nem annyira Odüsszeusz sors helyzetének drámai földolgozása, mint inkább a Hedda-szerelem költői képlete.

Fontos dramaturgiai vétsége még a szerzőnek, hogy nem ügyel eléggé egyik legfontosabb szereplőjének, Euláliának a drámán kívüli „előéletére”. Mert a színpadi cselekményben, ha találkoznak egy-egy szereplővel, nemcsak arra vagyunk kíváncsiak, mi történik a szkénén vele, hanem *mi történt addig, amig ide nem jött* elénk, amíg meg nem szólalt, egyszóval a színpadon, a drámán kívül! (A klasszikus drámákban, vagy a shakespeare-i dramaturgiában sem játszódik le minden a szemünk előtt.) A legegyszerűbb kérdésünk Euláliával kapcsolatban: *hogyan került a lótoszevők közé?* A választ így kapjuk meg, Odüsszeusznak mandja: „Téged kerestelek a tengeren, Fejedelem. Ezekkel a harcosokkal indultam el, de *ők* idejöttek és itt maradtak.” Ámde éppen ez teszi zavarossá a dolgot, ez a válasz. Miért kereste Odüsszeuszt, saját belső parancsára, vagy úrnője, Penelopé szavára? És honnan indult el, Ithakából (?) — nyilván: mert különben honnan tudhatná, hogy *most* mi van Penelopé szövészéke körül?! De ő azt mondja, *ezekkel a harcosokkal*; — róluk pedig többször is az derül ki mások szavaiból, hogy Trója alatt vitézkedtek még, csak itt puhultak el. A többi görög harcos pedig Odüsszeusz kísérete, tehát *ők* is Trója alól érkeznek ide. Hát akkor kikkel indult el, hogy megkeresse a horgesező férfit a hírrel, a királynő várja őt vissza?! Talán legegyszerűbb úgy fölfogni ezt az ellentmondást, hogy a *hősök* (Hippys, Xanthos és Damastés) Trójából érkeztek ide, az ostrom után; Eulália pedig Penelopé vászna mellől. Mondjuk a lótoszevők földjére már együtt érkeztek, mert útközben találkoztak. De eddig az összetalálkozásig sem kóborolhatott a nyílt tengeren Eulália egyedül!

Akármiilyen következetesen találgatunk is itt, a szerző ügyetlenségét nem tudjuk feloldani. Elfogadhatóbb lenne, ha Eulália is, akár a mesejáték törvényszerűségei szerint, hípp-hopp ott terem, vagy úgy jelenik meg (deus ex machina) jó tündérlként, akár Homérosz. Csakhogy az egyfelvonásos *nem igazi mesejáték*, tulajdonképpen csak *félrevezető műfajmegjelölés* itt. Sokkal

inkább valamiféle szecessziós álomjátéknak fogható föl, ha a belső képekre, érzések és szavak burjánzására figyelünk. Ezt a sajátságot ragadta meg a darab ősbemutatója, mely a rádióban volt.

1973. április 23-án hangzott el a Kossuth adón 15.08 órától.

„A Végh György által gyengéd kézzel rádióra alkalmazott darab így olyan fórumra került, mely leginkább megfelelt természetének. Ez a nem drámai dráma a hangjáték láthatatlan színpadán legjobb tulajdonságait mutatta, elsősorban nyelvi érzéketlenségét és ezen a helyen feltöltődött erős, költői titokzatosságát. Ezt hangsúlyozta László Endre *félálomhangulatú* rendezése és a három legfontosabb szerep megformálója” — így méltatja a bemutatót a Magyar Nemzet (1973. április 25-i számában) kritikusa, Görgey Gábor. (Az ősbemutatóról tudomásunk szerint ez az egyetlen recenzió jelent meg!)

Rövid előzetest írt viszont róla a dramatizáló Végh György a Rádióújság (röv. RTV.) XVII. évf. 17. számában.

Szót érdemel ez az előzetes, mert Végh érdeme, hogy találomra Kosztolányi *Lótoszevő*je mellé asszociálja Tennysonét is. (Bizonyítottuk, elképzelhető ez a hatás.) De a rádióra alkalmazó nyilván nem törekedett filológiai pontosságra, csupán jó ötlete volt ez a párhuzamfölfedezés. Viszont tökéletesen téves adatokat közöl az a narratív szövege, mellyel a hallgatót tájékoztatni kívánta, hogy „a *Lótoszevők* valószínűleg 1904 és 1906 között keletkezett”. Tudjuk, ekkortájt más drámák tervel foglalkoztatták Kosztolányit, s tanulmányunkban kifejtettük, *csakis 1910-ben írhatta*. Végh bevezetője, már nem az (RTV) újságban közölte a fenti adatot, hanem ez a dráma szövegéhez illesztett prelúdium, melyet Mednyánszky Ági mondott el. Erre a szövegre és az adaptáció forgatókönyvére a Rádió Archívumában az írott dokumentációk közt találtunk, nem elégedvén meg az (RTV) újságban közölt szereposztással sem. Ugyanis csak a főbb szerepeket közlik itt szerep és színész-név szerint (Odüsszeusz, Iris, Homérosz, Eulália, Alkméné), a többiek csak névsorba szedik.

Az írott dokumentációk közt a *Lótoszevők* rendezői (vagy esetleg ügyelői) példányát vizsgálva, összegezve ismereteinket, a dráma bemutatójáról a következőket közölhetjük:

A rádiófelvétel napja: 1972. június 1. A hangszalagra rögzítés után a hangjáték leltári száma: BL. 147 827. (Tekercsszám: 63660). Időtartama: 56 perc.

A szereposztás:

Odüsszeusz:	Nagy Attila	Theagenes:	Pathó István
Iris:	Ruttkai Éva	Timon:	Ambrus András
Homérosz:	Kömüves Sándor	Hippys:	Basilides Zoltán
Melissa:	Csűrös Karola	Xanthus:	Dégi István
Thea:	Lengyel Erzsi	Damastes:	Viola Mihály
Eiréné:	Tóth Judit	Alexandros:	Gera Zoltán
Éa:	Fodor Zsóka	Alexis:	Garics János
Eulália:	Flvai Klári	1. görög harcos:	Verebes Károly
Alkméné:	Pártos Erzsi	2. görög harcos:	Turgonyi Pál
Eurypylos:	Raksányi Gellért	3. görög harcos:	Galgóczi Imre
Eudemos:	Kovács István		

A bevezetőt Mednyánszky Ági mondta el.

Szenkesztő: Szablyár Ferenc

Rendező: László Endre

A nyelvi szépséget fölerősítő rádióbemutató arról győzött meg, hogy ez az ifjúkori színpadi zsenge méltó a későbbi Kosztolányihoz is. A fiatal költő gyógyította magát benne. Fájdalomból fogant „álomjáték” ez, egy nagy szerelem édesbús bűvöletében.

A ZSIVAJGÓ TERMÉSZET

Az újságíró Kosztolányi műfajai közt külön hely és figyelem illeti meg a *Zsivajgó természet* címen 1930-ban közzétett s nemrég miniatűr kiadásban is megjelent írásokat. A kötet alcímei egyúttal tárgyköreit is jelzik: *Virágok beszéde, Fák beszéde, Állatok beszéde, Madarak beszéde, Bogarak beszéde, Rovarak beszéde, Lepkék beszéde, Gyümölcskosár, Ásványok beszéde, Drágakövek beszéde*. Legnépesebb a virágok, a fák és az állatok csoportja, leggyéresebb az ásványoké és a drágaköveké. Az előbbieket 1928 során írta s tette közzé hetente a Pesti Hírlapban, az utóbbiak 1930 februárjában jelentek meg ugyanott. Abban az időszakban tehát, amikor a *Bölcsőtől a koporsóig* IV. fejezetének *Állatok* címen ismeretes portrészorát befejezte, (1927 végén), de az életkort és a nemzeti jelleget képviselő portrékat, valamint a családi arcképcsarnokot — vagyis a *Bölcsőtől a koporsóig* első három fejezetének darabjait — még nem kezdte el. Arra vall ez, hogy az újságíró korántsem dolgozott olyan gyönyörű tervszerűséggel, ahogy gyűjteményei alapján hinni lehetne. Ha rábukkant egy-egy termékeny tárgykörre, lehetőségeit kiaknáta. S mikor anyaga elfogyott, s az olvasó is elteltetett egy-egy téma és műfajtömb élményeivel, akkor új tárgykör után nézett. S ilyenkor a műfaja is az anyag sugalmi szerint módosult. Elég az *Állatok* és a *Családi arcképcsarnok* darabjainak eltéréseire utalnunk, hogy a *Bölcsőtől a koporsóig* uralkodó műfaján, a portrén belül megváltozott változatosságot érzékeltessük. A filológiai adatok arra is figyelmeztetnek azonban, hogy az új tárgykörökre való rátalálás heteinek bősége csak a tárgykör teljes kiaknázásának szívós következetessége jóvoltából élhetett tovább a sorozat s a jegyében kialakult műfajváltozat. Az *Állatok* egyetlensége s a *Zsivajgó természet* utolsó ciklusainak lassú zsugorodása ennek a dagály—apály ritmusnak a velejárói. A *Zsivajgó természet* egésze pedig maga is — ahogy kronológiája is sejteti — csak átmeneti időzés a portrék jelentősebb tömbjei között. Sosem gépies robot, de inkább az íhletett ügyesség, mint igazi költői íhlet művei. Természetes ez, ha meggondoljuk, hogy az Ady-pör körül, az öntanúsítás nagy műveinek megalkotása közben hétről hétre íródtak. Különösebb készülést, riporteri anyaggyűjtést nem igényeltek. Néhány kézikönyv az állatok és növények világáról, néhány állatkerti séta, vonatkozó emlékek — ennyi, ami objektív forrásként feltételezhető.

Kosztolányi művészi ösztönének épségére, arányérzékére vall, hogy ezt a viszonylag szegényesebb anyagot meg se kísérelti oly módon feldúsítani, mint portréinak anyagát. Nem diktál magára olyan terhes kötelmeket, amilyeneket egy-egy „állatportré” vagy növény-jellemrajz jelenthetne. Merőben mást művel: a képalkotás ősi ösztönét s a modern lírában uralkodó szerephez jutott gyakorlatát avatja műfajteremtő erővé. Azt a képességet, amely *A szegény kisgyermek*...-ben a lila tintát „tréfás”-nak, a szürkét „némá”-nak érezte, s csálhatatlan biztonsággal vélte tudni, hogy a hűgának szánt levélhez a kék, anyjához pedig az arany illik. A szünesztézia képessége ez, amelynek pontosan a *Zsivajgó természet* felé mutató lehetőségeit Kosztolányi már egészen korán kipróbálta. Lehet, hogy Jules Renard is részese ebben. A *Smokk* címen magyarra fordított *L'écornifleur* előszavában 1912-ben Renard-t jellemezve így ír: „keresett író, de nem is óhajt másnak látszani. »Hasonlatvadász«, de ő nevezte így magát. Hetekig bolyong a szabad természetben, az erdőben és faluban, hogy aztán egy mesterkéltséget és megdöbbentő hasonlatot hozzon magával, ami azt a benyomást kelti, hogy íróasztal mellett, könyvek árnyékában okkumulálta ki egy ravasz és kedves álmodó. A pulykák a viharban úgy futnak, mint a kifordított esernyők. A rák a tenger bíbornoka. Ősszel a madarak

elhagyott fészkeire szeretne egy cédulát ragasztani: »Kiadó fészek.«. E példa nyomán-e vagy ettől függetlenül, nem tudható, de tény, hogy 1915-ben maga Kosztolányi — egy német botanikusról szólva, aki a háború közepette a soklevelű boglárka megismerése végett jön Magyarországra — már végigpróbálja a virágokról való tudását, impresszióit emberi tulajdonságokban kifejezni. „Az ő élete — írja a tudósról — a soklevelű boglárka nélkül fabatkát sem ér. Mit néki a többi virág, ez a leánysokadalom, melyet személyesen ismer, az ibolya készen vett két kartonruhájában, vidéki színpadok naivája, a búzavirág, ez a parasztemenecske, a szegű ez a buta és szép kislány, a nefelejcs, ez az aggszűz, a napraforgó, ez a kövér bálánya, a bársonyka, ez a zárdanövendék, a lilium, ez az apáca, aztán a borsóvirág, a proletárlány, a primadonna-rózsza, aki festi magát, a jácint, aki egy csinos kasszahölgyhöz hasonlít, a hóbotos szarkaláb, aki rongyos szoknyában kószál, s a többi mind, a kotáng, a hajnalka, az aranyvirág, a szerénykék, az érzelmesek, a könnyezők és a többiek, a gőgösek, a dália, ez a szívtelen dáma, az orchidea, ez a főúri kokott, végül az eszelősek, a gonosztevők, az örültek, a csalmatok, a falubolondja, vagy a nadragulya, a kerítőnő, a balkörmű parasztaszszony, aki mérgekverés miatt már börtönben is ült és most szegényében, gazos árokparton, kerítések mellett elátkozottan bujdosik.” (Tinta. 60.)

A *Zsvaigó természetben* ez a nem éppen szűkszavú, de mégiscsak egyetlen mondatnyi felsorolás bővül könyvvé. A *Bölcsőtől a koporsóig* egyik portréjában, az *Erdészben* is felvillan még ez az emberiesítő hajlam, kiterjeszkedve a fákra is, hogy a *Zsvaigó természetben* aztán módszeresen próbálja ki erejét az élő és élettelen világ több síkján is. Már nem ugyanúgy, ahogyan a *Tintában*, de a mechanizmus alapképlete ugyanaz: a növény, állat vagy dolog mindig valamilyen ismerős emberi típus foglalkozás vagy tulajdonság, szemvedély képviselőjeként beszél.

A *rózsza*: királyné; a *kamilla*: gyógyszerészasszony; a *tulipán*: előkelő, hideg, öntelt úrinő, a *nadragulya*: mérgekverő dajka; a *nefelejcs*: — természetesen — elfelejtett nő; az *árvácska*: árvalány; a *gyöngyvirág*: imakönyves elsőáldozó. — A *pálma*: a főnség; a *cseresznye*: menyasszony egy rokokó pástortorjátékból; a *hárs*: az elveszett gyermekkor emléke; a *szilvafa*: a hajdani nemesség; az *iharla*: duhajkodó legény; az *alma*: örökön adakozó anya; a *gesztenyefa*: székesegyház; az *olajfa*: ingeny illatszerbolt szegényeknek. — Az *oroszlán*: deklasszált király; a *farkas*: jogért acsarkodó haramis; a *hiéna*: sötét ármánykodó a természet színjátékában; a *medve*: a lánca vert, otromba jószág; a *macska*: a szfinszkek utóda, házias hisztérika; a *bólyna*: a legutolsó előadás; a *gyík*: sürgönyvivő; a *kígyó*: Éva anyánk valóságos, belső titkos tanácsosa. — A *sas*: vérszomjas militarista; a *szarka*: volt tolvaj, ma a magántulajdon konok ellensége; a *fogoly*: szabadságát váró rab; a *veréb*: kol-dus; a *fecske*: lázban égő, könnyű és sebes, frakkos előkelőség; a *fülemüle*: a fájdalom költője; a *papagáj*: rágalmazó ősrípacs; a *sirály*: dac és düh királyi képviselője; a *pulyka*: irigység a gutaütésig. — A *szarvasbogár*: középkori páncélos; a *szentjánosbogár*: zseblámpaelem; a *csibor*: tengeralattjáró. — A *méh*: a matriarchátus, a feminizmus képviselője; a *tücsök*: süket, szegényes népzeneész; a *hangya*: szorgalmas földművelő; a *darázs*: feketesárga gyilkos; a *fülbemászó*: akarmelyik operettmelődiával felveszi a versenyt. — Az *éjjeli pillangó*: éjjeli pillangó. — A *cseresznye*: csitri, kacér iskoláslány, piros sapkában; a *málna*: páratlan ízű szerető; a *banán*: afrikai táncosnő egy párizsi bárban; a *citrom*: elhagyott kedves, aki sápkóros a bútól és megsavanyodott a sok szenvedéstől; *egres*: paraszt pesztra, éretlen, zöld, ropogós; *sárgabarack*: kívánatos, andalító, polgári asszony, a hű, puha, de kissé kacérka feleség; *ananász*: a démon, aki mindenkit megejt füledt illatszerével, testszín fátylával; *szeder*: maszatos cigányurdé. — A *vas*: az időtlen, evilágon túli létezés eleme, képviselője, része az életnek s túléli azt; a *rubin*: Kleopátra mellén fürdött galambvérben, ezért ég el tőle minden; *zafir*: egy indiai isten két szeme.

Példáink némelyike majdnem hiánytalan mása a képviselt írásnak, a többség azonban a lényegre egyszerűsített séma, de arra jó, hogy szemléltesse: Kosztolányi az adott fogalom valóságos jegyeit emberi tulajdonságokra, emberi vonatkozásokra írja át. S lehetőleg olyan vonásokra és olyan funkciókban, amelyeket a köztudat is adaptálhat. A gyöngyvirág korai, a sas ragadozó,

a hangya szorgalmas, a darázs veszedelmes, a málna havasi gyümölcs, a vas szervetlen, de a szerves vegyületeknek is része stb. Az író nagyon is komolyan veszi ezeket a tulajdonságokat. A képből, amely a parányi művecskék lényegét, sokszor egész alakját adja, ezek az elemek a megfelelés biztos fogódzói. A kép azonban nemcsak megfelelés, de meglepetés is, s annál kifejezőbb, mennél messzebbre eső fogalmak kapcsolódnak benne, ahogy mondani szokás: mennél nagyobb a hasonló és hasonlított feszítettsége. (Erről, ide is vonatkoztatható érvénnyel Hankiss Elemér értekezett: *A népdaltól az abszurd drámaig*. Bp, 1969. 19—21.) Ezt a meglepetést a *Zsvajgő természet* darabjaiban a nem emberi dolgok és jelenségek emberi képességei, emberi funkciói szolgáltatják. Kezdve attól, hogy a növények, állatok, ásványok többnyire egyes szám első személyben közlik vagy mesélik el, hogy mik is ők, egészen addig, hogy elemi adottságaik mellett, olykor *szemléletet* is képviselnek, sőt a személyiségek öntudatával érvelnek maguk mellett, — a megfelelés mellett folyton éreztetik kép és jelentés távolságát is, s ezáltal azt a játszi vibrálást, mely idegen síkok merész egybejátszásából ered. S milyen távoli síkok egybejátszásának lehetünk itt tanúi! A szegfű monológja pl. természettudományosan is hiteles elemekből fejlődik: a virágot nem érdekli a politika, nem a politika miatt lett piros vagy fehér színű, de ezeket az „objektív” adottságokat a növényi tenyésztés példájával operáló apolitikus Kosztolányi így szólaltatja meg: „Nem tudom, ki hozta először vonatkozásba családunkat a politikával. Ha tarka ruhában járunk, töröknek neveznek, ha vörösben, szocialistának, ha fehérben, antiszemitának. Kérlek, tiltakozz ez ellen a nevemben. Nekem nincs semmi hitem, semmi meggyőződés. Megvetem az alacsonyrendű szellemek e silány szórakozását. Élek és semmi több. Még gomblyukakban, politikai gyűléseken is az életet imádom, mely páratlan, mint a tenger.” Az *akác* azzal kelt figyelmet, hogy nem tősgyökeres, nem fajmagyar fa, s mégis a hazát, az otthoni idét, az *oroszlán* azzal, hogy a külső politikai máz lényegtelen a természet valóságához képest, s van ilyen jelensége a *farkas* ellenzékségének is.

A két sík közötti kapcsolatot e példákban az *öntanusító* költő érvei teszik feszessé és izgalmassá, a modellek ennek révén jutnak meghökkenítő funkcióhoz. Hasonló jelenség tanúi lehetünk a *napraforgó* replikájában, aki elismeri, hogy köpönyegforgató, de — mondja —: „ti, akik a földre sűtitek a fejeteiket és a sötétséget imádjátok, tudjátok meg, hogy én a napot bámulom, ezt a mindig mozgó, izzó bálványt, mely úgy változik, mint az élet és úgy fénylik, mint az igazság.” (A *Neróban*, az *Aranysárkányban* s az *Edes Annában* is felismerhető ez az alapmotívum, a *Marcus Aureliusban* vagy a *Szeptemberi áhitatban* színéről is látható.)

A *Tintában* még csak „buta és szép házilány” volt a szegfű, a napraforgó pedig „kövér bálánya”. A többleten jól mérhető, milyen nyereséghez jut Kosztolányinál a legkönnyebb játék is, ha szóhoz juthatnak benne személyiségei alapérdekei. Képfantáziája akkor sem hagyja cserben, amikor az ismerős alapsémák keretében működik, de az, hogy a virág illatát vagy a gyümölcs ízét valamilyen emberi szenvedéllyel azonosítja, hogy a virágok mindig nők, s a szerelem a visszatérő problémájuk, önmagában nem valami originális találat. Meg is esik, hogy egy-egy ilyen virág-portré csakis a szójáték (*Tárnics*) vagy a beszéd emberi ajzottsága révén tud figyelmet kelteni, mint például a *tubarózsa*: „Láz emészt, elájulok, fáj a fejem, megőrülök. A szájad, a szájad.” A *napraforgó* tulajdonságai egy erkölcsi-szellemi természetű emberi-írói önvédelem érveitől kapják jelentőségüket. Még hozzá úgy, hogy ezek az érvek hiánytalanul össze is illenek a növény valóságos tulajdonságaival.

Ez a játék azonban sokkal szeszélyesebb, hogysem ebben a keretben maradhatna. A világkép legbővebb forrásai itt is alkalmat találnak, hogy ezeket a parányi művekbe gáttalanul beáramolhassanak. A művészekre és a művészi életre vonatkozó tudás éppolyan termékeny itt, mint mikor emberportréiban a zsebkendővel rokonszenvező mosónő vonzalmát a kis műfajok iránti vonzalommal állfította párhuzamba. Számára nézve is elég sok az ilyen példa, jelölje annak, hogy a költői intelligencia jobbára a maga szűkebb körén belül gazdálkodik. Olyan szűkösség ez, amely egyben a meglepetések forrása is, tehát dinamikus tényező. Olyannyira, hogy a kép leginkább ezekben a darabokban bomlik ki. Többször olyan bravúrral fordulva egyik fázisból a másikba,

hogy a messziről társított alkotóelemek is egyetlen portré valóságaként hatnak. A *napraforgó* például csak a napraforgás vádja ellen védekeznek, egyetlen képzetkörön belül marad, érveiből könnyű tehát szerves képet alkotni. Ami történik, magától értődő. Bonyolultabb és merészebb módon fejik például a *tölgy* vagy a *kakas* portréja. „A hős vagyok — mondja a *tölgy* — díszítőjelző nélkül. Terebélyem alatt forró dőlben is fázol. Wagneri operák viharzanak át zord lombjaimon, csatákról népek és istenek alkonyáról. Amikor a téli és kora tavaszi erdőn még csupaszok a fák, én még viselem tavalyi sárga és barna leveleimet, mint arany és bronz hadiérmekeket, melyek elmúlt vízei tettemről regélnek. Egyébként hősiességemnek nem nagyon veszem hasznát. Disznók híznak meg rajtam.” Nagyon jellemző példa ez, a költőre s a *Zsivajgó természet*re nézve egyaránt. A költőre, aki elképesztő engedékenységgel tud áthelyezkedni az ábrázolt alak vagy dolog természetébe. Legyen Viziné méltóságos asszony vagy pénztelen ifjú egy fényes és drága svájci vendéglőben, — s aki eme készsége ellenére is mindig hű önmagához. Ezúttal is számol tárgya sajátágaival: a *tölgy* nagy lombú fa, sokáig él, leveleit csak tavasszal hullatja el, s makkot terem. S mikor — a művészet jelképvilágában vastakos szerep okán — hősként lépteti fel, a zárómozzanatban kifejeződő szkepszis szerencsés kifuttatásához létesít hatásos kontrasztot. Ezen belül aztán minden mozzanat érdekessé tud válni. A wagneri vonatkozással felfokozott pátosz, markánsná élezett szerep a hősiesség egész asszociáció-erdejét bolydítja meg. És hamis mellézköngék nélkül hangzik ez a szólam. Talán azért, hogy a hősiesség értelmetlenségét kifejező zárómozzanat elesebben csattanjon? Csakhogy a közbülső kép — amely a tavaszi erdőben leveleiket-ütütetéseit még mindig egymásban is őrző hőst idézi — már a magatartás anakronizmusát is érezteti. S ha jól megnézzük, a csattanó sem frivol finton, hanem csalódott panasz. A „modell” így marad hű önmagához, s a költő is, akitől oly messze esett a katonai hősiesség, mint Mozarttól Wagner.

A *kakasról* szólva még villogóbb találatokkal szerencsétlenni egymást az anyag és a személyes érdek. Maga a folyamat ellentéte a *tölgy* önjellemzésének. A hatás alapforrása ugyan itt is az erkölcsi-szellemi szintre való átvétetés, de itt egy közönségesebb, sőt humoros társításokat ébresztő modellt kell szokatlanul magas szerebbe emelni. Az érdekeit tudó kép fantázia azonnal kapcsol is: a gall kakasra, s ezzel a „modell” Kosztolányi alapüzeinek máris a fókuszába kerül, s játszva lombosodhat a kép: „Más nemzetek oroszánt, kerecsent, mesebeli sárkányt, választanak jelképül. En a franciáké vagyok. Ennek a népnek bálványa az értelem és az önismeret. A földön jár. Hatalmas képzeletének nincs szüksége arra, hogy nagyobítsa, szépítse magát. Ezért nem szegényli, hogy nemzeti madara az éber, koránkelő, szorgalmas, erősen poligám természetű baromfi. A világ szemétdomb. Meg kell rajta találni a szemét. Kipirgálva magam is a szemétben letem meg a tudományos pozitívizmus és az irodalmi realizmus nagy kincsét.”

Ebből a *kakasból* már egészen a latin szellemet fennen képviselő Kosztolányi beszél, s csak ő, a kiábrándult filozófus — véljük — amikor kijelenti, hogy „A világ szemétdomb”. Szesély és fegyelem, játék és anyag — valamint műfajtisztelet remek egyensúlyára vall, hogy éppen ezen a ponton, ahol már pórén a maga tételét fogalmazza, itt, e tétel révén kapcsolhat vissza a *kakas* lét terepére, a szemétdombra. Persze csak egy pillanatra, hogy a szemétben talált kincs már a jelkép logikája szerint dobja fel hősünket újra a tudomány és művészet szférájába.

S így áll kéznél lépten-nyomon a világkép művészi, filozófiai, politikai tartalmainak szövevénye, hogy a nem emberi tárgynak emberi készségeket, méghozzá meghökkentő adottságokat kölcsönözzön. A *narcisz* — a kölcsönös figyelmesség okán — mindig Csokonaira emlékezik; az *orchidea* Oscar Wilde buja és perverz szépségsményét képviseli, s vallja is a rokonságot; a csalán csipős szatirát; a *somorúfűz* múltja egész kis irodalomtörténet; a *babér* is a művészzel kapcsolatos szerepből degradálódik fűszerré; a *hiéna* a természet drámaírói szükséglete miatt lett olyan ármányos lény, amilyen; a *vadkan* Zrínyi leterítését érzi élete főművének; a *majom* a költőkhöz állítja természetesnek és szerénynek magát; a *párduc* szépség és jóság egységét vitatva jut mondanivalóhoz; a *csiga* a végletekben rejlő feltűnési lehetőség felismerésével; a *sas* azzal, hogy gyűlöli az énekeseket; a *papagáj* ripacsvoltának vállalá-

sával; a *szarvasbogár* sok irányba látó éles szeme jó lehetőség, hogy az éleslátás és az érzés viszonyáról elmélkedhessen; a kérész a frázisok minősítésére alkalom; a *bolha* és a *szitakötő* a színházi élet fogalomköréből kap mondanivalót; a *káposztalepke* azért nem hull le, mert egy remekmű papírfoszlányából lett, tehát annak élete lüktet benne; az *aszalt szilva* ráncos nagy-mamakülseje mögött az édességgé, jósággá lényegült hajdani szépség rejlik; az *arany* arra büszke, hogy egy tökéletes költőt neveztek el róla.

Am ha ez a belterjes tudás és öntanúsító szándék eluralkodna, aligha tudná Kosztolányi az anyaga által is fedezett, annak természetével jól egybehangzó mondanivaló annyi változatát — ilyen könnyedén és természetesen — kitalálni. Nem is erőltet ilyesféle koncepciót. A feszításvágy feszültségét biztosító töltést — túl a világgép centrumán és a személyiség alapérdekein — filozófiája kevésbé személyes, tehát engedékenyebb, alkalmazkodóbb tartalmaiból is elő tudja hívni. A sztoikus szemlélet gyökerén termett „csillagközi”, tehát az emberi szemponton is túllátó szemléletmód, s az ember iránti szkepszis itt úgy játszik közre, hogy a növény vagy állat sajátos, olykor emberellenes tulajdonságait az illető növény vagy állat saját érdekei felől mérve szólaltatja meg. A *bükk* arról szeretné meggyőzni az érzéketlen embert, hogy neki is fáj, ha elégetik. Az *antilop* azon tűnődik, hogy előbb-utóbb minden antilopból kesztyű lesz. A *majom* a lenézett rokon sértettségével sorolja fel, hogy divathóbortban, magakelletésben nem útalatosabb az embernél, s a költőknél. Ha meg hisztériás, ezzel — kimondhatatlanul is — az emberi brutalitásra céloz, amely a maga mulattatása érdekében idegen égvőek alá s ketrecekbe zár ártatlan állatokat. („ki lenne) az állatok irtalmas társa...” — kérdezi Kosztolányi a *Számadásban*.) S mikor így beszél: „Szilaj hancurozás után félreülök, órákig se látok, se hallok. Szemem elhomályosodik, szűk, fekete homlokom csupa ránc. Ilyenkor Darwinról gondolkodom”. — Előbb csak a jól ismert állatkerti látványt idézi fel, de a Darwinra utaló mondattal egyszerre az emberi lényeg legkényesebb és legtragikusabb problémáira utal, s ezzel a fikatív vallomás át is billen egy intellektuális szférába. S attól, hogy a majommal való kapcsolat erős marad, csak izgalmasabb ez az átbillenés. Ezt az ember rovására történő önvédelmet s vele a szerepnyerés poetikai tényét legérdekesebben talán a *Róka* és a *Zsizsik* példázhatja. A *róka*: „Ó a furfangos, ravasz csalávé. Contradictio in adiecto. Hát ki van a ketrecben, ti vagy én? Vagy talán az én nöstényeim hordják a ti asszonyaitok bőrét? Hagyjátok az én híres ravaszságomat. Torkig vagyok vele.” — A *zsizsik*: „Nagyon kárteknony vagyok. Legalábbis ezt hirdetik rólam. A csűrökben tudniillik néha elmajszolunk egy búzaszemecskét. Viszont (...) ti egész magtárakat zabáltok föl előlünk. Az ember sokkal kártékonyabb.” (vö. *Poloska*)

Ez a nem emberi látásmód látja el mondandóval a *szűt*, aki elárulja, hogy — az emberi hiedelemmel ellentétben — mikor perceg, nem az ember halálát jelzi, hanem szerelmesét hívja, a *sáskát*, aki azt hányja fel, hogy még sose evett remetét, a *pávaszemét*, aki a fölgombostűztetés mártíriumát idézi. A *zsiráf* önjellemzésében pedig már nem is a költő filozófiája, hanem az állat különös lényegének sajátos logikája szerint formálódik a kép. S költőivé attól lesz, hogy a furcsa állatfigurát a kotnyeles kíváncsiság, az ámulat és döbbenet példajaként festi, mintha e tulajdonságok miatt lenne olyan, amilyen. Hogy a nyak ezért lett oly valószínűtlen hosszú, csak az ámulatot szinte fizikai intenzitással érezni tudó költő találhatta ki, de a vallomásban ez az adottság, noha meghökkentő, mégis a zsiráflet hiteles „ontológiájaként” hat.

Van ilyesféle embertől független logika, sajátos öntörvényűség, a *katáng*, a *tölgy*, a *kutya* vagy a *vas* beszédében is, de arról ennek ellenére sem beszélhetünk, hogy a nem emberi dolgok létének valóságos titkait fednék fel ezek a parányi önjellemzések. Titkot nem fed fel — írja e gyűjteményt méltatva Kárpáti Aurél —, se a tárgyát, se önmagát. „Az állati vagy növényi lélek »mélységeit« nem világítják keresztül. Legtöbbször ismert vonásokat hangsúlyoznak, újszerű, egyéni beállításban.” (Nyugat, 1930. nov. 16.) Kosztolányit tehát nem érdekli, hogy az illető virág miért olyan, amilyen, hogy pl. a darazsat mért nem eszi meg a madár, s miért nevelteti másokkal fiókait a kakukk, — s még a panteisták azonosuló mámorától is mentes. S ez természetes is, hiszen hatni éppen azzal akar, hogy nem emberi dolgoknak kölcsönöz emberi képességeket. Azzal, hogy — mint Kárpáti Aurél írja — „nemcsak nyelvet kölcsö-

nőz a cseresznyefának, (...) hanem mondanivalóval is ő látja el." (Uo.) S lehetőleg olyanl, amit tárgya valóságos tulajdonsága asszociál ugyan, de mégis meghökkentően emberi. Fordította ez annak a játéknak, amely az irodalmi társaságokban máig divat: elképzelni, hogy valaki milyen virág, étel, szín, szag, bútor vagy utca. A Színházi Élet szíves közléséből tudjuk pl. hogy Harsányi Zsolt *dámvadra, levendulára, rántottára és kandallóra* gondolt, amikor Kosztolányiról való képzeteinek megfeleléseit kereste. (1927. dec. 4—11.) Nádás Sándor pedig — eléggé kézenfekvő módon — költőnk utcamását a Logody utcában vélte feltalálni: „költői hely a Vár dűlőjén. Madárcsicsergés, napsütés, a 3-as autóbusz hárompercenként bevisz a városba, szerkesztőségbe, kiadói-vatalba.” (Színházi Élet. 1931. márc. 22—28.)

Ilyen intellektuális játék termése a *Zsvajgó természet* is, épp csak — mint már írtuk — a viszony fordított. „A költő — mint Kovács László — nem az emberhez keresi a képet, hanem a képekhez az embert. Kibontja a szárnyát a hasonlatban, a hasonlat maga a mese, mely minduntalan az emberbe ütődik.” (*Zsvajgó természet*. Erdélyi Helikon. 1931. márc.)

Hogy a hasonlatban a költő „kibontja a szárnyát” ez már a siker technikai oldalára utal. A Harsányi Zsolt-féle játék meglehetősen szimpla és gépies, s önmagukban ilyenek a *Tintából* idézett hasonlatok, s azok is, amelyeket írásunk elején a *Zsvajgó természetben* rejlő alapképlet példáiként elsoroltunk. A darabok többsége azonban vitálisabb, gazdagabb. Hogy a kép „kibontja szárnyát”, egyúttal azt is jelenti, hogy ezek a lények önállóan léteznek, s ha vázlatosan, néhány alapvonásra redukáltak is, de élnek: érvelnek, ágálnak, panaszkodnak dicsekednek. Kosztolányi nem éri be azzal, a jellemüket, szerepüket beszélteti őket, hogy a vallomásforma személyességét viszi beszédükbe. Gondja van rá, hogy valóban személyes legyen ez a beszéd: tónusában, lüktetésében, hangsúlyaiban is. Elképesztő a változatosság, amely a jellemüket, szerepüket ábrázoló hangvételben „az attitűd akcentusában” szóhoz jut. A *rózsa* felhív; a *szegfű* kifakad, a *muskáti* kijelent; a *társcsics* ámulva, a *hajnalka* révetegen beszél; a *fukszia*, a *szomorúfűz* és a *cserebogár* egy iképzelt párbeszéd részeként, a *tubarózsa* a szerelmi extázis önkívületében; a *nefelejcs* panaszkodva; a *liliom* téves látszatot oszlatva el felvilágosít; a *nadragulya* ravaszul, a *napraforgó* önérzetesen védekezve, a *csalán* rászólva a riporterre. Az *iharfa* kurjongat; a *bükk* felszólal, prédikál; a *gesztenye* magyarul és felhív; a *fenyő* felvilágosít; a *nyárfa* az öntelt vallomás boldogságával; a *zsiráf* önmagát felfedve, felfedezve, a *hiéna* és a *papagáj* perverz őszinteséggel; az *elefánt* filozófálva. A *pacsirta* okít; a *pulyka* acsarkodik; a *svábbogár* vall, a *ló* lázad; az *arany* vádat emel; a *málna* dicsőségében méltatja önmagát. De dicsekszik a *kamilla*, a *hóvirág*, az *árvácska*, a *cseresznyefa*, a *párduc*, a *vadkan*, a szitakötő, s a maga módján szinte valamennyi interjúalany. Némelyik elismeri a gyengeségét, azt, hogy a róla való vélekedésnek van némi alapja, de aztán nyomban átszap az önvédelem érveibe. Füttyülve arra, hogy az emberi érdek, hasznosság szempontjából meggyőző-e, amit önmagáról állít.

Joggal feltételezhető, hogy az egyéniségtisztelő, a világ százszínű csodáján ámulni tudó költő elvi tudatossága intézte így a vallomások menetét. Valószínűbb azonban, hogy a konvencióval való feleselés szándéka önkéntelenül élt ezzel a lehetőséggel, és elsősorban a vita, az ellenkezés, az elégedetlenség és önértet gesztusaiban rejlő dinamizmus készítette Kosztolányit ilyen megoldásokra. Ezért tünteti ki olykor az interjúforma párbeszédet, személyes eszmecsere-t sejtető elemeit is: a kettős nyereség okán. A növényvel vagy állattal való párbeszéd önmagában is hatást kelt, ha meg önmagát tanúsítja is a modell, a feszításválság újabb, magasabb feszültséghez jut.

A világgép ismerős forrásai felől ideáramló tudás így ezzel a kifogyhatatlan változatossággal nyeri el a magasrendű játék meg nem unható érdekességét.

ALKOTÓMŰHELY

DUDÁS ANTAL

ÜZEN A BETYÁR

Ezen az augusztusi napon, délelőtt, most a nyáron, szokatlanul rekkenő hőség volt. Már reggel is. Sokszor elmegy erre az utas. Hiszen a forgalmas E—5-ös nemzetközi út mentén elterülő régi település ez, Bácsstopolya.

Színes, változatos és ősi.

Amolyan síksági kisváros. A főutca középső része, a városközpont modernul kiépített. Az útkereszteződést elárvult szemafor jelzi. Némán. Idefelejtették az áruház óriási kirakatai, a szálloda forgalmas tere elé, a nemzetközi útra.

A sarkon még az elmaradhatatlan újságosbódé, a dohánykioszk.

Sok limlommal.

Lakóházak, iskolaépület, új postaépület is — szokatlanul sok maradandó műalkotással. Talán, a város nagyságához mérten — sehol nincsen ennyi változatos művészi munka.

Lépten-nyomon.

Továbbhaladva, az ember a városból aztán egyszerre csak a faluba ér. A város vége — vagy kezdete is lehet — olyan, mint sok más alföldi település széle.

Formavilága változatos, hagyományos, gazdag és színes.

Igaz, nem mindenkinek.

Ideérkezéskor leginkább a faluvége fogadja köszöntve az utast.

A régi házak kerítéssel rejtett udvarai, egymás mellett sorakozása, szertartásosan ritmusos egymásutánja festői. A nagy, néhol sötét házak, festett vagy faragott ormfala mintha ismerős lenne már. Az ilyen városvége vagy faluszéle mindig olyan, mint ahol az idő múlása lassúbb.

Ezek a házak, görék talán a múlt legmesszebről ittmaradt tanúi, sok nemzedéket ismerhettek közelről.

Bicskei Pétert, Nagyapáti Kukac Pétert, Acsádi Ilonát és másokat.

Ez még a csend világa. De ez más alföldi településre is jellemző. A csend mindent egyformán borít el.

A közös vonások mellett minden településnek van valamilyen jellegzetesége is.

Topolyának is!

Ezek az utcák hangulatosak, marasztalóan szomorú magányuk a rekkenő nyár verőfényébe ragadt.

Délben.

Az ittmaradt, szinte ittfelajtott Topolya, amely kedves, meleg otthont nyújt az itt lakóknak —, lassan, lassan eltűnik már. Az utcákon látni még vastag, testes, vert falú földkerítést, amely mint bástya védi az elmúlt idők udvarát persze már csak itt-ott.

Mint itthagytott hírnökei az elszállt idők viharának.

Allnak...

Egy gazdaasszony meszel.

Hófehér falú kerítést.

Meleg fehérre.

Szinte érezni a tisztaságot. Sok helyen már nyárfasor a tegnapi akácok helyén... Az ablakok faragott félfájának varázsa vonzó még, ám a fehér firhang már igyekszik megbirkózni az ablakok, a deszkakerítés, itt-ott az oromfal barnájával, majdnem feketéjével. A gyermekkor világával.

Döntő ez a küzdelem.

Az aszfalt is már betolakodott a hangulatos kis utcákba. A fehér falú, síma házak közé. Itt már eső után sincs sár.

A szinte tökéletes egyszerűségű vajdasági házak így tűnnek el nyomtalanul, két kis ablakkal.

Észrevétlenül.

Egyenként.

Az E—ös útról még látható ehhez hasonló elégikus és anakronisztikus jelkép. Az egyik ottlevő közlekedési jel tudtul adja: „Megállni és várakozni (parkolni) tilos.”

A közlekedést szabályozó táblák sokasága — merő véletlenségből — riasztóan sürgeti a mégis megállt időt.

Ami egy kicsit késik.

A fák poros lombkoronáján át-át villan a nyári kékség.

Muzsikál, dalol a barnásszürke, kopott deszkakerítés, a toldott kapu, a fehéren villogó házszámablával.

Szinte alázatosan.

Topolya előtt a nemzetközi útnak mindkét oldalán festett hirdetőtábla fölirattal és ágaskodó ménnel, szegényesen hirdeti, hogy itt, az út menti parkban van Zobnatica.

— „Remekmű!”

A táblák mellett sokan közömbösen tovasuhannak, sokaknak a zobnaticai ménes jut eszükbe, amire egyébként a táblára festett ágaskodó ló is figyelmet, másoknak viszont az étterem, ahol még az eszem-iszom magánviseli a bácskai múlt hagyományát.

Különösen télen.

A park gondozottan, tisztán, illatosan várja és lombsátra kellemes, mély bársonyos árnyékkal takarva kíséri az utast.

De nem mind szomjas...

Az épületek is rendtudóak és csendesek. Mindig nappal, persze.

Egyszer csak aztán elfogy az aszfalt az ember lába alatt, egyszerűen eltűnik, még a park központjában, ott, ahol az út visszakanyarodik. Innen a parkból kifelé haladva, a poros kátyús nyári úton meghökken az utas.

Az út itt kanyargós, de lejtős is. Eltévedni azonban nem lehet, mert csak ebben az irányban juthat tovább az idetévedt. Le a völgybe, az útnak hagyott résen...

Az úttól balra is, jobbra is végeláthatatlan napraforgó-mező uralja az útszéli gyomszegélyt, amely úgy-ahogy fölfogja a fölvert port.

Bogáncs.

Különösen formagazdag, s nagyon hálás motívum. Rajzolni a legjobb.

Az erre elhaladónak úgy rémlik, mintha a napraforgók szomorúan bólgatnának. Az is lehet, hogy csak az út rögös? Vagy talán mégis? Mintegy

sejtve belenyugvásukat a múltó nyárba. Tobzódna itt a színek, a formák a napraforgótáblán: a zöldek, sárgák, szürkék, a száraz levelek okkerei, rőt barnái bizonyítják, hogy a mindent beborító, végtelen vajdasági égbolt méltó koronája e csodálatos harmóniának. Nem is csoda, hogy e megfoghatatlan varázs hatására oly sokan megfestették már.

De az ég nem mindig kék.

A Betyárvölgy napraforgói, mint megannyi házigazda, várják vendégeiket. Glédában állva, tiszteltetőóan. A göröngyös, mezei út kedvesen hívogató poros útján poroszkálva jut el az idegen a völgy mélyét fájdalmasan ölelő csendbe.

Nyár.

Zobnaticán.

Kesernyés füst zavarja a nyár magányát. Az egész tarlót fölgújították a Betyárvölgyben, mintha valami ősi szokás szertartásával fogadnák az ide-érkezőt.

Az is lehet, hogy csak véletlen.

A völgy legalján patak, a Krivaja medre, vadregényes folyóvíz. Csakhogy pataknak is kicsi. Zöld vizű. Ősi állapotán már érezhető a szennyeződés.

A szaga...

A bodzabokor árnyékában magányosan egy híd könyököl a csendbe, a patak fölé. Kővé meredve, öntelten, gyönyörködve nézegeti vaskorlátja árnyékának fonákját a menekülő vízben.

Elfolyó idő.

A Betyárvölgy mélyén.

A parti szegélyen bogáncsmező — lehetfinoman tagolt formával — őrzi a Krivaja-kanyart, akárcsak a parti nád égbemeredő szára, amely a kopján lógó, lobogó levélzázslóival szinte uralja a völgyet. Itt, a Krivaja mentén, talán valami ősi, háborítatlan ritmus szerint váltakoznak a nád, a bogáncs, a csalán, a gyékény és a kőkörcsin.

Tömegesen.

A fák glédája mintha szalutálna a nyárnak. Aztán a fűzfák a dombháton, meg persze az akác.

Békkakuruttyolás.

Valamennyivel beljebb, a lankán, vadcserejével, gazzal, náddal birkózó patakpart bontja — tagolja a völgy mélyét. A Betyárvölgy minden zuga bejárható.

Nagyon régen nem jártam már így a határt...

A völgy friss szántású föld, és szénaillatú partján s lankáin sétálva elmereng az idetévedt.

Déli irányban, a látóhatáron, az óriássá nőtt fűzfák lombsátrának szillettjei látszanak, s valahol messze a tudat szélén történnek nézeteltérések, mint most is itt, az őstermészet ölen, ahol behatárolódott a most már learatott, fölégetett búzatarló táblája, az ember, a mindent legyőző gép nyoma!

Fölszántva.

Továbbmenve, a patakpart susogó nádasainak nyugalmát, váratlan szárnycsattogás riasztja!

Vadkacsák!

Majd fácánytűk rebben ijedten, az embermagasságnyi csalánban.

Bürök.

Ijesztő lehet a nád susogása vagy a madár fölverte zaj egetverő kis zöreje az évezredes csendben.

Talán ökörszem.

Ez a tenyérszíni völgy hihetetlen változatosságot nyújt: Barbizon, Nagy-bánya és a többi nagy előd mind-mind megtalálható itt. A formavilág kiapadhatatlan, a vonalak, formák, tömegek, színek, fények és árnyak, a távoli erdőszéle mind-mind számtalan, itthagyt, megőrzött, bántatlan ősi álom.

Igy együtt...

Kijártunk sokszor erre felé!

Az északi lankák látóhatárát erdőszegély zárja. A kapaszkodó végén, váratlan fordulattal, tanyába ütközünk, szinte minden átmenet nélkül. Góré, ólak, kazlak, szárkúpok, a múlt minden tartozéka megtalálható itt: eke, kocs, csics, tragacs — már majdnem elfeledve.

Eldobott múlt.

A fölfordított kocsi tengelye az odavetett kerekkel, kocsioldallal és saroglyával némán emlékezik.

Estefelé...

Elhaladva az úton, az ember egyszer csak rádöbben, hogy mindez lassan-lassan már csak öröklött idegenként gubbaszt itt, magányosan, az erdőszéle alkonyatában.

Eső után.

Borús, szürkén lógó felhők szakadtak rá a környékre, s párába vonták az erdő estjét.

A mozdulatlan kocsikerekeket.

Tovább a hídtól emelkedő. A kanyargós, göröngyös út az akácok szélével versenyezve kullog tovább. Az út mentén gyom, közönyösen, s poros akácok.

A meredek tetején, az utolsó bukkanó után, hirtelen és váratlanul előtűnik az óriási, évszázados nyárfák és fehérre meszelt törzsű ihar árnyékában meghúzódó művésztelep hangulatos épülete.

A művésztellepet 1953-ban alapították. Alapítókként Ács Józsefet, Ipacs Józsefet, az elhunyt Dévics Imrét és Nagy Józsefet tartják számon.

Ács József, Miloš Bajić, Stevan Maksimović, Petrik Pál, Zoran Petrović és Boško Petrović voltak első táborozói. Így kezdték maguk köré gyűjteni a művészeket és a műalkotásokat. De ide, a Betyárvölgy peremére, sok hazavona után, hét évvel ezelőtt költözött át. Azóta ezt a hangulatot, meleget, emlékeket, Ádor Pál, lelkes, önfeláldozó munkájával biztosítja.

Az épület olyan itt, mintha őrséget állna a végtelen magány nyugalma fölött, amelynek mélységét csak néha-néha veri föl a fácskákas megszedült kakatolása a tisztásvégi erdőszélen. A hébe-hóba idevetődő szarka csörregése riasztóbb már!

A művésztelep épületének helyiségeit az itt alkotó művészek munkái díszítik. Galériának is beillő már a gyűjtemény. Mindannyiukat a telep, Topolya és környéke hangolta munkára, közvetlen élményforrásként. Az itt alkotók nemcsak hazai művészek; külföldiek is. Minden képzőművészeti irányzat és majdnem minden alkotói technika képviselve van.

Az itt jártak közül, csak néhány találmásra kiemelt nevet említünk: Ács, Almási, Bajić, Bošan, Benes, Csernik, Čelić, Gyurkovits, Glid, Kerac, Konjović, Karlavariš, Kalmárek, Lubarda, Luković, Mandić, Maksimović, Mojákék, Makeš, Maurits, Nikolajević, Oprešnik, Petrik, Petrović, Poznovijákék, Szilágyi, SIP, Sáfrány, Šebeković, Trumić, Tabaković, Torok, Wanyek, Vuleković, Zarin.

Az alkotók, a műalkotások, a tárlatok, a nagy nevek, messzi földre hírül vitték Topolya sajátosságát, jellegzetes nevezetességét, a művésztellepet és annak jelentőségét.

Az esti látóhatár szélén, éji menedékre, méltósággteljes lomhasággal, szinte a levegőégben úszva szálló varjú károgása is a nyugvó nap hangulatához tartozik.

Igaz, mint ünneprontó!

A Betyárvölgy szélén dolgozó, gátat építő erőgépek zakatolása, csikorogása is elpihen, mintha attól tartana, hogy a zaj elnyeli az ősi völgy pannón romantikáját, a csend, a tisztaság, a romlatlanság ma már kevés és annyira vágyott magányát.

Nyarát.

Palics, 1976. augusztus

HÁROM SZABADKAI ZENESZERZŐ III.

LÁNYI ERNŐ (1)

ÉLETE ÉS PÁLYAFUTÁSA

Lányi Ernő 1861. július 19-én született Pesten. Zenei tehetségét szüleitől örökölte: édesapja, Langsfeld Ernő nagykereskedő szabad idejében szívesen énekelt és gitározott, édesanyja, leánykori nevén Weisfeller Fanni jól zongorázott. A házaspár második fia, Viktor, aki Ernőnél két évvel volt fiatalabb, ugyancsak tehetséges gyermek volt, de nem annyira a zene, hanem inkább az irodalom vonzotta, ahogyan az később megmutatkozott.

Viktor születése után nemsokára meghal az édesapa. Weisfeller Fanni második férje, Basch Raphael publicista lesz, aki később Viktort adoptálja. A Basch házaspár nem marad sokáig Pesten. Kevéssel a házasságkötés után Párizsba költözik a család. Ernő négyéves ekkor.

A gondos édesanya azonban gyermekeit viszi magával Párizsba Magyarországról. A családdal megy a gyermekek dalos ajkú dajkája is. S így Ernő, akinek lelkében édesapja nótái már elültették a dallam szeretetének magvát, továbbra is, az idegen környezetben is magyar népdalok hangjai mellett nevelkedik. S amikor tizennégy éves korában édesanyja kereskedői pályára szeretné adni, ösztönösen, gyerekeffel, minden segítség és bátorítás nélkül, sőt tilalmak ellenére lép a tehetsége által kijelölt, számára egyedüli lehetséges útra: Bécsbe szőik zenét tanulni.

A kisebbik fiú, Viktor, Párizsban marad. A Sorbonne-on tanul, s kiváló irodalomtörténészé és politikussá válik. Nancy-ban, Rennes-ben, majd a Sorbonne-on lesz egyetemi tanár, később pedig az emberi jogok ligájának elnöke. Francia nyelven írt, főleg a német irodalommal és filozófiával foglalkozó művei Párizsban jelennek meg. A második világháborúban —

idős kora ellenére is — részt vesz az ellenállási mozgalomban. Francia fasiszta milicisták ölik meg 1944. január 10-én. A felszabadult Párizsban utcát neveztek el róla.

Ernő, miután szerencsésen megérkezett Bécsbe, zongora- és hegedűórákra kezd járni a konzervatóriumba. Hogyan találja fel magát a még jóformán gyermek egyedül az idegen környezetben? Nos, a nyelv nem idegen a számára, hiszen otthon a családban, még Párizsban is, németül beszélnek. Valószínűleg ez az alapja Viktor érdeklődésének is a német irodalom iránt. Ernő emellett már ekkor, tizennégy éves korában, zenésznek nevezheti magát, hiszen pici korától kezdve, ha csak tehetette, a zongorával és a hegedűvel bibelődött. Valószínűleg muzsikálással is fenntarthatta magát már ekkor, esetleg zeneórák adásával is, de az is lehetséges, hogy édesanyja is segítette, miután a szőkés szerencsés kimeneteléről és tiszteletre méltó okáról értesült.

A bécsi konzervatórium akkori szeleme azonban nem tetszik a temperamentumos, önálló gondolkodású és szabadságot szerető fiúnak. Ezért pár hónap múlva Münchenbe megy, ahol akkor a Zeneakadémián olyan kiváló zenepedagógusok tanítanak, mint Rheinberger (orgonát), Bussmeyer (zongorát és hegedűt) és Wüllner (zeneelméletet, zeneszerzést). S a diákok között olyan tehetségek vannak, mint például Koessler János, akiből később a budapesti Zeneakadémia nagynevű pedagógusa, zeneszerzés tanszakának vezetője, Bartók, Kodály, Dohnányi, Weiner Leó tanára lesz. Ernő barátságot köt a nála nyolc évvel idősebb Koesslerrel, s mintegy tíz év múlva, sok bolyongás után, ő is nála fejezi be a budapesti Zeneakadémián tanulmá-

nyait. Addig azonban még hosszú az út. Még jó néhány kalandos utazás és külföldi egyetemi város neve jelzi ezt az utat.

Münchenben több mint egy évig marad. Innen édesanyja unszolására mégiscsak visszamegy Párizsba, ahol egy ideig kürtöt tanul a Zeneakadémián. Párizsban azonban, úgy látszik, sohasem érezte magát igazán otthon. Újra elszökik hazulról, ezúttal Kölnbe, ahol Ferdinánd Hiller neves zeneszerző, Mendelssohn barátja, a kölni konzervatórium igazgatója lesz a tanára. De itt sem marad sokáig. Következő állomása Lipcse, s itt egy egész évig Putti zongoraművész növendéke. Édesanyja közben meghal, de nevelőapja is hívja újra vissza Párizsba. Ernő azonban, aki pedig ez idő tájt is valójában még mindig gyermek, hiszen nincs még tizenhét éves sem, nem tér többé vissza családjához. Elhatározza, hogy végleg önállósítja magát. Stockholmba megy és egy vonósnyegyesben második hegedűt játszik, de három hónap múlva Stockholmot is otthagyja. Elindul másodszor Bécsbe.

Az alig tizenhét éves fiatalember zenei tudása ekkor már nem marad észrevétlenül. A több évi tanulás a sok neves mesternél a kalandos életkörülmények ellenére is megtette a magáét. Kitűnően énekel, több hangszeren játszik kiválóan, vezényel, komponál. Minden további nélkül felveszik karénekesnek a hírneves bécsi Ring Színházhoz, ahol csakhamar kantanító lesz. Úgy tűnik, elérte célját, szép karrier kezdetén áll a világ egyik zenei fővárosában. A látszat azonban csal. Bécs felszínes csillogása nem ikápráztatja el az ifjút, aki ugyan könnyen és lángolóan lelkesedik, de csak a valódi értékekért. Életének nagy fordulópontja következik be ekkor.

Véletlenül Jókai *Aranyembere* kerül a kezébe, természetesen német fordításban. Magyarul már rég elfelejtett ekkor. Olvasni kezdi a könyvet, s annak szuggesztív ereje felébreszti a lelke mélyén szunnyadó legkorábbi, de legszebb emlékeit: édesapja nőit, dajkaja dalait. Leteszi a könyvet, s így kiált fel: „Ez az én világom!” — s elhatározza, hogy visszatér Magyarországra.

Érdekes esetről számol be Fodor Gyula *Zenélő óra* című zenetörténeti

anekdotagyűjteményében. Az anekdota szerint Lányi, ekkor még Langsfeld Ernő, 1880-ban, tehát bécsi tartózkodása idején felkereste műveivel Brahmsot és kérte, mondjon véleményt róluk. A magányosan élő, komorságra hajlandó zeneszerző azonban nem fogadta barátságosan, s műveiről sem szólt elismerően. Az ifjú művészt lecsújtotta a dolog, de mégsem csüggedt. Újból szerencsét próbált: elutazott Weimarba Liszt Ferenchez. S Liszt, aki nemcsak minden idők legnagyobb zongoraművésze, de korának egyik legkiválóbb zenepedagógusa is volt, felismerte a fiatal zeneszerző tehetségét. További munkára buzdította és tanácsokkal látta el a komponálással kapcsolatban.

Vajon szerepet játszott-e ez a találkozás és Liszt műveinek ismerete is Lányi elhatározásában, hogy visszatér Magyarországra és magyar zeneszerző lesz? Könnyen lehetséges, hiszen több későbbi zongoraműve, különösen az egyik legkiemelkedőbb alkotása, a *Bácskai lakodalom*, Liszt *Magyar rapszódia*inak hangulatát idézi.

Legelső állomása Magyarországon Miskolc, ahol színházi karnagyi állást vállal. Megérkezésének estéjén egy francia operettet ad elő az együttes. Lányi azon nyomban, egyetlen próba nélkül vezényli a zenekart. Másnap *A falu rosszát* játsszák. Ezt is ő vezényli, pedig ekkor még egy szót sem ért az előadásból. (De Miskolcon rövid idő alatt újra megtanulja anyanyelvét.) Az operettben, jobban mondva népszínműben szereplő egyik népdal, az *A Csap utcán véges végig* kezdetű anynyira fellelkesíti, hogy elhatározza, minden tehetségével a magyar dal művelésén fog fáradozni. A magyar zene iránti lelkesedéséből fakad az az elhatározása is, hogy vezetéknévét Lányira változtassa. De Lányi természetesen korántsem volt nacionalista. A kis népek öntudatra ébredése az elnyomó osztrák császári hatalommal szemben, saját kultúrájuk ápolása, fejlesztése igen pozitív és haladó jellegű dolog ebben az időben. Lányi lelkesedik a magyar népdalokért, de szereti és becsüli más népek művészetét, dalait is. Nagyon szép példa erre egyik fiatalkori, német nyelven írt költeménye, amelyben a szerb népdalok szépségét dicséri:

A TISZA PARTJÁN

*Lemenőben a nap, de meleg még a lég,
virágpompában áll a világ.*

*Lombán hullámszik a víz a Tiszán.
De senki sem tudna aludni még,
sem elszunnyadni a gajdás dalán.*

*Kiskocsmra az alacsony parton,
orgonabokron virágok.*

*Figyelem a dalt és lenyűgözve állok:
e régóta ismert, méla szerb dalokban
új szépségeket találók.*

*Bekukkantok a kocsmra ablakán.
Legény ül odabenn magában.
A zenész oly szépen játszik, oly vidáman,
csak néha teszi le gajdáját,
s törli izzadó homlokát.*

*De fölkiált ekkor a legény:
„Oly mély a bűm, a bánatom!
Elhagyott vagyok, szegény,
mert egy lány nem lehet az enyém.
játsszál egy kólót, nem nyughatom!”*

*Vörösödik az ég és estharmat hullik
a házra s orgonára.
Minden elcsendesül, csak a gajdás játszik.
Gyönyörrel hallgatom. Nemsokára
ráborul az ünnepélyes est a tájra.*

Legelső dalának, a *Volt nekem egy szép kedvesem* címűnek a kottáján még így szerepel a neve: Lányi (Langsfeld) Ernő. Ezt a dalt 1880. június 17-én mutatja be egy zombori hangversenyen az akkor még pályája kezdetén álló Hegyi Aranka, aki később a pesti Népszínház egyik leghíresebb operetténekesnője lesz. A tizennyolc éves Lányinak ez a legelső dala is már olyan nagy sikert arat, hogy Allaga Géza, a kiváló cimbalomművész, Blaha Lujza állandó kísérelője, cimbalomra is átírja.

Miskolci tartózkodása idején nagy hatással van Lányira Pap Dezső zeneszerző és karmester, akinek műveiben első példáit látja a népművészet forrásaiból táplálkozó tiszta zenei stílus megteremtésére irányuló törekvéseknek. Második nagysikerű dalát, a *Ne sírj, ne sírj, Kossuth Lajost*, amely az egész ország valamennyi dalárdájának egyik leggyakoribb előadott műsorszámává lesz, már ebben a szellemben írja.

Lányi neve igen gyorsan ismertté válik, s csakhamar sikerül Pestre jutnia. A Gyapjú utcai német színházban lesz kartinító, s a hírhedt Neugebäudeben, a II. József által épített va-

lamikori kaszárnyában, amelyet a szabadságharc leverése után börtönné alakítottak át. De mivel a *Gott erhaltet*, az osztrák császári himnuszot nem hajlandó betanítani, el kell hagynia állását. A bajai színházhoz szerződik karmesternek, majd újra visszamegy Miskolcra.

Pesti tartózkodása mégsem volt hibávaló. Abban az évben (1882-ben) került a budapesti Zeneakadémiára tanárnak az egykori müncheni diáktárs, Koessler János, akiről így ír Csáth Géza a *Nyugat* 1908. december 16-i számában: „...még soha zenepedagógus ennyi kiváló tanítványt nem nevelt, mint Koessler János. Nem jól képzett zeneszerzőkről van itt szó, hanem egy csomó kivételes tehetségű művészről, akik valószínűen Koessler János nélkül sohasem találták volna meg a maguk igazi útját... fölnevelte: Dohnányit, Buttykayt, Bartókot, Kodályt, Vándor-Weinert, Antalffy Zsírós Dezsőt, akik megcsinálták — és először — a magyar szimfonikus zenét... Az ő tanítványa volt Siklós, aki mint teoretikus vált ki, Lányi Ernő, aki a férfikar stílust reformálta, Kálmán Imre, Szirmai Albert és Jacobi Viktor, akik operettben, dalban és a könnyű kupaletban adtak meglepő újságokat.” Kartinító elfoglaltsága mellett látogatta Lányi a zeneakadémiai előadásokat. Zongoraművészi és zeneszerzői tudását tökéletesítette Koesslernél.

1883 májusában Kolozsvárra szerződik színháza karmesternek, s két évig „zenei lelke” a Kolozsvári Nemzeti Színháznak, ahogyan Papp Viktor írja róla. Itt már maga is foglalkozik, színházi tevékenysége mellett, sokrétű pedagógiai munkával is. Ének-, zongora- és hegedűórákat tart az akkoriban szokásos csoporttanítási módszerrel.

A fiatal, még ebben az időben is csak huszonekét—huszonhárom éves Lányi nagyon komolyan veszi a tanítást is. Az órákon igen szigorú. Órák után mindig hazakísér egy leányt, az éneket tanulók csoportjába járó Ferenczy Laurát. Ő Lányi első nagy szerelme.

1885-ben újra Pesten van. Zenetanári oklevelet szerez a Zeneakadémia zongora- és zeneszerzés tanszakán. Ugyanez év júliusában megnősül; az ugyancsak művészcsaládból származó Dombay Erzsébetet veszi feleségül.

A szép leány édesapja, Dombay Adalbert, elkártázza birtokát, s így

kénytelen volt falusi jegyzőként dolgozni. Első gyermeke, Mihály, aki Nagyidán született 1855-ben, kiváló színművész és vándorszínház igazgató lett. Társulatával bejárta az egész országot. Nagy érdeme, hogy meghonosította Magyarországon az egyfelvonásos színdarabok, rövid bohózatok játszását, amelyeket ő maga fordított németből és franciából. Igen haladó szellemű volt. Parasztlányt vett feleségül, akiből kitűnő színésznőt nevelt.

Dombay Adalbertnek Mihályon kívül még három gyermeke volt, három leány: Katalin, Mária és Erzsébet. Édesanyjuk halála után Dombay Mihály és felesége, Róza, magukhoz vették a legkisebb lányt, Erzsikét.

Erzsike feladata lett, hogy Róza néni ruháit mossa, vasalja, rendben tartsa. Néha ő is elment este a színházba, de olyankor, amikor a darab nem fiatal lányoknak való volt, ott-hon maradt. Egy ilyen színdarab előadása után Dombay Mihály és felesége vendéget vittek haza magukkal, Lányi Ernőt, aki első látásra megszerette.

A fiatal házaspár első állomása Szabadka. Lányi ekkor még itt is színházi karmester. De csak egy évadban maradnak itt, az 1885–86-ban. 1886. április 1-én itt születik első gyermekük, ifj. Lányi Ernő.

A következő két évben Máramarosszigeten vannak. Itt születik második gyermekük, Viktor, aki azonban kétéves korában torokgyíkban meghal.

Lányi ekkor már nemcsak színházi karnagy, hanem zenetanári kinevezést is kap a haladó szellemű Trefort Ágoston kultuszminisztertől, aki a közép- és felsőfokú oktatás fejlesztése mellett különösen a zeneoktatás érdekében tevékenykedett.

Ebben az időben Lányi már ismert zeneszerző. *Sóhajítás* című férfikarával megnyeri az Országos Daláregyesület első pályadíját. Valószínűleg ennek a sikernek a révén jut be 1888-ban a budapesti Operaházba korrepetitornak. Az Operaház igazgatója ekkor Gustav Mahler, a híres osztrák zeneszerző és karmester, aki azonban, egocentrikus egyéniség lévén, nehezen érti meg magát munkatársaival. Lányi önérzete is csorbát szenved Mahler igazgatása alatt, s emiatt egy év múlva el is hagyja Pestet. De Mahler sem marad sokáig a budapesti Operaházban. 1891-ben az intendánssá kinevezett

Zichy Géza gróffal történt összeütközése miatt lemond igazgatói tisztségéről és visszamegy Bécsbe.

Lányiék harmadik fia, Géza, akit később elhalt gyermekük emlékére Viktornak hívnak, még Budapest-Rákospalván születik 1889. augusztus 5-én, de még ugyanennek az évnek őszén az Operaházban ért sérelme folytán csalódott és a színházi világból kiábrándult Lányi elfogadja a székesfehérvári székesegyház meghívását és odamegy egyházi karnagynak. De persze nemcsak az egyházi zene terén működik. Dalárdát is alapít, komponál. Két évig maradnak Székesfehérváron, ahol 1891. június 6-án Sarolta leányuk születik.

1892-ben Egerbe mennek, ahol Lányi a főszékesegyház és a Városi Dalkör karnagya, valamint a tanítóképző zenetanára lesz. A Maklári Hostyán van egy kis házuk. Velük él Lányiné nővére, Mariska is, a gyermekek forrón szeretett Nanuskája. Később eladják házukat, és Tolvaj ügyvéd házába költöznek. A Lányi gyermekek itt látják meg először a különbséget a gazdag és a szegényebb emberek élete között. Egyébként mindig, az anyagi gondok ellenére is, vidám élet folyik náluk. Baráti körük Egerben főleg Lányi iképezdei tanártársaiból és azok családjából alakul. Barátság fűzi Gárdonyi Gézához is. Ebből a barátságból fakadnak a *Göre-nóták* és a *Gárdonyi-nóták*.

1898-ban dr. Greksa Kázmérral együtt Lányi Ernő kiadja egyetlen iskolai, ifjúsági vegyes karra írt énekgyűjteményét, amely sok ősi magyar dal feldolgozását is tartalmazza.

Az Egri Városi Dalkört országos hírnévre emeli. Kórusműveit ekkor már szerte az országban éneklik a dalárdák, s csaknem valamennyi országos jellegű kardal pályázaton Lányi Ernő műve kapja az első díjat. Alkotóművészi pályáját több mint harminc pályadíj ékesíti. Így ír róla ebben az időben íte. Abrányi Kornél, a múlt század második felének jelentős zeneszerzője és zenei írója, az Országos Magyar Daláregyesület megalapítója: „Lányi Ernő, az egri székesegyház s az ottani országos hírű dalegylet karnagya, egyik legismertebb s legnépszerűbb dal-s karének-költője a magyar zenevilágnak. Számos pályadíjas koszorú övezi a homlokát. De méltón is, mert olyan gazdag dallamerővel, annyi zeneszeti tudással s felszárnyaló ihlettséggel

rendelkezik, hogy számos pályatársának bőven juttathatna belőle anélkül, hogy ő maga szegényebb lenne vele. A fővárostól kezdve számos vidéki nagyvárosban talált már otthonra s mindenütt kiható nyomát hagyta maga után a sokoldalú zenészetű ténykedésnek." (Id. Abrányi Kornél: *Képek a múlt és jelenből*. Budapest, Pallas részvénytársaság nyomdája, 1899, 227.)

1899-ben az egri érsek ösztöndíjjal Regensburgba küldi Lányit az egyházi zene tanulmányozására az ott működő híres egyházi zeneiskolába. S Lányi egy év alatt el is végzi ezt az iskolát. Regensburgba családját is magával viszi, a kis Hedvig kíséretével, aki 1894. október 16-án született Egerben, tehát ekkor még csak ötéves. A kislánnyal nagynénje, Nanuska marad otthon.

A Regensburgban töltött egy év alatt jut ideje Lányinak még utazásokra is. Például Boroszlóba, ahol könyv alakban jelenteti meg német nyelven írt verseinek egy részét, majd Párizsba, ahonnan egy szép kis szekerényt hoz Saska (Sarolta) babaruhái számára. A művészajlamú Lányiné ugyanis a regensburgi idegen környezetben az otthoni elfoglaltságok híján ideje nagy részét babaruhavarrással tölti Saska nagy örömeire.

A regensburgi tanulmányút után még egy évig Egerben van Lányi, azután elfogadja Szentpáli miskolci polgármester meghívását és 1901-ben családjával Miskolcra költözik.

Miskolcon Lányi Ernő alapítja a városi zeneiskolát. A Miskolci Városi Dalkörnek országos híru karnagyává válik. Nem mindennapi szuggesztív erejével muzsikát visz jóformán minden miskolci házba. Minden miskolci családban akad legalább egy valaki, aki vagy zeneiskolájába, vagy dalárdájába, vagy mind a kettőbe jár. S azok, akik nem tudnak énekelni vagy hangszeren játszani, nemcsak hangversenyekre, de még a próbákra is eljárnak, s a próbákat is síri csendben, áhítattal hallgatják. Lányi egész Miskolcot mozgósította a zenekultúra érdekében.

Ebben az időben kétségtelül Lányi Miskolc legnépszerűbb embere. De van a városban még valaki, aki ugyan nem veteledhet ezzel az átütő erejű népszerűséggel, de a maga módján — legalábbis a miskolci fiatalok körében — szintén közkedveltségnek örvend. Egy csinos és intelligens fiatal zene-tanárnőről van szó, Csánky Nelliről,

aki Budapestről jött a miskolci zeneiskolába, s akit ismerősei Mincinek becéznek. Szerelem szövődik a két erős egyéniség között.

Lányiné talán nem is venne észre semmit sem ebből a szerelemből, ha vénlány nővére, Nanuska nem hívná fel rá a figyelmét. A kis Hedda egyszer csak azt veszi észre, hogy édesapja, aki pedig sohasem szokott veszekedni, haragos szóváltást folytat Nanuskával. A kislány sírni kezd, mire kiküldik a szobából. S Hedda ekkor a konyhába megy, kivieszi a konyhaszekrény fiókjából a nagy kenyérvágó kést. Főlemeli, szíven akarja szúrni magát, annyira fáj kis szívének ez a veszekedés. Azután mégis visszateszi a kést a fiókba. De ez az esemény marad fiatal életének legszomorúbb emléke.

Lányi másik, talán mélyebb szereleme Miskolcon Regéczy Nagy földbirtokos felesége. Egy meghatóan ünneplés hangzású zongoradarab, a *Búcsúdál a Lirai hangulatok* című ciklusból tanúskodik erről a fájdalmas szép szerelemről. De a Regéczy Nagy családdal kapcsolatban örömteljes élményeik is vannak Lányiéknak. Ebben a családban ugyanis van két leány is. Az egyik zongorázni, a másik hegedülni tanul Lányinál. A hegedülni tanulót Ilonának hívják. Idővel művésznő lesz belőle, Lányi Ernő sok hangversenynek szólistája és — ifj. Lányi Ernő felesége.

Amilyen kiváló zeneszerző, karmester és pedagógus Lányi, ugyanolyan kitűnőnek bizonyul mint zeneiskolái igazgató is. Már maga alapította miskolci zeneiskolájában is, mint később a szabadkaiban, a modern zeneoktatás alapjait veti meg. Hét másik társával részt vesz 1906. május 22-én Debrecenben a vidéki zeneiskola igazgatók tanácskozásán és memorandumot ír alá a zeneiskolák újjászervezéséről. A szabadkai zeneiskolát, amelynek 1907. március 1-én lesz az igazgatója, már ennek a memorandumnak a szellemében szervezi újjá.

1906. december 1-én meghal Szabadkán Gaál Ferenc, a szabadkai zeneiskola igazgatója, s a városi tanács az ekkor már országos híru zeneszerzőt, karmestert és pedagógust, Lányi Ernőt kéri fel erre a tisztségre. S Lányi, akit már első szabadkai tartózkodása óta baráti szálak fűznek ehhez a városhoz, például többek között dr. Brenner József ügyészhez, Csáth Géza apjához is, eleget tesz a kérésnek.

A Lányi család először az elhunyt Gaál Ferenc házába költözik Szabadkán, a Népkör utcájában. Lányi Hedvig így írja le naplójában ezt a házat:

„Szabadka, 1907. április 9.

Idestova két hónapja lesz, hogy Szabadkán vagyunk. Apa elődjének, Gaál Ferencnek a házában lakunk. Van fűrdőszoba is, lehet tusolni! A kis virágoskertben szép szaletlik. A szobák előtt tornác, így kicsit sötétek, de azért a Mandi (a kanári) jól érzi magát, főleg ha megnyitjuk a kalicka ajtaját, és beröpülhet az utcai szobába, ahol Anya cserepes virágai vannak, és ezek leveleit csipkedheti...

Szabadka más, mint Miskolc, valahogy laposabb, szélesebbek az utcák...” (Dér Zoltán: *Fecskelány*. Forum, Újvidék, 1970. 14.)

A Gaál-házból az ekkori Rákóczi utca egyik házába költözik a Lányi család, majd a Vörösmarty utcába, a Halasi út elejére.

Lányi otthona Szabadkán is, mint mindenhol, ahol eddig éltek, igen vendégszerető. Brennerékn kívül főleg Kosztolányi Árpád gimnaziumi igazgató családjával járnak össze, de baráti körükhöz tartozik Vojnich Ferenc főjegyző, Mamuzsics polgármester, Milkó Izidor ügyvéd, a neves író, doktor Wilhelm háziorvos, Völgyi János tanító bácsi, akit Lányi sokat ugrat túlzásba vitt vallásossága miatt, és még sokan mások. Lányiék középiskolássá cseperedett gyermekeinek a barátai ugyan ezekből a családokból valók, így ezek elsősorban a Brenner fiúk, József (Csáth Géza) és Dezső (akit Kisdzsónak becéznek), a Kosztolányi fiúk, Árpád és Dezső, a költő, akinek Lányi Hedda, a Fecskelány iránti szerelme bekerül az irodalomtörténetbe, és rajtuk még Sztrokay Kálmán, a későbbi neves matematika—fizika tanár és tudományterjesztő író, akinek a Lányi gyerekek a Sztokékeny nevet adták.

A Lányi gyerekek tehetsége is kibontakozóban van már ekkor. A két fiú versel és komponál, Sarolta és Hedda is írnak költeményeket. De Lányi meg szeretné kímélni gyermekeit a művészpálya tövises útjától. Megengedi nekik, hogy zenével és irodalommal is foglalkozzanak, természetesen énekelnek kórusaiban, hegedülnék zenekarában, s zongorán, harmóniumon is játszanak, de arra ösztönzi őket, hogy valamilyen polgári foglalkozást válasszanak élet-hivatásul. Ernő később Budapesten el-

végzi a jogot, doktorál belőle és ügyvédi vizsgát is tesz, de emellett mint ifj. Lányi Ernő ismert zeneszerzővé is válik, ha nem is éri el apja hírnevét és jelentőségét. Géza filológiai tanulmányokat folytat majd az egyetemen, de a tanári vizsgát nem teszi le. Lányi Viktor néven lesz ismert zenei író és műfordító; különösen operaszövegfordításai lesznek jelentősek. Saroltából is költő lesz majd, Hedda azonban már tizennégy éves korában elhatározza, hogy orvosnő lesz, s ki is tart e mellett az elhatározása mellett, s keresztülviszi szándékát a sok akadály ellenére, amelyek a század elején egy tanulni vágyó fiatal leány elé tornyosultak.

Lányinak otthon mindig van külön szobája. Ennek a szobának a berendezése, a zongora, a harmónium, az íróasztal, a szép bőrgarnitúra, városról városra vele utazott, A napi munka után itt komponál, rendszeren a késő délutáni órákban. Ilyenkor már az egész család izgatottan várja, mikor nyílik meg az ajtó s hívja be őket, hogy legújabb szerzeményét meghallgassák. Leggyakrabban műdalokat komponál — ő népdaloknak nevezi őket, és sok közülük valóban népdallá is vált. Ezekhez a dalokhoz először a zenét írja meg, s csak azután a szöveget, s ezt már családtagjai, barátai közreműködésével. De természetesen már meglevő szövegeket is megzenésít néha, éspedig kedves költőinek: Petőfinek, Kiss Józsefnek, Adynak, Kosztolányinak és másoknak a verseit. De ezeket a műveit már inkább koncertdaloknak nevezhetjük.

Lányi egyedül is ír verseket fiatalkorától kezdve egészen haláláig, olyan verseket, amelyeket csak ritkán zenésít meg. Ezeket a verseket azonban nem magyarul, hanem a gyermekkorában és serdülőéveiben beszélt német nyelven írja. Fiatalabb korában hosszabb, romantikus hangulatú verseket ír, amelyek Heine hatását tükrözik. Ilyen a már korábban idézett, *A Tisza partján* című költemény is. A *Forró a szerelmem* című ugyancsak fiatalabb éveiből való:

Forró a szerelmem, mint a sivatagban a

[homokszemek,

*melyek a felhőt nézik epekedve.
Ó légy enyém, ó nyútsd a kezéd,
vezess engem a gyönyörökbe,
magadhoz! — kérlek esdekelve.*

Hogy mit hoz a holnap, ne kérd!
Aranypompában ragyog a hold.
Enyhe a lég, halld a zenét:
Édes kis madár dalol.
Hallgasd a szerelmes éj énekét!

A dal elhallgat, a hold is elsápad.
Ébredj, szerelmem, hajnalodik.
De ó, ne sírj! Hisz az enyém vagy
Ez a mi titkunk, és titka a madárnak,
mely elhallgatott és nem árukkodik.

Az ilyen stílusú verseit adta ki Lányi 1899-ben Boroszlóban, de nem a saját neve alatt. Illetve — egyáltalán nem szerepel név a címlapon, s a cím egészen szerényen csak így hangzik: *Consonanzen und Dissonanzen eines ungarischen Musikers (Egy magyar muzsikusz konzonanciái és diszonanciái)*. De már ennek a kötetnek a végén is szerepel, mintegy függeléként egy merőben más hangot megütő ciklus. Ennek a résznek a címe *Tagebuchblätter in zwangloser Form*, ami magyarul körülbelül ennyit jelent: *Naplójegyzetek szabad formában*. De valójában nem a forma a szabad ezekben, hanem a „naplójegyzeteknél”, hiszen rímekben, versformában vannak ezek is. A tartalom a szabad, a gyakran nyersen őszinte. Még két vaskos kötetet ír tele Lányi ilyen verses naplójegyzetekkel, de ezeket már nem jelenteti meg, kéziratban maradtak az utókorra.

Érdekes és igen jelentős a szerepük ezeknek a verses naplójegyzeteknek Lányi életében. Az, ami olvasásukkor a legjobban megragadja az embert, az a meg nem álkuvó, semmit sem szépítő őszinteség, az erős kritika másokkal és a még erősebb önmagával szemben és a helyenként meglepő pesszimizmus. Éspedig azért meglepő ez a pesszimizmus, mert valamennyi írás, elbeszélés, visszaemlékezés mind mint rendkívül erőteltjes, magabiztos egyéniséget mutatja be Lányit. „Felfokozott idegállapotban, sőt indulatosnak is, gyakran láttam. De ledörtnek soha” — mondja róla leánya, Hedvig. Ezért nagy jelentőségű ez a verses naplóírás Lányi számára. Ő, aki tizennégy éves korától kezdve egyedül áll az élet harcában, s későbbi élete is küzdelmek sorozata — és a győzelmei is — a világ előtt mindig felvértezetten mutatkozik. De mert mélyen érző művészlelek, neki is fájnak az életben elszenvedett sérelmek, a gondok, a bajok. De ezt csak naplójának árulja el. E versekben szaba-

don önti ki szívét, s így kerekedik felül kétségein, győzi le önmarcangoló gondolatait, semlegesíti mérgező hangulatait. Figyeljük meg, milyen erős önkritikával ír saját magáról az *En* című versben, s mennyire kicseng a sorokból a fájdalmas önvád amiatt, hogy nem hozott még több áldozatot hivatásáért, s nem nyújthat még többet az életben:

*Temperamentumos voltam és érzelmes,
mások ezt így mondták: tehetséges.
De a világot túlságosan szerettem,
erényesnek lenni nem volt semmi kedvem.
Nem irányítottam magamat helyesen,
könyvemlőnem eveztem mind vadabb vizeken,
az örömben, a szenvedélyben,
és gyenge voltam ahhoz, hogy elérjem,
hogy kis örömeiket adjak a nagyért cserébe.
S így élkemben, munkámban sem lehettem más,
mint egy szerencsétlen dilettáns.*

S ez a kegyetlenül éles önváddal írt vers már érett éveiből származik, abból az időből, amikor ereje teljében, művészi pályafutásának magaslatán áll. Csak egy rendkívül nagy lélek lehet saját magával szemben ilyen kíméletlen.

Van-e még valami a versíráson kívül, ami segít a depressziós hangulatok leküzdésében? Van. Íme:

*S ha semmi sem segített,
ha a zenét is untam,
újra fölkelkesített
egy prelúdium, fuga.
Neked köszönöm ezt, ah,
mesterek mestere: Bach!*

Mert Lányi szerint a boldogság titka a lelkesedés:

*Boldogok akartok lenni?
Tanuljatok meg lelkesedni!*

Lányi Ernő tud lelkesedni. És megtanít rá másokat is. „Szabadka egész művelődési életére hatással volt... A lelkesedésével, amellyel mindenkit magával ragadott” — írja róla Herceg János. (Üzenet, 1975, V.—VI. 416.)

De mindenkitől, aki zenével foglalkozik, komoly, művészi játékot kíván. S ha társaságban udvariasságból nem is mond éles bírálatot, verses jegyzeteiben teszi meg azt:

*Büszkén kopognak a szépasszonynál
a billentyűk a zongorán.
De aki e zenét jól ismeri,
a ritmushibákat is észreveszi.
Vidáman pereg a darab
a kiművelt ujjak alatt;
de mégis, az előadásban
nem a mű lelke, valami más van.*

...

*A zongorát kegyetlenül veri,
s magát tehetségesnek hiszi.*

...

*Nem mindig művészet zenélni.
Többet ér helyesen figyelni!*

A zeneiskolában természetesen nem udvariaskodik. Növendékeiktől és munkatársaitól a leglelkismeretesebb munkát követeli, de ő maga jár az élen a példaadásban. Új életet önt a zeneiskolába, amelyet teljesen újjászervez. Az Iparosdalárda munkáját is magas színvonalra emeli. (Ez a mai Lányi Ernő Művelődési Egyesület.) Városi zenekart alakít az addigi egyházi helyébe, házi zenekarokat szervez, megalakítja a Munkásdalárdát, a Ludasi Dalárdát és foglalkozik a szabadkai Szerb Dalárdával is: ő készíti elő a bácskai szerb dalosversenyre, amelyen azután ez a dalárda nyeri el az első díjat.

Amikor Lányi 1907. március 1-én a szabadkai városi tanács előtt létesíti esküjét mint a zeneiskola igazgatója, tudja, hogy nem könnyű feladat előtt áll. A megboldogult Gaál Ferenc, aki kiváló zongoraművész és zeneszerző, de sokkal kevésbé rátermett iskolaigazgató volt, hangversenykörútja miatt gyakran elhanyagolta a zeneiskolát. Nem is titkolta, hogy igazgatói tevékenységét és pedagógiai munkáját csak szükséges rossznak tekintti, amely elveszi az idejét a gyakorlástól. A zeneiskolai tanárokkal sem értette meg magát mindig, a városban sem volt igazán népszerű. A Szabadkai Hírlap munkatársa már a lap 1887. évi 13. számában „a város legelhanyagoltabb intézményé”-nek nevezi a zeneiskolát. S a helyzet az évek folyamán egyre romlott, különösen a Lányi érkezését megelőző években, amikor Gaál, talán a sok kudarc miatt, az ivásban keresett vigasztalást.

Ilyen állapotban veszi át a szabadkai zeneiskolát Lányi Ernő, aki — le-

ánya, Sarolta szerint — azért vándorol az ország egyik városából a másikba, hogy a jó zene kultuszát terjessze, s amikor úgy látja, hogy „vetése beérte s művészi törekvése meghozta az akkor elérhető eredményt”, máshová megy... (Cz. Lányi Sarolta: *A melosz szerelmesei*. Magyar Zene, 1965. VI. évfolyam, 1. szám, 37.)

Egy teljes esztendeig dolgozik Lányi a zeneiskola szabályzatán a debreceni memorandumban lefektetett elgondolások szerint. E memorandum értelmében az addigi „saját szórakozást szolgáló” muzsikálás tanítása helyett a zeneiskolák célja egy magas szintű zeneoktatás és zenei káder nevelése kell legyen. 1908. április 30-án a városi tanács elfogadja Lányi betervezett szabályzatát, amelyet 1909-ben a belügyminisztérium is jóváhagy.

Szabályzatával az addigi hat évig tartó oktatást hét évre emelte az alaposabb tudás elsajátítása érdekében. Éspedig úgy, hogy a tanítás az első osztályokban három, a felső osztályokban négy évig tart. Csak a szólóének és a fúvós hangszerek tanszaka maradt továbbra is három alsó és három felső osztállyal. A zeneiskolának egyébként öt tanszaka nyílt meg: zongora, vonós hangszerek, szólóének, fúvós hangszerek és összhangzattan (zeneszerzés). Zeneszerzés tanszaka eddig még nem volt a zeneiskolának, ezt Lányi vezette be.

Lányi nagy gondot fordít a tanárok képzettségére, valamint az iskola felszerelésére is. Új hangszereket vásárol az iskola számára, és könyvv-, illetve kottatárat létesít.

Az addig elhanyagolt, trespert zeneiskolába új élet költözik. Lányi nagy lelkesedéssel dolgozik, példát mutat munkatársainak, akikkel mind a legjobb baráti viszonyban áll. A tanulók száma egyre növekszik, virágzik minden tanszak, még az újonnan létesített zeneszerzés tanszakon is már az első évben tíz növendék van. Lányi maga is tanít: zongorát, hegedűt, szólóéneket, zeneszerzést és általános zeneelméletet, azonkívül vezet az iskola kórusát és zenekarát, amelyekben nemcsak a diákok énekelnek, illetve játszanak, hanem a tanárok is, sőt más iskolák, például a gimnázium tanárai és más amatőrök is. Az általános zeneelmélet és az ének-, illetve zenekari próbák, amelyeket a gimnázium tornatermében tart — mivel a zeneiskolában nincsen elég nagy terem erre a

célra —, kötelezőek a zeneiskola valamennyi növendéke számára. A próbák kezdetén egyetlen pillantással mérte fel az egész kórust és az azt kísérő zenekart — meséli volt tanítványai —, és egyetlen hiányzást sem hagyott szó nélkül. „Minden énekes a kórusban és minden zenész a zenekarban olyan, mint a tégl a ház falában. Egyetlenegnek sem szabad hiányoznia — szokta mondogatni. De szívesen is járt mindenki az élményt jelentő próbákra. „A szerdai elmélet nagyon nehéz volt, mert Lányi sokat követelt, de a szombati karéneket el nem mulasztottuk volna” — mesélte még öregkorában is egyik hajdani növendéke.

Tanítványaival is olyan szeretettel bántak Lányi, mintha azok is saját gyermekei lennének. Beceneveket ad nekik, s azokon szólítja őket. A négyéves csodagyereket, Nagy Jancsit, akit ő fedezett fel, beviszi a próbákra és a zongora tetejére állítja, hogy mindenki jól láthassa a hegedülő apróságát. S amikor Nagy Jancsi tizenöt éves korában Budapesten közlekedési szerencsétlenség áldozata lesz, Lányit úgy megrázza a tragédia, mintha saját kedves hozzátartozóját veszítette volna el. Hogy más tehetséges, szegény sorsú gyerekek is hozzájuthassanak a zene-tanuláshoz, eléri, hogy a fúvós hangszeresek tanszakát mentesítik a tandíj-kötelezettség alól, mivel a jobb módú középosztály gyermekei főleg zongorát és vonós hangszereket tanulnak. Így módon biztosítja valamennyi zenekari hangszer számára az utánpótlás nevelését is.

Hogy állt Szabadka zenekar dolgaiban Lányi Ernő érkezésekor? Nézzük, hogyan ír erről Csáth Géza a Bácskai Hírlap 1907. június 19-i számában: „...hát bizony a mai zenekarban hiányzik nem kevesebb, mint hat fúvós hangszer. Ilyenformán semmiféle komoly nagy művet, amely zenekarra (bár csak ún. kis zenekarra) van írva, előadni nem lehet. Ez a zenekar csak arra alkalmas, hogy a színházban az operettek zenéjét így-úgy ellássa, de éppen a főnnebbi technikai okokból semmi olyat, amit komoly művésznek neveznek, produkálni nem lehet képes... Ezt a zenekart Szabadka mint templomi zenekart szerződteti...” (Csáth Géza: *Írások az élet jó és rossz dolgairól*. Eletjel, 1975, Szabadka. 64.)

Lányi első dolga, hogy ezt a gyér népességű templomi zenekart — lega-

lábbis egyelőre — műkedvelőkkel töltsse fel. Az amatőr zenészek a zeneiskola növendékeiből, baráti köréből és saját családjának tagjaiból kerülnek ki. A próbákon igényes műveket kezd betanítani, és néhány hónapi megfeszített munka után műsorra tűzi az első filharmonikus hangversenyt Szabadkán. Lányi Hedvig naplójában meghatóan számol be a jelentős eseményről és előkészületeiről:

„1908. február 12. Vasárnap

Csodálatos élményről kell beszámolnom: az első filharmonikus hangversenyről. Apának rengeteg izgalma, fáradtságába került, míg a társaságot összehozta. Templomi zenészekből és a város hegedülői tudó tagjaiból alakult meg a zenekar. A családból Sasa és Ernő játszik benne. Hosszú heteken át folytak a próbák a Pest szálloda nagytermében. Anya többször elvitt magával a próbákra. Apa csodálatosan szuggesztív a zenekar tagjait, hogy az ő elgondolásai szerint muzsikáljanak. De nemcsak a zenekar tagjait szuggesztív, hanem a publikumot is. Zsúfolásig megtelt a színházterem. A prólogust, amit Dide [Kosztolányi Dezső] írt, síri csendben hallgatta az elsötétített nézőtér. Ernőke szépen szavalta. A vers gyönyörű volt, és remekül vezette be Schubert h-moll szimfóniáját. Ideírom, hadd olvassam máskor is:

*Legyen sötét! . . . Aludjon el a pompa a tarkuló tavaszi páholyokban!
Te tarka kép, te kikeletl álom,
borulj el a derengő félhomályon,
mint hogyha jó a hamvas alkonyat
s elszürkíti a fényes parkokat.*

*A szellemőra ez. A néma csendben a fátylas istennő körünkbe rebben.
Fehér köpenybe hűros, hosszú lanttal
leszáll az éjben lépegetve halkán,
és hangot út a rezgő lelkeken —
Félig csak álom — félig sejtélem.*

*Halljátok-e? Minthogyha este tűznél
magadba rogyva, álmódozva ülnél,
és hallanád a szellők fuvalát,
míg a panasz dalos ütemre válik,
s ajkadra rebben egy szelíd mosoly,
és dalt hallasz, pedig csak álmodol.*

*Csak álmodol. S álmodban újra látod
a tűnt szerelmet, a tűnt ifjúságot,
hallod Schubert zenéjét, ezt a lírát,
amin a válás fájdó kínja sír át,
s arcodba sajtó, édes bú fuval,
sóhajba tördelt, fáradt hattyúdál.*

*Halljátok-e? A nyugtalan hűrokban
valami kél, a hangszer összedobban,
holt óriások örök szenvedélye
harsogva, sirva költözik beléje.
Örök derű, csapongó szenvedély,
királyi nyugalom: Mozart beszél.*

*S halljátok ott? Hogy tornyosul kavargva
a lázadó hangok pogány viharja,
a trombiták kóvér, aranylő torkán
egekbe zengő beethoveni orkán,
az arcokon tűz, isteni harag
és az egész egy álom álma csak.*

*Itt köd, ború, fenséges zenelárma.
Norvég mezőn jégtómbók roppanása.
És a sötétlő, tompa csendben által
egy véres szív dobog szomorú vággyal.
Halljátok-e, mit sűg az éjszaka?
Ez a ködön kesergő Grieg dala.*

*De csend. Ne hangozzék még rezzenés se.
Legyen ez a királyok érkezése,
akik előtt térdeplő áhitatban
hódol a nép, a porba rogyva, halkan.
Jön a Zene. Ébrednek a hűrok...
Szegény herold, én is elnémulok.*

Zúgott a taps, s később is minden szám után. Büszke voltam Apára, és csodáltam, hogy nemcsak zenekart szervezett meg, hanem komoly zenét élvezni tudó közönséget is nevelt hozzá. Mert a műsor igen igényes volt:

1. Schubert: H-moll szimfónia (I. és II.)
2. Beethoven: Hegedűverseny. Zenekari kísérettel
előadta: Regéczy Ilona
3. Grieg: Részletek a Peer Gyntből
a. Ase halála
b. Anitra tánca
4. a. Tartini: Ördögtrilla
b. Hubay: Csárdajelenetek. Hegedűn előadta:
Regéczy Ilona
5. Mozart: Jupiter szimfónia (I.)

A hangverseny után a szálló termeiben táncvigalom volt... Felejthetetlen szép este volt." (Dér Zoltán: *Fecskealány*. Forum, Újvidék, 1970. 35—38.)

Lányi eléri, hogy a templomi zenekar helyett rendes városi zenekara legyen Szabadkának. A városi zenekar szervezéséről szóló szabályzatát 1909. szeptember 30-án fogadja el a városi tanács. Ezt a dátumot tekinthetjük a

szabadkai filharmonikus zenekar meg-
alapításának.

Hangversenyein mindig a zeneirodalom legkomolyabb, legértékesebb művei szerepelnek. Hét Beethoven-szimfóniát vezényel Szabadkán, és más, ezekhez hasonló nehéz, karmes-
tert, zenekart egyaránt próbára tevő műveket. A szabadkai filharmonikus zenekar Lányi vezetése alatt országos hírnevet és tekintélyt szerez magának. Olyan világhírű művészek is jönnek Szabadkára a Lányi Ernő által vezetett filharmonikus zenekarral játszani, mint Bartók Béla és Pablo Casals. Bartók 1913-ban vendégszerepel Szabadkán Liszt Esz-dúr zongoraversenyével, s ő is elismeréssel szól a zenekar produkciójáról.

1910-ben a budapesti A Hét című folyóirat így méltatja Lányi szabadkai működését: „Csodálkozva vesszük észre, micsoda sürgés-forgás van ebben a kisvárosban. Minő kultúrlázat tudott beléje lopni Lányi Ernő, a dalköltő... művészetszerelemből vidéki magyar városokba álmódja az európai kultúrát, hol Egerbe, hol Miskolcra, hol pedig Szabadkára.” [A Hét, 1910. IV. 10. 21/15. (1048.) 246.]

1912-ben már a 13. hangversenyt tartja Szabadkán a filharmonikus zenekar. A hangverseny sikerét a budapesti Világ is méltatja: „A Szabadkai Filharmonikus Társaság fényesen sikerült hangversenyt rendezett szerdán este a Városi Színházban... Lányi Ernő energikus keze alatt immár a legnehezebb művészi feladatokat végzi a zenekar. Szerdán az utolsó helyig megtelt a színház, s mely ovációkban részesítette Lányi igazgató karnagyot.” (Világ, 1912. február 3. 10.)

Lányi azonban nemcsak Szabadkán hangversenyezik. 1912-ben, ötvenéves korában először rendez hangversenyt Budapesten. Szerzői estet, a Royal-teremben, a következő programmal:

1. Zách Klára. Arany János balladája zongora-, harmónium- és férfikar kísérettel. A költeményt elmondja Pártos Jenő, a Magyar Színház tagja.
2. Megállnék ablakod alatt
Varróleány dala
Levél a tanyáról
Schiffbruch
Eine Lebensgeschichte
Dalok. Énekli Marschalkó Rózi, a Magyar Királyi Operaház tagja.

3. Albumlap
Mazurka
Magyar románc

Előadja Regéczy Ilona hegedűművésznő.

4. A hajnalcsillaghoz
Takaródó
Üllői úti fák
Reszket a bokor
Daloljak-e hozzá?

Dalok. Énekli dr. Székelyhídi Ferenc, a Magyar Királyi Operaház tagja.

5. Melódia
Deux Poemes
Ballada
Humoreszk

Előadja Steiner Irén zongoraművésznő.

6. Szeretném, ha szeretnének
Sugártánc
Elkéstem
Megy a juhász
Hervad, hervad a föld határa
A falu végén.

Dalok. Énekli az opera női vokálnegyese (Balázs Irén, Galambos Böske, Baloghné Hermin, Kolozsváry Etel)

Zongorán kísér a szerző. A férfikart vezényli Müller Károly.

A Nyugat 1912. február 1-i számában ezt írja Csáth Géza Lányi Ernő budapesti szerzői estjének sikeréről: „Nagy elégtétel volt számunkra, akik hírben és elismerésben fájdalommal láttuk őt a nálánál sokkal-sokkal gyengébbek háta megett, hogy a fővárosi közönség megbecsülte, sőt megértette az ő bensőséges, lelkes és rajongó művészetét.” (Csáth Géza: *Ejszakai esztétizálás*. Zeneműkiadó, Budapest, 1971. 469.)

Az igazgatói, pedagógiai, karmesteri tevékenység mellett sohasem hanyagolja el Lányi a komponálást sem. Fáradhatatlan az energiája, kimeríthetetlen a munkakedve. A legelterjedtebbek dalai lesznek, amelyek közül a nép sokat — még ma is — mint sajátját énekeli. A legjelentősebbek pedig kórusművei, különösen férfikari, amelyekkel nemcsak az új stílusú magyar karirodalomra van hatással, hanem még az országos munkásmozgalomra is. 1919-ben az Élelmezési Munkások Szakszervezete dalárdájának énekesei, volt vöröskatonák, Lányi Ernő kórusdalát választják jellegűl, a *Zengjen a dal* címűt:

*Zengjen a dal, hadd zúgjanak a szárnyaló legék,
miként vihar az óceán felett.
Rabszolgája mások kenyerének,
végső, döntő harcra fogjunk kezét.*

*Zászlónk kibontva, büszkén leng,
jer, hívő szózat cseng.
A fegyverünk lesz vig dalunk,
szent igazunkért harcolunk.*

Ez a dal évekig szerepel a Szabadkai Munkás- és Iparosdalárda műsorán is.

Lányi az 1910-es évek vége felé arra gondol, hogy gyermekeihez költözik Budapestre, akik ott ekkor már mind egyetemi hallgatók, s akiknek forradalmi lelkesedésében szívvel-lélekkel osztozik. De 1919 őszén az ott hatalomra jutott ellenforradalmi rendszer miatt megmásítja elhatározását, jöhetnek 1919. augusztus 24-én nyugdíjazák Szabadkán mint zeneiskolai igazgatót. Mégis itt marad. Megtartja kar nagyi állását a Teréz-templomban, és elhatalmasodó cukorbaja ellenére is továbbra is vezeti a Munkás- és az Iparosdalárdát, otthon magánórákat ad és komponál egészen 1923. március 13-án bekövetkező haláláig.

Öt évvel halála után barátai és tisztelői síremléket emelnek számára a Bajai úti temetőben. A Strobl Zsigmond terve alapján készült fehér terméskőoszlop alatt Kara Mihály szobrásznak Lányi Ernő művészién megmintázott fejét ábrázoló plakettje és Lányi Viktornak a költeménye van elhelyezve, amely a nagy művész és zeneszerző munkásságának örökkévaló érdemeire és műveinek halhatatlanságára utal:

*„Imhol teste megnyugodván
Lelke a magasba lengett.
Es ott fenn az Isten jobbán
Része lön a Végtelennek.
Ne sirasd mi benne földi,
Minek terhét már lerázta.
Szellemét a föld fölötti
Üdvök teljessége várja.”*

A síremlékvatásra, amelyen Lányi Ernő özvegye és két fia is részt vett, 1928. november 4-én, vasárnap délelőtt 11 órakor került sor. De már órákkal a kitűzött idő előtt tömegesen zarándokoltak a temetőbe Lányi Ernő tisztelői, barátai, volt tanítványai.

Az ünnepség ifj. Lányi Ernőnek erre az alkalomra komponált *Gyászdalá*val kezdődött, amelyet az Iparosdalár-

da férfikara adott elő Kovács Kornél vezényletével. Ezután Cvetko Manojlović, a zeneiskola igazgatója méltatta Lányi Ernő munkásságát és megkoszorúzza a síremléket a zeneiskola és a városi tanács nevében. Dr. Dragan Dimitrijević ügyvéd pedig a Graničar szerb dalárda nevében helyezett aranybabér lantot a sírra, ami után a szerb dalárda énekelt Gavanszki Sándor vezényletével.

Egymást követték a gyászbeszéddek és kórusdalok. Dr. Nagy Ödön országgyűlési képviselő Lányi Ernő életét és pályafutását ismertette, majd a zeneiskola női kara előadta Lányi Ernő *Végrendelet* című szerzeményét Bermel Ferenc karmester vezényletével és a városi fúvószenekar kíséretével. A kórusmű szopránszólamát Farkasné Gábor Nelli énekelte. A Lányi Ernő által alapított Munkásdalárda nevében Kubik Andor a dal nemzetköziségéről beszélt és nagy vörös koszorút helyezett a sírra, majd a Munkásdalárda Lányi Ernőnek *Sűrű, sötét éjszakában* és *A megsebzett hűtlensége* című dalait adta elő Bermel Ferenc vezetésével. Végül az Iparosdalárda férfikara Kovács Kornél vezényletével ugyancsak két híressé vált Lányi-dalt énekelt, a *Kertem alatt* és a *Régi nóta* címűket.

A síremlékavatás alkalmából így írt Debreczeni József a Bács megyei Naplóban Lányi Ernőnek a vajdasági zenekultúra érdekében kifejtett úttörő munkájáról:

„Ezen a földön szaggatott lesz a teremő gondolkodás lélegzetvétele, savanyú homoki spriccerek szériáiba rejtik legszebb színeiket a festők és a muzsika fenséges hegyormaiból jó, ha a *Nótás kapitány* esetben nótáin keresztül kapjuk a borkóstolót...

Lányi Ernő jelentékeny muzsikus volt, hivatalosan számon tartott, nagyra tartott művész, aki új utakon indult kincskeresésre a melódia végtelen kontinensén. Olyan valaki volt ő, akinek innen, a kultúra és különösen a zenekultúra északi sarkából is sikerült kifordítani tengelyéből a világot, a Vajdaság terra incognitáját pedig felfedezte a muzsikát szerető milliók szeretete számára is.”

Évekkel később pedig Papp Viktor a budapesti rádióban elhangzott előadásában, amely azután nyomtatásban is megjelent, így méltatta Lányi Ernő áldozatos nevelő és szervező munkáját:

„Aki ismeri régebbi vidéki zene-életünk hiányosságait, méltányol minden eredményt, különösképen az olyan munkásságot, amilyen a Lányi Ernőé volt. Nemtörődömségek, elfogultságok közepette és mindig anyagiak híján, óriási erőfeszítéssel és szorgalommal muzsikát nevelt maga körül. A zeneiskolák, Palestrina Egyesületek, dalárdák és városi zenekarok ma is őt dicsérik. Sok vidéki városunk neki köszönheti zenekultúráját.” (Papp Viktor: *Zenekönyv*. Stádium, Budapest, 1940, 73.)

(Folytatjuk)

OLVASÓNAPLÓ

AZ ÖRÖKSÉG ÁPOLÁSA

SZIRMAI KÁROLY: *Mindig elválni valakitől.*

A Szirmai Károly-emlékbizottság kiadása, St. Gallen, 1976.

Jelenünk, de az utókor számára is hálásabb dolog, ha őszinte megbecsüléssel és egyfajta ragaszkodással viszonyulunk egy eminens írónk — vagy műfordítónk — hagyatékához, s nem „emlékezésbe ágyazott fullánkokkal”, mert azokkal való értékeink ható erejét csökkentjük le, messzebbre villanó sugarát fakítjuk meg. Gyarapítanunk és nem redukálnunk kell az érintkezési pontokat: horizontálisan és persze vertikálisan is. Mert amikor a már annyiszor emlegetett szellemi múltunkról, de akár még a jelenünkben minden dimenziójával élő közelmúltról is van szó, annak ápolása, állandó megmunkálása s az író megőrzése élőnek olyan feladat, amely sok munkával és valamicske eredménnyel telíti elfutó időnket, és azután, miután már lesz miről, akik utánunk jönnek, azok mondanak majd ítéletet az ilyen vagy olyan kortársi magatartásról.

Minden könyv hozzájárulhat ehhez, ha nem marad visszhangtalan. Lehet, hogy csupán optimista álom, de mégis, azért vállaljuk a közvetítő szerepet, hogy minél több olvasó megismerkedjen a könyvesbolt polcán megjelent könyvvel s végre „megengedje”, hogy egy — akár kicsinyke — magánkönyvtár húzódjon meg otthonában.

Ezúttal Szirmai Károly irodalmi hagyatékáról van szó. Most egy tíz éves kötetben találkoztunk vele. Két esztendő leforgása alatt ez már a harmadik: remélem, nem fogja senki megsokallani. Jó, hogy e mű kiadásának kezdeményezője, Szirmai Endre, a hagyatékunk ama izgalmas darabjaiból indul ki, amelyek közelebb visznek bennünket a „verbászi remete” féltve őrzött műhelyéhez. Ahhoz a gyárkerti kis villához, amelynek csöndes kis szobájában dolgozott, vagy a kertben, a maga nevelte japán őszibarackfája alatti asztalkához, amelyen novelláit csiszolgatta, és kígyóngyözte lelkéből — saját nyelvére fordítva — a maga Szirmai Károly-i esztétikáját. Alaptétele Arisztotelészől kezdve örök, de minden alkotónak a témérdek küzdelem, írói vergődés, hullás, megint fölegyenesedés után újra meg újra a maga lelkialkatára kell átgúrnia ezeket a szobályokat.

„A novella tartó, irányító tengely nélkül eldől. Egy magnak kell benne sziklafevet hajtania s növést, fejlődést kilöknie. Ettől az eszmei vagy víziómagtól függ a lét vagy nemlét kérdése. A mag írja elő a fejlődés formáját, az eszme, vagy a vízió az alkotást.”

Az „eszme” vagy a „vízió”. Ez a két erős tömb áll Szirmai Károly novelisztikájának középpontjában, s olyan mag; amely mindvégig tartósan, tehát maradéktalanul megőrzi azt, amit alkotója formába öntött.

Irodalmi köztudatunk fogyatékoságai is szóba kerültek már, de amikor — akár egy könyvismertetés ürügyén is — irodalmi örökségünk ápolásáról beszélünk, mindig és bizonyos kérdésekben lelkiismeret-furdalóan eszünkbe

jutnak „adósságaink”; ezek közül soknak a törlesztése mindmáig ígéret maradt, pedig elfutnak az évek, és sorban elmennek azok, akik tanúi voltak a bizony keserves kínokkal járó erjedésnek, amely aztán mégis megtermékenyítette az annyiszor megszüdött és megátkozott parlagunkat. Lám, mégis megerősödött a hajtás, és kilombosodva, egyre tovább lombosodva gazdag termésbe futott. Ma már élvezhetjük, élhetünk is vele a tömegkommunikációs eszközök minden vonalán és hullámhosszán, ha a betakarításnak még csak a felútján járunk is. De a kérdés mindig izgat: milyen volt az első zsenge hajtás itt vagy amott, az „Őszikék” elkövetkezése előtt? Biztató, vagy naiv irdogálás és semmi más? Hát voltaképpen mi a sarjadás?

A lexikális leszűkítés kliséje általában ez: „Sz. K. ifjú korában versekkel jelentkezett, tárcával, novellával próbálkozott.” A folytatás csak az első megjelent önálló kötettel megy tovább, de minket a közbeeső léptek is érdekelnek; minden, olykor alig észrevehető jele annak — akár egy csatorna menti Friss Újságban is —, ami ákombákomjaival együtt föltárja a keresett ismeretlent. Azt az írói megnyilatkozást, amelyet esztendőnkön át a szerkesztői üzenetekben „vidéki” vagy „provinciális kísérletezés” minősítéssel nagyon hamar letakartak.

Szirmai Károly fiatal munkatársainak segítségére sietve maga is keményen harcolt az ilyen viszonyulás ellen; kevés olyan szerkesztőnk volt, aki éjszakákat áldozott arra, hogy terjedelmes levélben válaszoljon a hozzá küldött kéziratra, útbaigazítást, talán bátorítást kérő levélre, hogy az általa szerkesztett folyóirat köré minél népesebb és minél sokrétebb írótabort gyűjtsön össze.

De ő hogy indult?

Szirmai Endre törekvése arra irányult, amikor Benkő Akos közreműködésével sajtó alá rendezte Szirmai Károly ifjúkori, s kötetben eddig meg nem jelent novelláit, hogy erre a rendkívül érdekes kérdésre választ adjon, vagy arra, hogy a *A magányos óriás* után — az írói hagyatékot megszakítás nélkül ápolva — egy újabb kötetet helyezzen az olvasó asztalára? Jóllehet, a rendelkezésére álló kéziratok, lapkivágások nyomán ezt a járható utat kellett választaniok, munkájuk értéke így is elvitathatatlan. A fentiek előrebocsátása után szóljunk most magáról a novellás kötetről, mert mégis, hátha, találkozunk az „ismeretlennel”.

Szirmai Endre bevezetőjének, levéldézeteinek olvasása után érdeklődéssel nyitjuk fel a szerző *Mindig elválni valakitől* című novellás kötetét. Most átvesszük a szerepet: a kutató izgalma fűt bennünket, hogy ebből a könyvből több évvel a *Holló* megírása előtti fiatal elbeszélő szól hozzánk, s találkozunk még benne a *Ködben* című kötetének (Szabadka, 1933) megjelenése utáni írásaival is. A keresés nyomán bennünk felmerült kérdésre Benkő Akos, a Szirmai-hagyaték avatott kutatója, az utószóban ad választ: „Kötetünkben Szirmai Károly kötetben még meg nem jelent, folyóiratokban, napi- és hetilapokban publikált, valamint kiadatlan elbeszéléseiből adunk válogatást. (Kiemelés tőlem, L. E.) Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy a *Mindig elválni valakitől* anyaga nem mérkőzhet meg az eddig legjobb gyűjteményes kötetekével (*A csend víziói* — *Muzsikáló messzeség* — *Falak, puszta falak*). Ugyanakkor azonban meggyőződésünk, hogy az itt közölt elbeszélések nem csupán Szirmai Károly novellisztikájának — tematikájukban és előadásmódjukban is — jellemző darabjai, hanem egyszersmind olyan írások, amelyek — az életmű elidegeníthetetlen részeként, de önrétüküknél fogva is — mindenképpen megérdemlik, hogy elkerüljék a feledést.”

Miután a közölt írások keltezése 1908-ról — a korai Szirmai-novella keltezésétől — hirtelen 1931-re, majd 1951-re ugrik, úgy érzem, mint Szirmai Károly kortársa, aki nem egy írását tette közzé, hogy itt több olyan írás maradtatott ki — a válogatás következtében —, amely az író fejlődése szempontjából igenis fontos helyet töltött volna be ebben a kötetben.

Kétségtelen, hogy a szerző életművét ismerő olvasó számára ennek a kötetnek legnagyobb értéke az 1908-ban írt *Imrike* című első novellájának közlése, valamint az *Ejszakai kaland* (1951) és az *Írói látélet egy beteglátogatásról* című írásainak megjelentetése. Az utóbbi két munkája kéziratban

maradt hátra. Az elmélyülő olvasó hátát szinte megborzongatja a befogadó élménye, amikor egyikben is, a másikkban is meglesi a bácskai víziók remek-írójának kemény, érdes, fekete-fehéren villogó izgató tollvonásait.

Úgy vélem ezért, és mert minden szemrebbenésének rögzítéséért — hiszen rendkívüli lelkialkat volt — kár, hogy — talán a műfaji követelmények szemmel tartása miatt — kimaradtak olyan írások és töredékek, amelyeket még nem ismerünk.

Valahogy úgy érezzük, hogy itt az életmű még csonkán maradt. Erre utalást is találtunk *A magányos óriás* című kötetben. Épp ezért tovább kell mennünk (kész ígéret is van rá talán!), és továbbra. A gyűjtőnek, épp azért, mert híven ragaszkodik ahhoz a munkához, melyet megkezdett, most már végig kell mennie azon az úton, amelyet maga elé tűzött ki egy ilyen, még sok ígéretet magában hordozó feladat vállalásakor.

LÉVAY ENDRE

EMBER ÉS FORRADALMÁR

PATÓ IMRE: *Az osztályharcos.*

Életjel Miniatűrök 30. Szabadka, 1976.

Az Életjel Miniatűr kiadványainak sorozatában a Szabadka — és egy kicsit Vajdaság — múltjának egyes mozzanataival foglalkozó kiadványok között nem egy hosszabb-rövidebb életrajzot is találhatunk azokról az osztályharcos forradalmárokról, akik a két világháború között, az Obznana, a királyi diktatúra és a fasizmus meg-megújuló attackjainak időszakában álltak ki férfias bátorsággal a kommunizmus eszméinek hirdetése mellett, vállalva a szüntelen üldöztetést, az akkori burzsoá társadalomból való kiközösítést, s ami ezzel együtt járt: a börtönt, a meg-megisméltődő munkahelyi elbocsátásokat, sőt — amikor eljött az az idő — még az akasztófát is. Kizur István, az adai Bakos Kálmán, Matko Vuković forradalmi útjának ismertetése után Pató Imre most egy olyan embert állít elénk az emlékezések, régi okmányok segítségével, aki amellett, hogy a mindennapi osztályharcból alaposan kivette részét, ott volt az osztályharcos kulturális megmozdulás élvonalában is — azzal az egyszerű ténnyel, hogy egy ideig a Híd felelős szerkesztője volt, mégpedig abban az időszakban, amikor ez a folyóirat, amelyet eredetileg a Népkör körül tömörült haladó ifjúság mozgalma hívott életre, fejlődése során eljutott addig, hogy az illegális párt kezeibe adta át a szerkesztést és az egész irányítást.

Mindezeknek a kis miniatűr életrajzoknak van egy közös vonásuk. Annak idején, a párt illegálisba szorulásakor, természetesen nem vezettek semmiféle nyilvántartást még csak a párttagokról sem, nemhogy olyan feljegyzések maradtak volna fent, amelyek részleteiben ismertetnék a végzett munkát, az elnyomó hatóságok elleni akciók hiteles történetét. Így azután érthető, hogy az egyén általában háttérbe szorult az egyes mozgalom mögött, amely lényegében névtelen forradalmárok munkáját fogta egybe, s ha itt-ott jelentkezik is egy név mondjuk a rendőrségi és más hatósági, bírósági aktákban, vagy esetleg az akkori lapok hasábjain, ez a név, ezek a nevek korántsem elegendők arra, hogy emberségében körvonalazzák a mögöttük álló személyt,

inkább csak konkrét szemléltetői egy egyetemes illegális küzdelemnek. Ez az oka és magyarázata annak, hogy valahányszor egy-egy régi forradalmár arc-képét igyekszünk megrajzolni, ez a kép mindig szervesen összefonódik a mozgalom, az osztályharc tényeivel, nem választható külön tőlük, s az egyén tulajdonképpen csak ezekből a küzdelmekből bontakozik ki, tehát bizonyos szempontból nélkülözi egyéni jellemvonásait, azaz egy kicsit papíremberré válik. Nem azért, mintha valóban hiányoztak volna belőle az egyéni jellegzetességek, hanem sokkal inkább azért, mert ezeket az egyéni jellegzetességeket ma már mind nehezebb kibontogatni az egyre ritkuló kortársak emlékezetéből, márpedig ez az emlékezet szinte az egyedüli forrás a forradalmár emberi képének megrajzolásához.

Amikor Pató Imre hozzálátott Simokovich Rókus életének főlvázolásához, szintén elsősorban az általános munkásmozgalmi történésekre és a régi társak emlékezetére kellett támaszkodnia, volt azonban egy olyan forrása is, amely — legalább némileg — fokozottabb emberközelsébe hozza életének egyes szakaszaiban a forradalmárt, ez a forrás pedig nem egyéb, mint magának Simokovich Rókusnak fennmaradt naplótöredéke és néhány verse, vagy saját magára vonatkozó röpké karcolata. Az egész dolognak az a visszássága, hogy ezek az önvallomások megint csak egyoldalúak, mert hiányzik belőlük a forradalmár és a forradalmi munka lélegzete. Ez azonban megint csak érthető, és nyugodtan elmondhatjuk, hogy ha nem hiányozna belőlük, akkor maguk a jegyzetek sem maradhattak volna fenn a mai napig. Mert — mint Pató Imre is rámutat erre zárószavában — volt mondanivalója Simokovich Rókusnak a későbbi esztendőkről, munkásmozgalmi szerepléséről, munka utáni barangolásairól és szabadkai munkásságáról is, és minden bizonnyal ezek is kikiváncsoltak belőle naplójegyzetek, megjegyzések formájában, de éppen e lényegüknél fogva nem érthették meg a mai napot, nem tanúskodhatnak előttünk egy emberileg körvonalazott egyén forradalmi tevékenységéről, mert annak idején, amikor Horthy megszálló fasiszta hatóságai felgöngyölítették a vajdasági munkásmozgalmat egy részét, a letartóztatások során a csendőrök kezeibe kerültek a régi iratok is, s a kémelhárító kezében semmisültek meg. Így hát amikor Pató Imre munkához látott, meg kellett elégednie a később forradalmárrá lett ifjú Simokovich fiatalkori szerelmi kesergéseivel, amelyek háttéréből csak halványan sejlik fel a társadalmi elnyomottság és kilátástalanság. Ezeket az ifjúkori feljegyzésekből kifejtetett részleteket aztán már sokkal erőteljesebben egészítik ki egyes régi ismerősök, elsősorban pedig az egykori élettárs, Balázsevics Viktória visszaemlékezései — főleg az utolsó, letartóztatás előtti napokból és hetekből.

Pató Imre ezzel a rendelkezésére álló mozaikválogatással sikeres munkát végzett, s ha természetszerűen mutatkoznak is hézagok a forradalmár emberi alakjának megrajzolásában, ez korántsem az ő mulasztása, hanem az egykori népeellenes hatóságok és a múlt idő rostján át kihullott emberi megnyilatkozások hiányának és felkutathatatlanságának a következménye.

És meg kell még valamit említeni ezzel a most megjelent kis füzettel kapcsolatban. Pató Imre ugyanis nem csupán a maga kutatásainak eredményét adja közre, hanem függelékként közli Simokovich Rókus fennmaradt verseit, feljegyzéseit és naplójegyzeteit is az 1926—1929 esztendőkből. S ha ezek a dokumentumok nem járulnak is hozzá Simokovich Rókus forradalmi arculatának határozottabb, barsztikusabb megvilágításához, de közelebb hozzák a mai olvasóhoz az embert, aki — ha sokszor botladozó irodalmisággal keresi is a szót ön maga kifejezéséhez — mégiscsak lehetővé teszi e kusza soraival is azt, hogy iközelebből lássuk őt. Azok is, akik csak felületesen ismerték életében, és azok is, akiknek utólagos ismerkedése csupán a forradalmár homályba vesző alakjának megsejtéséig terjed.

KOLOZSI TIBOR

VILÁGUNKRÓL — DIÓHÉJBAN

NÉMETH ISTVÁN: *Szomszédok vagyunk*.
Forum, Újvidék. 1976.

Amikor Németh István egyhasábos írásokból álló, *Szomszédok vagyunk* című kötetét a Forum Könyvkiadó egyik legfrissebb termékeként a kezünkbe vettük, szinte elkerülhetetlenül arra kellett gondolnunk, hogy ez a gyűjteményes kiadványunk — minden bizonnyal — az örkényi egyperces novellák mintájára készült. Hogy elhamarkodottan tettünk ilyen összehasonlítást, az már a kötet első, címadó írásának megismerése után bebizonyosodott, mint ahogyan az is, hogy a *Szomszédok vagyunk* című gyűjtemény darabjai legfeljebb csak a külsőségekben, terjedelmük szempontjából mutatnak rokonságot Örkény egyperces novelláival.

Erre a különbözősége egyébként a Németh-kötet majdhogyan műfaji megjelölését szolgáló „egyhasábos írások” elnevezés is utal, amelyben egyúttal az is benne foglaltatik, hogy mit lehet kapnunk, és mit illik számon kérnünk az ilyen írásforma művelőjétől. Mert szerintünk az „egyhasábos írás” meghatározás nem pusztán nyomdatechnikai természetű, vagy talán még helyesebb úgy mondanunk, hogy amennyire vonatkozik az írások technikai küllemének jelölésére, annyira vonatkozik az azok által közölt élmények feldolgozásmódjának, illetve maguknak az élményeknek a jelölésére is. Az egyhasábos írástól például, amely jellege alapján ez esetben előbb nevezhető igényesebb publicisztikai írásformának, mint szépirodalminak, és amelynek nálunk Németh Istvánon kívül csak elvétve akadnak művelői, nem követelhető részletes és elmélyült élményfeldolgozás, ellenben annál inkább követelhető az éles megfigyelés, mivelhogy az egyhasábos írás minden erénye a téma ügyes kijelölésében és tömör poentírozásában kell hogy érvényre jusson — nem beszélve ezúttal a nyelvi és a stílusi követelmények úgyszintén maradéktalan kielégítésének szükségességéről.

Ha a minősítés szándékával ilyen oldalról közelítünk a Németh-kötet írásaihoz, elsősorban azt hangsúlyoznánk, hogy e megfigyelések nem minden egyhasábosban találóak és nem mindenkor teljes értékűek. De hogy a véleményezés mérlegét ne billentsük kizárólag a kevésbé elismerő megjegyzések javára — hiszen ez a gyűjtemény olvasásakor szerzett tapasztalatainknak, benyomásainknak is ellentmondana —, tegyük mindjárt azt is hozzá, hogy a *Szomszédok vagyunk* című kötet tekintélyes számban tartalmaz olyan írásokat is, amelyek követendő példaként emlegethetők elsősorban perszé azok előtt, akik a jövőben esetleg éppen ennek az írásformának szeretnének a művelői lenni.

A kötet pozitívumaként kell kiemelnünk ugyanakkor az írások tematikai sokoldalúságát is, de természetesen az írások komoly erkölcsi fedezetét sem szabad dicséret nélkül hagyni, hiszen valamennyien jól tudjuk, hogy szépíróink és publicistáink között csak nagyon kevesen vállalkoznak arra a kitarító falu- és terepjárásra, amelyet Németh István immár hosszú évek óta dilemma nélkül és fáradhatatlan lelkesedéssel vállal, és amely irodalmunk számára elengedhetetlenül fontos a vajdasági tájak és emberek megismerésében, hiteles megmutatásában. A *Szomszédok vagyunk* mindenekelőtt ennek az írói magatartásnak a tiszteletére kötelez bennünket, annál is inkább, mert a kötet egyhasáboisaiban ez a magatartás nem a szokványos módon, hanem igen sajátos formában, egyéni feldolgozásban jut érvényre. Németh István a faluról származó urbánus ember szemszögéből vizsgálja a falu és a város létformáit, és bár a gyűjtemény egyhasáboisaiban ezeknek a létformáknak csupán az apróbb, kevésbé lényegesnek látszó mozzanatai rögzítődnek, mégsem mondhatjuk azt, hogy a könyv nem vázolja főbb vonalaiban, egy-két finom ecsetvonás erejéig a városi és a falusi élet tipikus megnyilvánulásait.

A író szerepe ebben a vizsgáldásban meglehetősen izgalmas és ko-
rántsem olyan egyszerű, amilyennek az az első pillanatban tűnik, hiszen
a Németh-írások kitűnően érzékeltetik, hogy a szerző a falut, a tanyát, a
vidéket a falutól már elszakadt, a várost pedig a városhoz még nem tartozó
ember mércéi alapján szemléli, bírálja. Elismételjük, hogy nem elmélyült
formában, hanem csak úgy, azokkal az eszközökkel, amelyek az egyhasábos
írásban alkalmazhatók. Írásainak minősége tehát többnyire maguknak a meg-
figyeléseknek a minőségétől függ. Az érdekesebb, tartalmasabb meglátások-
nak, észrevételeknek érdekesebb, tartalmasabb egyhasábosok az eredményei
(*Szomszédok vagyunk; Csoda az udvarban; Többsincs; Egyedül az úton; A
törzsfőnök stb.*), hiányos, csonka megfigyelésekből itt sem születhettek fi-
gyelemre méltó írások (*Dióhéjban; Valaminek vége; Tenger fölött; Kisbicska
stb.*), jól poentírozott és sikeresen tömörített egyhasábosok.

Azt viszont még el kell mondanunk, hogy a *Szomszédok vagyunk* egy-
nemely írása — éppen a hiteles és pontos írói megfigyelések jóvoltából —
olyan lényegbevágóan fontos problémákra figyelt fel, amelyek terjedelmesebb
próza műveknek is hálás témái és éltető forrásai lehetnének. Akiük a jövő-
ben netán vállalkoznának e megfigyelések komolyabb, alaposabb feldolgozá-
sára, azoknak feltétlenül a Németh István járta utakon kell elindulniuk.

FEKETE ELVIRA

SZÓTÁR ÉS TÁRGYI NÉPRAJZ

PÉNOVÁTZ ANTAL: *A pacseri földművelés és állattartás szótára.*
Hungarológiai Intézet, Újvidék, 1975.

Hazaí magyar nyelvtudományunk újabb
kötetel gazdagodott: a *Kórógyi szótár*
már megjelent két kötete mellett ki-
adásra került Pénovátz Antal műve,
*A pacseri földművelés és állattartás
szótára.*

Egy-egy szótár elkészítése hosszú
éveket vesz igénybe, különösen a táj-
szótáraké, esetünkben Pénovátz regio-
nális szótáráé, hiszen teljességre töre-
kedett, minden egyes adatot igyekezett
rögzíteni. Szótárában két évtized mun-
kája van, ha beleszámítjuk a tudatos
szótárírás elhatározását megelőző gyűj-
tő- és kutatómunkát is.

Nyelvünk elemei közül a szavak
vannak legközvetlenebb, legszorosabb
kapcsolatban a nyelvvel beszélő nép
történetével. Bennük tükröződik leg-
jobban a nép anyagi és szellemi mű-
veltségének, gondolkodásmódjának, é-

letkörülményeinek jellege és változá-
sa. Szótárba foglalni a szavakat: lel-
tárt készíteni is jelent.

Pénovátz szótárában alkalmazott el-
veit, megoldásait meghatározza szótá-
rának célja, rendeltetése. Célja az volt,
hogy mind a nyelvtudomány, mind a
néprajztudomány számára megbízható
és jól kezelhető szótárt készítsen, e-
zért nemcsak a *tájszavak* kapnak he-
lyet benne, hanem a köznyelv azonos
jelentésű szavai is bekerültek, hiszen
ezek megléte vagy hiánya a különböző
nyelvjárásrészleten ugyancsak fontos
a nyelvtudomány számára.

A szótári anyag elrendezése a kö-
vetkező:

— Ismerteti, röviden jellemzi a pa-
cséri népnyelvet; szól a hangtani, az
alaktani és mondattani jelenségekről.

— Részletes szótári tájékoztatót ad. Szól a fölvetett anyag terjedelme szerinti sorrendben az adatközlőkről. Adatközlőinek száma 14 — férfiak és nők —, a legidősebb 80 éves, a legfiatalabb 58. Mind — a nagyszülőikig visszamenően — helybeli születésű, földművelők, állattartók, a foglalkozás ismerői, értői.

— Beszél az anyag elrendezéséről és a szócikk felépítéséről, az utalásokról.

— Megadja a felhasznált irodalmat. Szótárának kezelését rövidítésgyűjék és jelmagyarázat teszi könynyebbé.

A szavakat köznyelvi alakváltoztatban címszóként és az irodalmi helyesírás szerinti abcérendbeni szócikkben dolgozza fel. Azok a tájszavak, amelyeknek nincs köznyelvi megfelelőjük, mert nem ismeri őket, tájnyelvi alakjukban köznyelviesültek. Szócikkjei kétfélék: *önálló szócikk*: a lehetőséghez képest a címszóra vonatkozó valamennyi tudnivalót magában foglalja, az értelmezések mellé a szó színónimáján kívül sok esetben német, ritkábban latin jelentés is megadja; a másik az *utalószócikk*: érdemi tájékoztatást a címszóról nem nyújt, hanem csak azt közli, hogy a tüzetes felvilágosítást melyik önálló szócikkben kell keresni. Jelöli adatainak társadalmi érvényességét is: „Általános érvényű a szó, ha nincs jelölve; *elavult*, ha csak az idősek értik, de nem használják; *régi, régies*, ha inkább csak az idősek értik és használják.” (19.)

Összegezve: a szótárt egyaránt könnyen kezelheti a szakember és az érdeklődő.

Van ennek a regionális szótárnak egy másik vonatkozása: a néprajzi jellege.

Közismert tény, hogy modern tájszótáraink valóságos néprajzi enciklopédiák, ilyen nálunk a már megjelent *Körögyi szótár* és ez a mostani is. A pacséri földművelés és állattartás szótára a falu e két foglalkozási ágának néprajzi feldolgozása egyben, s ezáltal növekszik értéke, hitelessége, felhasználási lehetősége pedig szélesebb körű. Néprajzi vonatkozás nélkül elkép-

zelhetetlen egy ilyen jellegű szótár, ez nemcsak a földművelés és állattartás eszköz- és egyéb elnevezéseire, hanem még a közismert, azaz a köznyelvi kifejezésekre is vonatkozik. Ezek alakja megegyezhet a más tájnyelvek kifejezéseivel, de az eszközök, tárgyak, építmények, a munkafolyamatok, műveletek és ezek szókinccse el is térhet.

Pénovátz Antal a szócikk végén megadja a szóval kapcsolatos néprajzi mozzanatot, a munkafolyamat leírását a megkérdezett adatközlők előadásában. A szócikk néprajzi vonatkozásai az értelmezett fogalomtól függően többfélék: 1. rajzzal, fényképpel kísért tárgy- és eszközléírások, melyek az egyes részeket is feltüntetik (pl. *fejő: szemedző, oraddzó, áladzó, zabla, fűrőzsa*), olykor értelemszerűen több szócikkre elosztva (*felhérc*); 2. az egyes tárgyakat, fogalmakat, munkaműveleteket szó szerinti népnyelvi szöveggel társított ismertté (ilyen címszó pl. *fehért, fogaz, hasló, kendermosás* stb.); 3. nem elégszik meg a tárgyi néprajzi adatok, munkaműveletek leírásával, hanem a folklór adatait is feltünteti. Közli az adattal kapcsolatos gyermekcsúfolódót (Kétkerekű leppentyű / Benne ül egy matutú. 113.); szólást (Tuttam, hogy nem lesz szerencse, mert ittunk rá áldomást. 27.); találos kérdést (Hun tarcsa a kocsis az ustorát? A kocsis az ustorát a nyélen tarcsa. 103.). Más helyütt a szólás kiegészítéseként megadja a szólás keletkezésének körülményét is (Ety szem tepertőjir eladom Jucit. 149., vagy a zsódos lanyha esetében. 171.).

Ide kívánkozik egy-két észrevételem: a rövidítések jegyzékében feltünteteti a közmondások jelölését, ugyanakkor szócikkjeiben nem található sehol sem. A jegyzék megkülönbözteti a szólást és szóláshasonlatot, de a szótári részben nem tesz köztük különbséget. Így szólásként tünteti fel pl.: Ugy gyötők, mind a csürhéru. (53.), Hajtod, mint német a trallalát. (77.). Ugy elkapta, mint étyük a taknyot (161.) stb. Ezek az apró észrevételek azonban jelentéktelenek és eltörpülnek a szótár értékei mellett.

VIRÁG GÁBOR

NAGY ÉRTÉKŰ ANTOLOGIA

Adriai tengernek műzsája. A dalmát tengerpart költészete.
Válogatta és fordította Csuka Zoltán.
Európa Könyvkiadó, Budapest, 1976.

Öt évszázad költészete szól hozzánk Csuka Zoltán nagy értékű antológiájából, amelyben nemcsak a tengerparton s a szigeteken született és élt vagy élő dalmát, crnogorai és szlovén írók kaptak helyet, hanem Jugoszlávia más vidékeinek költői is, akiket látogatásaik alkalmával a tenger megihletett. Sőt a kötetben megtalálható Zrínyi Miklósnak *Arianna sirása* című költeménye is (részlet az *Adriai tengernek Syrenafából*), s mellette a mű horvát nyelvű fordítása, a költő testvérének, a horvátul verselő Petar Zrinskinek munkája, mintegy jelképként az egymás mellett élő népek művészetének testvéri vonatkozásaira.

Az antológia elején impozáns helyet foglal el egy csokorra való tengerparti népdal, népi ének: elhajózott kedvesükért siránkozó lányok dalai, szerelmes versek, amelyekben a romantikus tengerparti táj a háttér, vízcsobogást, hullámcsobbanást sejtető hangutánzó halászdal, történelmi eseményeket elbeszélő népi énekek, és olyanok, amelyek a tengernek mint a világ felé kitért kapunak szerepére utalnak. A legérdekesebb ezek közül talán a Szép Vidáról szóló hosszabb, a délszláv népi énekekre jellemző deseteracokból (tíz szótagból álló sorokból) szőtt költemény, amelynek témája ma is annyira időszerű: Szép Vida elhagyja szülőföldjét, hogy jobbat remélve, máshol próbáljon szerencsét. Kényelmesebb életet, gazdagságot talál is, de otthonra, igazi boldogságra nem lel az idegen földön.

A tenger fénye és a reneszánsz fénye sugárik felénk az első, a latin, vagy a latin és az olasz mellett anyanyelvükön is verselő dubrovnikai, hvari, spliti és zadari költők műveiből, akiknek költészetében „a mediterrán napfény ragyogásában, jórészt latin és olasz hatásra bontakozik ki a délszláv világ egészen sajátos irodalma...” (Csuka Zoltán: *Vallomás egy antológia születéséről — Adriai tengernek műzsája*, 313.), abban az időben, amikor

az ország belsejét a török uralja, északi részei pedig végvidékké válnak. A latin költészet nyomán keletkezett életbölcseleti és a Petrarca-hatásra írt szerelmi költeményeken kívül a szabadság szeretetét, a politikai és a szellemi szabadságát, éneklék meg ezek a költők, a törökkel való harcot s a világgal, a különböző népekkel való kapcsolatot, amely a tenger útján jön létre, amelyet a gyakran idézett, spliti közmondás így fejez ki szimbolikusan: „Ha beledugom az ujjamat a tengerbe, az egész világgal kapcsolatba jutok.” A tengerről pedig mint a szülőföld szerves részéről, természetes velejárójáról írnak ezek a költők. Nem annyira szépségét, mint inkább a veszélyeket írják le, amelyeket a végtelen víz magában hordoz a hajós, a halász, a parton vagy a szigeteken élő ember számára. Ilyen például Mavro Vetranović Čavčić (1482—1576) *A kemény tél* című verse, amelyben a nem tengeren élő emberek számára ismeretlen téli tengerről nyújt erőteljes, festői képet:

„Mikor eljő a kemény tél,
s megdagad a kéklő tenger,
a hullámok serege két
s hegyek vívnak a hegyekkel.”

Vagy Petar Hektorovićnak (1487—1572), aki nemcsak korának egyik legjelentősebb költője, de az első horvát népdalgyűjtő is volt, az a költeménye, amelyben az 1539-ben betört török elől való menekülését örökítette meg.

Az országhatárokon túl is ismert, klasszikus délszláv írók műveiből is talál az olvasó egy-egy gyöngyszemet az antológiában: Marin Držićtól (1508 körül — 1567) egy szerelmes verset, Ivan Gundulićtól (1589—1638) egy részletet a *Dubravka* című pásztorjátékából, amelyben a költő Dubrovnik szabadságát dicsőíti, Petar Petrović Njegošnak (1813—1851) a *Hegyek kosszorúja* című drámai költeményéből azt a részletet, amely Velencéről, a kizsákmányoló tengeri nagyhatalomról

szól, ahol a mérhetetlen gazdagság és a legnagyobb nyomor olyan szembe-
tűnően állnak egymás mellett.

Az ősi uszkok-városban, Senjben született Strahimir Silvije Kranjčević-
nak (1865—1908) *A bujdosó elégiája* cí-
mű költeményét találjuk meg a kötet-
ben. Ennek zárószakasza megrázó-
an beszél a török uralom anyagilag ki-
zsákmányoló és erkölcsileg megalázó
kíméletlenségéről:

„Bölcsek, nagyon bölcsek! — Kenyered elvették,
Szájadból a morzsát, még azt is kiverték;
Nyomorultul most még büszkeséged kéne.
De arra úgy vigyázz, mint szemed fényére.
Nem csoda, ha a bölcs emberi sötétség,
Gyilkolni akarván, erre feni kését,
Mert sírkő az ember vesztett büszkesége;
Ha azt odaadjuk — sírba szállunk véle!”

Ezek a sorok eszünkbe juttatják
Németh Lászlónak egy hasonló gon-
dolatát a kapitalista kizsákmányolás-
nak is kettős, anyagi és erkölcsi jelle-
géről: két módon zsákmányolják a
munkást; az egyik mód az, hogy nem
fizetik meg munkája teljes értékét, a
másik pedig, hogy elveszik tőle a
munka örömét.

Ahogy, a gyűjtemény verseit ol-
vasva, közeledünk századunk szürre-
alista és egyéni utakat kereső mo-
dern költőihez, egyre több költemény-
re bukkanunk, amely magát a tengert
és a tengerparti tájat írja le. Két ér-
dekes dolgot figyelhetünk meg ezzel
kapcsolatban. Az egyik az, hogy sok-
kal több a tengerről, mint az ugyan-
csak szépséges tengerpartról szóló le-
írás. Ennek a ténynek egyszerű ma-
gyarázata az lehet, hogy a örök víz
lenyűgöző látványa szinte rabul ejti,
magára rögzíti a tekintetet, s emiatt
jut jóval kevesebb figyelem a part
menti jelenségekre. A másik, még ér-
dekesebb és jelentősebb tény az, hogy
míg a tenger melléken és a szigeteken
született és élő vagy élt költők a ten-
gert egész mivoltában, minden jó és
rossz oldalával együtt élik át és írják
le, addig azok az írók, akik a tengert
csak hosszabb-rövidebb látogatásaik
során ismerték meg, főként csak lel-
kesedésüknek adnak hangot. Hason-

lítsuk össze a kozmopolita, világljáró
Jovan Dučić (1871—1943) és az egész
életében a tengerparton élt Nikola Po-
lić (1890—1960) egy-egy versének zá-
rószakaszát, amelyben ugyanarról a
témáról, a tengerparti délről írnak.
Mindkét költő versének címe *Dél*, de
míg Dučić, a tengerpart „vendégének”
számára ez a jelenség ritkán tapasztal-
talt, csodálatos élmény, addig Polić
ugyanazt a természeti tüneményt mint
a délig tartó munkájában elfáradt em-
ber írja le:

„Némán, ezüstösen hevernek a kertek
végig lenn a parton; a testes, ifjú nap
fénylik és gyújtogat; még a hullámokat
sem hallani. Dél van. Soha ilyen csendet!”

(Jovan Dučić: *Dél*)

„Dél van. Kihalt, mélyen nyugalmas,
A mélabús szem fáradtan bolyong
A kis talu szabályos fasorában,
A csüggeteg, lehajló lombokon.”

(Nikola Polić: *Dél*)

De a huszadik század versei között
is akadunk történelmi tárgyúakra.
Ilyen például Đuro Šnajdernak (1919)
Feljegyzések a bokai matrólázadásról
(1918) című költeménye, és néhány, a
népfelzabadtó harccal kapcsolatos
vers, mint például Živko Jeličićtól
(1920) a *Hej, csapkodjál, komor ten-
ger* című.

A tengernek és a tengerparti táj-
nak legintenzívebb átélését talán a ši-
beniki születésű, első verseskötetével
1947-ben feltűnt Vesna Parunnál (1922)
találjuk, aki nemcsak együtt él és
érez környezetének természeti világá-
val, de teljesen azonosítja is magát
vele.

Az öt évszázad több mint kétszáz
költeményét felölelő antológiát Csuka
Zoltánnak avatott, a különböző korok-
nak mindig megfelelő hangvétellő for-
dítása mellett találó válogatása és a
költőkről szóló tömör ismertető jegy-
zetei is igen értékessé teszik. Az *Ad-
riai tengernek műzsája* ily módon nem-
csak nagy élményt nyújtó, gyönyörköd-
tető olvasmányok, de jelentős irodal-
omtörténeti munkának is tekinthető.

KENYERES KOVÁCS MÁRTA

MÉLY BARÁZDÁK

Duboka brazda. Jugoszláviai ruszin elbeszélők antológiája.
Matica srpska, Novi Sad, 1975.

Nagyon szép könyv fekszik előttem. Borítóján a bácskai falu képe dereng, benne pedig hazánk ruszin nemzetiségű elbeszélői mutatkoznak be. Egy olyan irodalom képviselői ők, amelyről a közelmúltig csak nagyon keveset tudtunk, egyéneket ismertünk csak, míg most mintegy bizonyásképp itt tartom kezemben a könyvet, egy élő irodalom szép tanúságtételét.

A vasárnapi Magyar Szó jóvoltából a közelmúltban már megismerkedhetett a jugoszláviai magyar olvasóközönség is a hazai ruszin alkotók néhány munkájával, de a *Mély barázda*, ez a szerbhorvát nyelvű antológia a mai ruszin elbeszélők igazi kistükre.

Gyura Latyak bevezetőjéből idézem:

„A jugoszláviai ruszinok nyelvén írott irodalom igen fiatal. Csak most, a huszadik század elején (1904) született meg. Ekkor jelent meg Galiciában Havrijil Kosztelnjik *Az én falumból (Z mojogo valala)* című könyve.”

Természetesen nem ez az igazi kezdet. Nagyon gazdag szájhagyomány — gyönyörűsége népköltészet — előzi meg az első írott művet. S ez a népköltészet nagyjából a mai kor gazdag öröksége is, hisz megőrizték az utókor számára.

Hogy ilyen későn jelent meg a ruszin irodalom, annak a legnagyobb oka kétségkívül, hogy az új Jugoszlávia megteremtéséig nem rendezték a ruszin nemzetiség helyzetét. De ellenállt a viharoknak, a megrázkódtatásoknak ez a nép, hisz megmaradt a történelem folyamán, pedig a múltban jó párszor eltöretett felette a pálca, állami rendelkezésre kellett volna beolvadni a másik népcsoportba. Nem is csoda, hogy Kosztelnjik könyve is Galiciában jelent meg, hisz ott volt olyan nyomda, és ott volt olyan környezet, ahol megjelenhetett.

A második könyv csak 1921-ben jelenik meg.

A valódi indulás azonban még későbbi: 1936-ban került ki a nyomdá-

ból a ruszin prózaírók almanachja. Az első igazi bizonyossága annak, hogy nem egy-két írástudó jelentkezik, hanem egy egész irodalom született meg.

Merőben más a helyzet a felszabadulás után. Felszabadító harcunk és forradalmunk megteremtette a testvériséget és egységet, és kibontakozhatott most már a jugoszláviai ruszin irodalom is. Sorra jelentkeznek is az új nevek: Jasa Bakov, Miron Budinszki, Mikola M. Kocsis, Jovgen Plancsák, Janiko Szabados, Stéfán Csakan, Djura Szopka, Mikola Szkubán, Oszkár Kocsis, Gyura Latyak, Vlado Kosztelnjik és mások. Sokan közülük valamennyi-ünk alkotójává váltak.

1952 óta jelenik meg a Szvetloszc (Világosság) című irodalmi folyóirat is, és folyamatos a ruszin nyelvű kiadói tevékenység is.

1961-ben jelent meg az első háború utáni antológia: *Visszhang a síkságról (Odguk z rovnyini)*. Tizenegy elbeszélő jelentkezett ebben a kötetben. De nagyon fontos ez a könyv azért is, mert felmérte a ruszin irodalom helyzetét és értékelte is.

1964 óta jelenik meg a *Literaturene szlovo* (Írott szó) című folyóirat, s eköré már a ruszin irodalom következő nemzedéke tömörül: Stéfán Hudak, Marija Sz. Hornyák, Vladimir Kidra, Mihál Szimunovics, Lyubomir Szopka, Vladimir Bilynya, Gyura Papharhaji, Julijan Tamás, Vladimir Kocsis, Mikola Gyuranyin, Miron Kanyuh és mások.

A Matica srpska által kiadott *Mély barázda* című antológiában nyolc ruszin prózaíró szerepel: Mihajlo Kovács, Eugen M. Kocsis, Vladimir Bilynya, Mikola M. Kocsis, Vlado Kosztelnjik, Stéfán Hudak, Gyura Latyak és Lyubomir Szopka.

A válogatást hárman végezték el: Gyura Latyak, Gyura Papharhaji és Julián Tamás. Valamennyien jugoszláviai ruszin alkotók. Nem nehéz tehát levonni a következtetést, hogy ennek a kötetnek fontos szerepet szántak

nemcsak azon a téren, hogy a szerb-horvát olvasónak bemutassa a ruszin elbeszélési irodalom jelenlegi helyzetét, hanem az oly ritkán megjelenő antológia szerepét kell betöltenie a ruszin irodalomban is a maga módján. Mert a gondos válogatás lehetővé teszi ezt. A kötet szerkesztői nagyon is ügyeltek arra, hogy a jugoszláviai ruszin elbeszélési irodalom tükrre lehessen. Így teljes bizonyossággal betöltheti és be is tölti a mérföldkő szerepét.

Hirtelen nehéz helyzetbe kerülök, ha külön-külön véleményt kell mondanom a megjelent elbeszélésekről. Mert

nem volt nehéz megállapítanom azt, hogy a könyv volt rám nagy hatással, s a felfedezők kíváncsi sóvárgásával igyekeztem mindig „az új területet megismerni és feltérképezni”.

A sorok között valamennyi alkotónál ugyanaz van: a gyökerek, ahonnan táplálkozunk. A falu, a város, a vívdások, az élet. A ruszin ember, a ruszin nép öröme, bánata, hétköznapja, ünnepe.

Köszönet a szerkesztőknek, a kiadónak, hogy lehetővé tették számunkra a ruszin alkotók világának megismerését és szeretetét.

BALOGH ISTVÁN

A SZERETET ÉS AZ ÉLETÖRÖM KÖNYVE

MARIJA ŠIMOKOVIĆ: *Iščekujući Jonu*. Osvit, Subotica, 1976.

Több kellemes meglepetést is tartogat az olvasó számára Marija Šimoković *Iščekujući Jonu (Jonát várva)* című, második verseskötete. Ezek a meglepetések azokra a momentumokra vonatkoznak, amelyek folytán a kötet versei elűntek a legtöbb mai, fiatal költő műveitől.

Az első, legszembetűnőbb meglepetés az, hogy míg olyan sok fiatal költő verseiben az élet negatív jelenségei (magányérzés, fájó élmények stb.) adják meg az alaphangot, addig az ugyancsak fiatal Marija Šimoković legtöbb költeménye életörömet, vidámságot áraszt. Azután: mai költők könyveiben ritkán akadunk érzelmes versre, ebben a kötetben pedig szép számmal találunk szerelmes verset és olyanokat is, amelyek kedves személyek (családtagok, barátinő) iránti szeretetről tanúskodnak. Ami pedig a formát illeti, Marija Šimoković könyvében a modern, szabad ritmusok mellett a kötött, rímes formák is jelen vannak.

S ami a stílus és a nyelvezet szempontjából a legérdekesebb, nem egy költeménye a délszláv népköltészet erőteljes hatását tükrözi.

Egyik ilyen népdal jellegű szerelmes verse az *Azt mondják* kezdetű:

„Azt mondják jönni fogsz
a madarak azt álmodják
fészüket ezüstből fonják
örökkévalóra
gyöngyharmattal ékesítik
hajnalfényvel fényesítik
azt mondják jönni fogsz”

Egy másik, modern hangvételű pedig a következő:

„Bebújni egymás tenyerébe
utazni sokat utazni
nyugtot nem találni
mindenről álmodni
és átnedvesedett kézzel nevetni”

S ha nem is jellemző Marija Šimoković minden versére ez a repeső vidámság, bizonyos csendes derű ott lappang minden költeményének hátte-

rében, még akkor is, ha kevésbé örömteljes, vagy éppenséggel szomorú dolgok ihlették meg. Így például a *Beszélgetések az elhalt fivérével* című ciklus versei sem a szeretett testvér elvesztése feletti fájdalomról szólnak, hanem a régi, kedves emlékeket vetítik a jelenbe, mintegy tanúbizonyságot, hogy mindaddig nem hal meg valaki, amíg szeretteinek a szívében él:

„Mindig van valaki aki visszavár
aki ágyadat megveti
ébred tartja a tüzet
rólad naphosszat álmodik
kiles az ablakban
mindig rád várakozik
és reménykedik”

Ugyanilyen megható, meleg szeretettel ír Marija Šimoković családjának többi tagjáról is, egy hosszabb költeményben nagyanyjáról és anyjáról több versben is; a kötet egyik legérdekesebb költeményében pedig, a *Nyár* címűben, gyermekének születése kapcsán az olyan sokszor szokványosan megénekelte anyai szeretet helyett a fogamzás biológiai tényének költői átélését juttatja kifejezésre:

„Milyen könnyen simán születik az ember
a füvekből
hiszen Jóna már létezett bennünk
már azon a nyáron mikor a világon
hálót feszítettünk
és rajtunk keresztül már addig is jártak a Jonák
sudár magas ágasbogas nyárfák
de mikor a nyarat a füvek túltöltötték
eljöttek érte
és fölébresztették”

Egy másik, igen érdekes vers a *T. I.-nek ajánlva* című, amely arról szól, amiről „nem beszélhetünk, mondhatni: a beszédes hallgatásról, a régi kínai közmondás értelmében: „A legnagyobb megnyilatkozás”, vagy ahogyan az angolok mondják: „Nem vagyunk még barátok, mert még nem hallgattunk együtt.” Ebben a versben az elhallga-

tott mondanivaló nem annyira a szavak között, mint inkább a rímek szabályos hullámzásában és az egyenletesen lüktető ritmusban rejtőzik:

„Vannak bizonyos dolgok
melyekről nem beszélhetünk
és vannak városok is
melyeket nem ismerünk
szerelmek kínba túlva
őszidők elsárgulva
és még számtalan dolog van
miről csak hallgatni szabad
én nem beszélék róluk
és te se áruld el magad”

Marija Šimoković szülővárosáról, Szabadkáról is szeretettel ír, *A város* című versében, de ebben a szeretetben egyidejűleg „megvetés” és „szenvadás” is van, mint az elhagyott szerelmes érzelmében:

„Az én élettörténetemben ez a város
mindig akáccillatú marad
az utcáit nyáron locsolják majd
és szeretni fogom mindig nagyon
megvetéssel és szenvedve
mint a szerelmes az elhagyott”

A városnak ez a megvetéssel vegyes szeretete Kosztolányi szavait juttatja eszünkbe, aki *Aranysárkány* című regényében ezt mondja Sárszegről (Szabadkáról): „Sárszegen semmi sem szép.” Es mégis milyen megindító képet festett róla!

A kötet verseinek egy részét rövid, tömör, epigrammaszerű költemények képezik. Az egész könyv alaphangulata, a törhetetlen optimizmus ezekre is jellemző:

„Tekints magadba
és látni fogod
milyen nagy a világegyetem.”

Mindent összegezve Marija Šimoković verseskötete egy derűs és határozott egyéniség érzelmeinek és élet-szemléletének érdekes és sok helyen igen eredeti művészi megnyilatkozása,

LANTOS VIOLA

EGY SZERTEÁGAZÓ TEVÉKENYSÉG FELMÉRÉSE

SZIMIN BOSÁN MAGDA: *A Novi Sad-i Rádió nyilvános műsorai 1955—1975.*
Újvidék, 1976.

Az Újvidéki Rádió is, mint a többi rádióállomás, megalakulása óta, húszegynéhány éve arra törekszik, hogy a legkülönbözőbb módon közvetlen kapcsolatot teremtsen a hallgatóközönséggel. Egyrészt azért, hogy tömegbázis-hoz jusson, másrészt hogy kibővítsen tevékenységi körét és mind közelebb kerüljön a hallgatókhoz, valamint hogy a dolgozóit, újságíróit és művészeit személyesen is megismertesse a közönséggel.

Különösen kulturális és szórakoztató osztálya tett sokat ennek érdekében, ám e munka felmérése és értékelése eddig még nem történt meg. Bizonyos mértékben ezt a hiányt pótolja a nagyon szerény kivitelezésű (sokszorosított eljárással készült) *A Novi Sad-i Rádió nyilvános műsorai 1955—1975* című százoldalas adatgyűjtemény, melynek anyagát Szimin Bosán Magda rendezte, és ő írta a bevezetőt is.

Nagyon kevés a rádióval, rádiózással foglalkozó irodalom, még kevesebb a rádió műsoraival kapcsolatos, nyomtatásban is megjelent anyag. Egy rádiójáték- és gyermekhangjáték-gyűjtemény, néhány kisebb — rendszerint valamilyen évfordulóra készült — füzetecske (pl. a rádió nyilvános zenei műsoraírói), és semmi több. Ezekhez csatlakozik most a nyilvános műsorok húsz évét felölelő adattár.

A rádióknak szinte minden szerkesztősége rendezett és rendez szórakoztató, vetélkedő vagy ismeretterjesztő jellegű nyilvános műsorokat. Ez a kiadvány az Újvidéken és Vajdaság-szeret meg szervezett vidám estekkel, élő-újságokkal, kolázműsorokkal, az Ifjú-sági Rádió vetélkedőivel (*Bemutatjuk tehetségeinket, Aranymikrofon*), a Gyermekrádió és a Rádióiskola nyilvános adásaival és vetélkedősorozataival, valamint a Rádiószínház nyilvános bemutatóival és az irodalmi estekkel foglalkozik. Már ebből a felsorolásból is kitűnik, milyen sokrétű, szerteágazó

a rádió ilyen irányú tevékenysége, és érzékelhető ennek fontossága és jelentősége is.

Nem lehetett könnyű feladat a hézagos feljegyzések alapján rendezni és áttekinthetővé tenni ezt a dokumentum- és adathalmazt. Ebből adódnak azután a feldolgozás hiányosságai is. Bár a rádió már 1952-ben elkezdte nyilvános műsorainak szervezését, részletesebb adatokat az 1955—1965 közti időszak tartalmaz, amelyről a bevezetőben szól a szerző, teljesebb képet viszont csak az utóbbi tíz év (1965—1975) munkájáról kapunk.

Egy ilyen kiadvány nem készülhet kizárólagosan csak dokumentációs jelleggel, sokkal fontosabb, hogy a közölt adatokat megvizsgálja, összegezze az eredményeket és felmérje azok jelentőségét és ezáltal utat mutasson. Bizonyos mértékben erre vállalkozik a közvetlen és személyes hangú bevezető, amely nemcsak tájékoztat a kezdeti nehézségekről, a későbbi évek mindjobban kiszélesedő és mind sikeresebb tevékenységeiről, hanem rámutat a hiányosságokra is, s így az utána közzétett dokumentációs anyaggal együtt felvázolja az eljövendő feladatokat is.

Sajnálatra méltó körülmény, hogy ez a füzet nem került el méltó (nyomtatott) formában nemcsak a műsorok kivitelezőikhez, hanem azokhoz is, akiknek készült, a rádióhallgatókhoz. Önkéntelenül felvetődik a párhuzam és az összehasonlítás a szabadkai Életjel évkönyveivel. Azokat is hasonló céllal és tartalommal szerkesztették, de kiadjuk utat talált a közönséghez is.

Az Újvidéki Rádió nagy és egyben kulturát terjesztő vállalkozása, a nyilvános műsorok rendezése sokkal hatásosabb és hasznosabb lenne, ha ez a kiadvány eljutna azokhoz is, akik számára a műsorokat készítik: a hallgatókhoz, ha a közönség is véleményt mondhatna ezzel kapcsolatban.

BAMBACH RÓBERT

MEGJELENT AZ ÉLETJEL MINIATÚRÓK 30. KÖTETE

PATÓ IMRE

Az osztályharcos

(Simokovich Rókus élete és naplója)

Pató Imre munkássága eddig általában a régi folyóiratok felmérésére, anyaguk rendszerezésére terjedt ki. Ez a könyv viszont egy kishegyesi származású szabadkai forradalmár, Simokovich Rókus életét ismerteti. Szerzőnk azonban ezúttal sem távolodott el túlságosan a folyóiratoktól, hiszen Simokovich Rókus egyike volt a Híd szerkesztőinek abban az időben, amikor a párt vette át irányítását. Mint Malušev Cvetko megjegyezte, Simokovich Rókus a szabadkai munkásmozgalom Jimmie Higginse volt. Ebből a találó megállapításból indul ki Pató Imre is, amikor felvázolja a Híd-mozgalom fáradhatatlan szervezőjének, a megalkuvást nem ismerő forradalmár harcosnak az életútját, aki Mayer Ottmárral együtt munkálkodott a folyóirat körül és a szakszervezeti és munkásmozgalomban is, és Mayer Ottmárral együtt a fasiszta megszállók akasztófáján fejezte be életét. Munkásságának nyoma azonban megmaradt a mai napig is, nem hiába szorgoskodott a régi, a mozgalom céljait szolgáló vándorkönyvtárak szervezésén, nem hiába volt lelke a szakszervezeti mozgalomnak, és nem hiába gyűjtött fáradhatatlanul a Vörös Segély szervezet céljaira. És mindezek a tevékenységek sem gátolták meg abban, hogy sok olvasással gyarapítsa ismereteit. Mindez szemléletesen kibontakozik e könyv lapjairól.

Van azonban a kötetnek még egy értéke és érdekessége. Az életrajz után ugyanis közli Simokovich Rókus 1926 és 1929 között írt naplójegyzeteit is, amelyek nemrég kerültek elő a forradalmár hagyatékából. Ezek a kis naplójegyzetek igen alkalmasak arra, hogy közvetlen emberi fényben világítsák meg a forradalmár alakját, és emberközelségbe hozzák a forradalmi mozgalom több, Simokovich Rókussal együtt élő és együtt munkálkodó alakját is.

A 144 oldalas könyv a szabadkai Veljko Vlahović Munkásegyetemen rendelhető meg. Előfizetési ára 12, bolti ára pedig 15 dinár.

